

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Teorisi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Kriz Teorileri

Doğrultusunda

2008 Krizinin Değerlendirilmesi

Serap SARITAŞ

2501080413

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hakan ONGAN

İstanbul 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **İKTİSAT TEORİSİ** Bilim Dalı'nda ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan 2501080413 numaralı **SERAP SARITAŞ**'ın hazırladığı "**KRİZ TEORİLERİ DOĞRULTUSUNDA 2008 KRİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**" konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **07.02.2011 PAZARTESİ** günü saat **14:00**'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulü**.....'ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.KAYA ARDIÇ	Kabul	
DOÇ.DR.T.HAKAN ONGAN	Kabul	
DOÇ.DR.DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ	KABUL	
YRD.DOÇ.DR.MURAT BİRDAL	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.BARIŞ ALTAYLIGİL	Kabul	

ÖZ

2008 yılında tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizin arkasında yatan nedenler, kapitalist sermaye birikiminin genel doğası ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere erken kapitalistleşmiş ülkelerdeki kredi mekanizmalarının özgülükleriyle açıklanmalıdır. Dünya bir finans krizi değil, Marksist yöntem ve araçlarla açıklanabilecek bir sermayenin aşırı birikimi krizini tecrübe etmektedir.

ABSTRACT

The reasons lie behind the economic crisis that influence the whole world since the year 2008, can be explained with the general nature of the capitalist accumulation system and the specificities of the credit mechanisms at the early capitalised countries, principally the United States of America. The world is going through an overaccumulation of capital crisis which can be explained by the Marxist methods and tools.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, çeşitli iktisadi yaklaşımların, ekonomik kriz olgusuna bakış açılarının temel çizgileriyle ortaya konması ve kapitalist sermaye birikiminin özgün dinamikleri ile güncel krizin tarihsel gelişimi incelenerek bütünlüklü bir kriz değerlendirmesi yapmak olmuştur.

Çalışmanın önemi ise, ekonomik krizlerin ortaya çıktıkları alan ile nedenlerini birbirine karıştıran diğer yaklaşımların aksine, finans alanında görülür olan ve ilk etkilerini orada gösteren güncel krizin teorik çerçevesinin, sermayenin aşırı birikiminin ve bu durumun sonucunda uygulanan neo liberal politikalar bağlamında ve çok yönlü olarak açıklanmasından kaynaklanmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
KISALTMA LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. KRİZ TEORİLERİ.....	3
1.1.KONJONKTÜR TEORİLERİ.....	5
1.1.1. KONJONKTÜR TEORİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	7
1.1.2. MODERN KONJONKTÜR TEORİLERİ.....	11
1.2.EKSİK TÜKETİM KRİZ TEORİLERİ.....	14
1.2.1. EKSİK TÜKETİM TEORİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ....	15
1.2.2. MODERN EKSİK TÜKETİM TARTIŞMALARI.....	19
1.3.KAR ORANLARININ DÜŞME EĞİLİMİ YASASINA DAYALI KRİZ TEORİLERİ.....	21
2. KRİZİN NEDENLERİ ve GELİŞİMİ.....	28
2.1. KAR ORANLARINDAKİ DÜŞÜŞ.....	29
2.2. NEO LİBERALİZM.....	33
2.3. FİNANSALLAŞMA.....	34
2.4. BORÇLULUK.....	40
2.4.1. ŞİRKET BORÇLULUĞU.....	41
2.4.2. DIŞ BORÇ.....	42
2.4.3.ABD HANE HALKI BORÇLULUĞU.....	43

2.5. KONUT KREDİSİ ARZINDAKİ GENİŞLEME.....	48
2.6. KRİZİN GELİŞİMİ.....	56
3. 2008 KRİZİNE TEORİK BİR ÇERÇE.....	63
3.1. KRİZ TEORİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	63
3.2. SERMAYENİN AŞIRI BİRİKİMİ VE KRİZ.....	64
3.3. 2008 KRİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	73
SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	75

TABLO LİSTESİ

TABLO 1. Bireylere verilen kredilerin toplam kredi portföyü içindeki payı, Aralık 2006 (%)	sf.36
TABLO 2. İpotek kredilerinin bireylere verilen toplam krediler içindeki payı, Aralık 2006 (%)	sf.37
TABLO 3. ABD hane halkı harcanabilir gelir ve borç değerleri 1975-2005	sf.44
TABLO 4: 2004-2006 Arası ABD faiz oranları	sf.57

ŞEKİL LİSTESİ

ŞEKİL 1. Konjonktürel Dalgalanma	sf.6
ŞEKİL 2. 1948- 1980 yılları arası ABD’de kar oranları (Shaikh ve Tonak)	sf.29
ŞEKİL 3. 1947-1983 arası ABD’de kar oranları (Mosely)	sf. 30
ŞEKİL 4. 1980-1989 yılları arası ABD’de kar oranları (Shaikh ve Tonak)	sf.31
ŞEKİL 5. 1983-2004 yılları arası ABD’de kar oranları (Mosely)	sf.32
ŞEKİL 6. Faiz dışı gelirlerin bankaların toplam gelirlerine oranı (%)	sf.39
ŞEKİL 7. ABD’de 1979-2004 arası finans dışı şirketlerde borcun kara oranı	sf.42
ŞEKİL 8. ABD’ye 1983-2004 yılları arası uluslararası sermaye akımı değerleri	sf.43
ŞEKİL 9. ABD hane halkının harcanabilir gelirinin yüzdesi olarak borç	sf. 45
ŞEKİL 10. Teminatlandırılmış Borç Yükümlülükleri CDO.....	sf.53
ŞEKİL 11. CDS, Kredi borcu takas sözleşmeleri (yıl sonu itibariyle ödenmemiş itibari tutar, trilyon dolar).....	sf. 55
ŞEKİL 12. 2001-2006 Arası, ABD faiz oranları (Effective Federal Funds Rates)	sf.57
ŞEKİL 13. Üretim ve Üretim Dışı Sektörler	sf.68
ŞEKİL 14. 1960- 1999 yılları arası ABD’de Üretim ve Finans Şirketleri Kar Oranları sf.....	69

KISALTMA LİSTESİ

ABD Amerika Birleşik Devletleri

ABS Asset Backed Securities Varlığa Dayalı Menkul Kıymetler

AIG American International Group

ARM Adjustable Rate Mortgages (Ayarlanabilir Oranlı İpotekli Konut Kredileri)

BIS Bank for International Settlements (Uluslararası Ödemeler Bankası)

CDO Collateralized Debt Obligations (Teminatlandırılmış Borç Yükümlülükleri)

CDS Credit Default Swaps (Kredi Takas Sözleşmeleri)

CMO Collateralized Mortgage Obligations (Teminatlandırılmış Mortgage Yükümlülükleri)

EKÜ Erken Kapitalistleşmiş Ülke

IMF International Money Fund (Uluslararası Para Fonu)

NBER The National Bureau of Economic Research (Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu)

OTC Over The Counter (Tezgah Üstü)

SIV Structured Investment Vehicle (Yapılandırılmış Yatırım Araçları)

SPV Special Purpose Vehicle (Özel Amaçlı Araçlar)

STB Sermayenin Teknik Bileşimi

GİRİŞ

2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'nde finans piyasasında çöküntüyle görünür hale gelen ve sonraki süreçte tüm dünyayı etkileyen krizin nedenlerine ilişkin hararetli tartışmaların yaşandığı bir dönemdeyiz.

En sık dile getirilen kriz adlandırmasından da anlayacağımız üzere, bir kesim bunu “mortgage” yani konut piyasası kaynaklı bir kriz olarak değerlendirse de, krizin nedenlerine ilişkin çok farklı yaklaşımlar mevcuttur. Krizin bir finans krizi olduğu iddia edildiği gibi; sorunun kaynağının borsa spekülörlerinin aç gözlülüğünün neden olduğu ahlaki çöküntü ve finansal deregülasyonun karışımı olduğu da dile getirilen görüşler arasındadır.

Bu yaklaşımların tümünde ortak olan özellik ise, krizin kökenlerini kapitalist sistemin kendi yapısal dinamiklerinde aramamalarıdır. Oysa bütünsel bir açıklama yapmak için, kredi sisteminin genişliğinin ve finans piyasasının derinliğinin nedenleri ortaya konmalıdır. Bunun yolu ise, kredi ve finans sisteminin, kapitalist para ve sermaye olgularıyla ilişkilerinin açıklanmasından geçmektedir. Temel itkisi kar olan kapitalist sistemde, bu ilişkiler ağının karı gerçekleştirmekte oynadığı rollerin ortaya konması, yapısal dinamiklere referansla krizin açıklanması için zaruridir.

Bu bağlamda, çalışma sınırları el verdikçe, ekonomik krizin, sisteme içkin temel nedenlerine temas edilmeye çalışılmıştır.

Kapitalist sermaye birikiminin “kalbi” olarak nitelendirilen ABD’de başlayan ve kısa sürede, merkez ülkelerden dünyanın geri kalanına yayılan, 1929 yılından beri, tecrübe edilen en büyük kriz olduğu konuşulan, böylesi bir ekonomik sıkıntı döneminin, nedensel kökleri, yaşandığı bir kaç yıl ile açıklanamayacağından, 1970’lerden beri yaşanan gelişmeler, çalışmanın zaman boyutunu meydana getirmiştir.

Uluslararası sermaye ve politik ilişkilerin krize etkileri göz ardı edilmemekle beraber, açıklamaların mekansal boyutu, kapitalist sistemin en gelişmiş aşamasında olduğu kabul edildiğinden ve krize ilk ev sahipliği yapan ülke olmasının da etkisiyle, ABD ile sınırlı kalmıştır.

İlk bölümde güncel krizi açıklamak amacıyla dile getirilen çeşitli teorilere yer verilmiştir. İktisat literatürünün tamamındaki kriz teorilerine yer vermek bu çalışmanın sınırları dahilinde mümkün olmadığından, yalnızca güncel krizi değerlendirmek amacıyla, tartışmalarda yer tutan teoriler, çalışma kapsamına alınmıştır.

Krizlerin, sistemin kendini yeniden üretmekte sıkıntı çektiği dönemler olması bakımından, kapitalizmde yeniden üretim olgusuna bakış açıları sınıflamanın temel kriteri olmuştur. Ana akım iktisat yazınının ekonomik krizlere bakış açısını temsil eden konjunktür teorileri, sistemin kronik bir talep açığı sorunu içerdiği iddiası üzerine kurulu eksik tüketimci kriz teorileri ve son olarak da kapitalizmin kendi sermaye birikimi dinamiklerinin krizleri kaçınılmaz olarak yarattığını söyleyen kar oranları düşme eğilimi yasasına dayalı kriz teorileri bu bölümün alt başlıklarıdır.

İkinci bölüm, ABD’de ikinci dünya savaşından sonra başlayan refah döneminin bitmesiyle ortaya çıkan yurt içi ve yurt dışı konjunktürün özellikleri, karlılıktaki azalma ile durgunluğa giren ABD ekonomisinin, içinden geçtiği sıkıntı dönemini aşmak amacıyla başvurulmuş çareler ve bunların sonucunda 2008 krizini ertelemekle beraber derinleştiren ilişkiler ağı irdelenmektedir. Neo liberal dönemle birlikte hayata geçirilen ekonomi politikalarının, reel ve finans sektörlerindeki karlılığa etkisi ampirik verilerle araştırılırken, bu düzenlemelerin sonucunda Amerikan hane halkının borçluluğundaki artışın nedenleri de ortaya konmaya çalışılmıştır. Krizin nedenleri ortaya konduktan sonra, finansallaşma olgusu ve bu süreçte yaratılan finansal enstrümanlar tanıtılmakta, 2004 ile 2008 yılları arası dönemde yaşananlar ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Son bölümde ise, Marksist artı değer ve sermaye analizinin araçları kullanılarak geliştirilen teorik çerçevede, sermayenin aşırı birikimi sonucu, kar oranlarındaki düşüş ve bunun reel ve finans piyasasında aşılmaya çalışılması

abaları, nedensellik ilişkileri ile analiz edilmiş, ardından 2008 krizi bu analizlere dayanarak değerlendirilmiştir.

1.KRİZ TEORİLERİ

İktisat yazınının en karmaşık alanlarından biri iktisadi krizleri açıklama gayesi taşıyan teorilerin oluşturduğu alandır. Bunun nedenini açıklayabilmek için önce bir kriz tanımı yapılması gerekmektedir.

Kriz kavramının ortaya ıkışı Habermas'a göre, Orta ağ'da tıp disiplininde, ölümcül bir hastalık anında, ölüm ile yaşam arasındaki ince ayırım anlamında kullanılması ile olmuştur (ztrk, 2008: 18). Bu kavramın iktisat yazınında kullanılışı da, sistemin kendini yeniden üretebilmesinin sınırlarına dayandığı dönemleri ifade etmesiyle olmuştur. Krizler, ekonomik yapının karşı karşıya kaldığı sınırları aşabilmek için, sistem içi veya dışı farklı kaynaklara ihtiyaç duyduğu bıçak sırtı dönemlerdir. Dolayısıyla kavramın ölüm döşeğindeki bir hastayı ifadesiyle, sistemi ifadesi arasında önemli bir benzerlik mevcuttur.

Kriz araştırmalarının zorluğu da, tam olarak bu nedenden kaynaklanmaktadır. Zira bir sistem can çekişirken, bunun nedenlerine ilişkin açıklamalar, sistemin yapısına dair fikirler ve geleceğine ilişkin öngörülerden de ayrılamamaktadır.

Sistemin geleceğine dair sonsuzluk, yapısına dair kusursuzluk fikrine sahip olanlar, kriz dönemlerini de dışsal sebeplerden kaynaklanan geçici dönemler olarak görürler. Bu dönemlerin nedenleri arasında, ahlaki çöküntü ve ağzllk gibi insan doğasından kaynaklı sebepler sayılmaktadır. Bu yaklaşımın doğal sonucu "kriz" kavramının sisteme içkin olduğunun reddedilmesi ve bu dönemlerin ekonomik dalgalanmalar başlığı altında incelenmesidir. Bir başka yaklaşım ise, sistemin kendi başına ideal bir noktada dengeye gelemeyeceğini, barındırdığı kriz yapıcı mekanizmalar sonucu dönemsel olarak ekonomik sıkıntı dönemlerini tecrübe edeceği iddiasıdır. Son olarak da sistemin ne olursa olsun krize gireceği, bunun onun doğasından kaynaklandığı iddiası mevcuttur.

Bütün bu yaklaşımlar arasında krizin temel nedenlerine ilişkin ipucu aramak gerçekten zordur. Kriz dönemleri sistemin kendini üretmekte zorlandığı dönemler olduğundan, krizi analiz etme gayesi taşıyan teorilerin konumlanması da, aslında sistemin kendini yeniden üretmesi konusuna bakış açılarıyla temellenir. Bu nedenle, ekonomik krizlerin nedenlerine ilişkin yaklaşımlar sınıflandırılırken, Shaikh'in yeniden üretim ve bunalımların çözümlenmelerinin birbirinden ayrılmayacağına ilişkin düşünce çizgisi takip edilmiştir (Shaikh, 2009:127)

Kapitalizmin kendini yeniden üretmesinin sınırlarına dair yaklaşımlara bakıldığında, üç temel çizgiyle karşılaşılmaktadır.

İlki kapitalizmin kendini yeniden üretimini sınırsızca sağlayabileceği, dolayısıyla zorunlu sınırları olmayan bir sistem olduğuna dair yaklaşımdır. Bu çizgi konjonktürel dalgalanmalar ile krizleri açıklamaktadır. Kapitalizmin sistemsel olarak krizlere değil, genişleme ve daralmaların olduğu bir genişleme çizgisine sahip olduğunu iddia eden bu yaklaşımda, temel tartışma noktası, kapitalizmde kendiliğinden bir dengenin olup olmadığıdır. Konjonktür teorileri arasında, dengeye bakış açılarına göre Klasik ve Keynezyen olmak üzere, iki temel kanat vardır.

İkinci temel yeniden üretim yorumu ise kapitalizmin sisteme dışsal sınırlara sahip olduğuna ilişkindir. Eksik tüketim kuramları olarak da bilinen çizginin, tartışma noktası denge kavramı değil, sistemin sürekliliğini sağlayacak sınırsız kaynak kavramıdır. Bu çizginin, Klasik iktisatçılardan, Marksist teorisyenlere kadar çok geniş yelpazeden kişilerin bulunduğu savunucularının argümanı, sistemin sınırının tüketim mallarına olan talep olduğudur. Dolayısıyla sürekliliği sağlayacak olgu olarak tüketim malları talebinin yetersizliği dönemsel olarak krizlere neden olacaktır.

Üçüncü çizgi ise, kapitalizmin kendini sermaye birikiminin yasalarından ortaya çıkan, içsel mekanizmalarla sınırladığına ilişkin düşünce çizgisidir. Bu yaklaşımı savunanlar, Marksist sermaye birikimi tahlili yaparak, teorinin merkezine, sermayenin organik bileşiminin artması ve kar oranlarının düşme eğilimi yasasını yerleştirirler. Bu çözümlenmeler aynı zamanda sistemin krizlerin dışarıdan müdahale veya dışsal kaynaklarla engellenmeyeceği argümanını içermektedir.

1.1. KONJONKTÜR TEORİLERİ

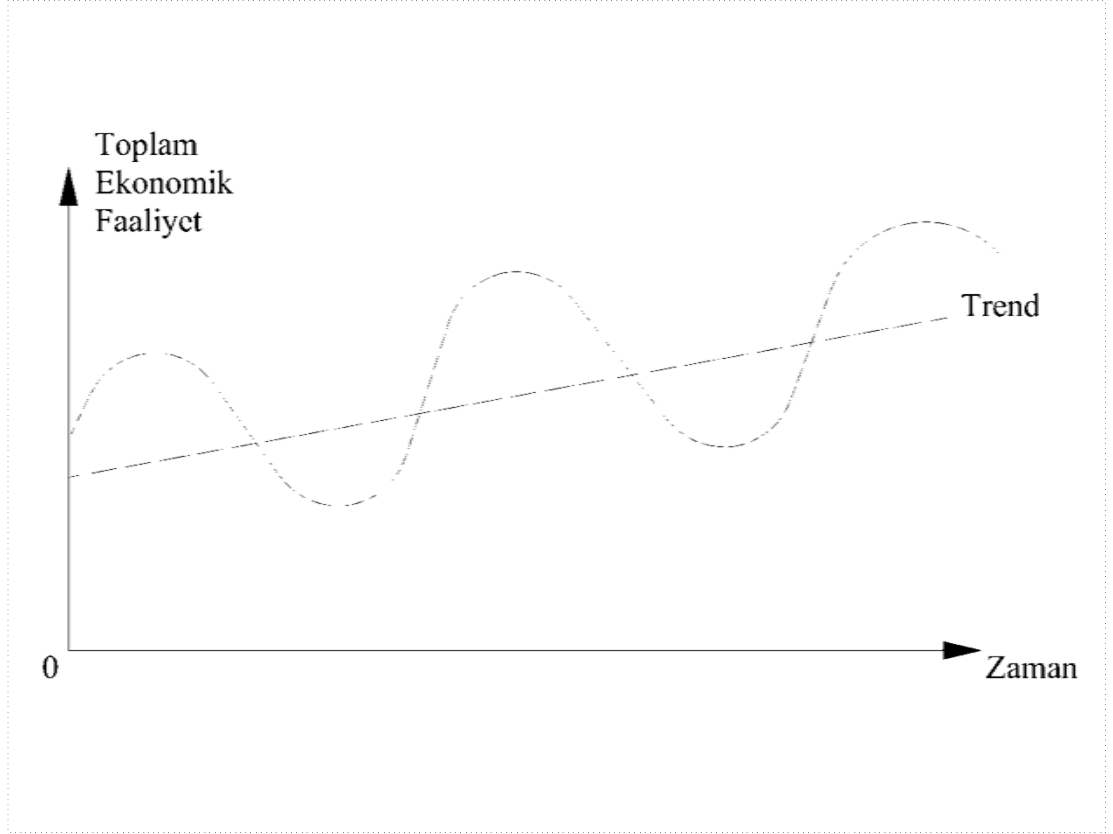
Konjonktür teorileri kapitalizmin kendini sınırsızca yeniden üretebileceğine ilişkin temel iddiayı içeren, bunun yanında, bu yeniden üretimin kendiliğinden olabileceği ile çeşitli müdahaleler sonucu gerçekleşebileceği noktasında ayrıışan iki iktisadi düşünce kanadının ekonomik krizlere ilişkin açıklamalar literatürünün toplamıdır (Shaikh, 2009).

Konjonktürel dalgalanma, ekonomik faaliyet düzeyinin uzun dönem trend çizgisi etrafında gösterdiği dalgalanmalardır. Standart olarak kabul edilebilecek bir konjonktür dalgasında dip ve patlama noktaları, genişleme ve daralma safhaları bulunmaktadır. Dip noktasında iktisadi faaliyet en düşük düzeydedir. Milli gelir, toplam tüketim gibi göstergelerin en yüksek düzeye ulaştığı nokta tepe noktasıdır. Genişleme safhası toparlanma ve patlama safhalarından, daralma safhası gerileme ve buhran safhalarından oluşur.

Konjonktür dalgaları üç esas özellik bulundurur. İlk olarak, kendisini besleme özelliği ile iktisadi faaliyet ister yukarı salınım ister aşağı salınım dönemlerinde olsun, hep artan bir hızla, yani pozitif bir ivme kazanmaktadır. İkinci özellik kendisini tersine döndürme özelliğidir ki, bu sonsuza dek sürecek bir genişleme veya daralma safhalarının imkansızlığını belirtir. Genişlemeler ve daralmalar birbirini takip etmektedir. Üçüncü özelliği ise konjonktür dalgalarının endüstriyel dalgalanmalardan ayrılmasının göstergesi de olan, “genele ait olma özelliği” dir. Yani bütün göstergeler aynı yönlü hareket etmektedirler; üretim istihdam, tüketim gibi büyüklükler genişleme safhasında hep beraber artarken, daralma safhasında da hep beraber azalmaktadırlar (Demiröz, 2004: 11-15).

Tüm ekonomide faaliyet düzeyinin düştüğü döneme daralma veya durgunluk, eğer ciddi ise depresyon denir. Bu düşme, dip noktaya ulaşıncaya kadar devam eder ve bu noktadan sonra faaliyet düzeyinde artış başlar. Buna genişleme ve refah dönemi denir ve bu dönemde faaliyetin en üst noktasına ulaşıncaya sona erer.

ŞEKİL.1. KONJONKTÜREL DALGALANMA

Ekonomik faaliyette meydana gelen tüm değişiklikler konjunktürel dalgalanma değildir. Bu değişikliklerin sınıflanmasında genelde, trendler, konjunktürel dalgalanmalar, mevsimsel dalgalanmalar ve tesadüfi dalgalanmalar olmak üzere dört ögeden bahsedilir. Ekonominin yıllar itibariyle izlediği genel artış ve azalış eğilimine trend denir. Trend ekonominin bütününde veya bir kesiminde uzun dönemde ortaya çıkan sürekli hareketi ifade eder.

Eğer ekonomik faaliyet yıllar boyunca birbirine yakın oranlarda değişirse, sabit eğimli yani doğrusal bir trend, değişim büyük farklılıklar gösteriyorsa da eğri biçiminde bir trend gözlenir Ekonominin tümünde etkisini gösteren, trend etrafında meydana gelen, yinelenen fakat periyodik olmayan dalgalanmalardır. Mevsimsel dalgalanmalar ise, bir yıl içerisindeki dönemlere bağlı olarak ekonomik faaliyette meydana gelen ve dönem bitiminde aynı noktaya dönen dalgalanmalardır. Buna, mevsimlerden, tatillerden veya bayramlardan dolayı ekonomide meydana gelen değişiklikler örnek verilebilir. Tesadüfi dalgalanmalar da ekonomik faaliyetin tümünde veya bir kısmında olağanüstü bir durumdan kaynaklanan dalgalanmalardır. Bir doğal afet, hastalık salgını veya beklenmeyen bir politik istikrarsızlık neden olabilir (Özer, 1998:7-9).

1.1.1. KONJONKTÜR TEORİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Klasik okulun, kapitalizmin kusursuz bir sistem olduğu, herhangi bir dengesizlik unsurunu kendiliğinden ortadan kaldıracak mekanizmalara sahip olduğu ve dolayısıyla kendini sınırsızca yeniden üretebileceği yönündeki çözümlerinin teorik dayanağı Say'ın Mahreçler Kanunu'dur.

Bu kanuna göre para yalnızca bir mübadele aracı olduğu için, bir satıcı sattığı mal karşısında aldığı para ile başka bir mal satın alacağından, üretim diğer malların talebini doğurmakta, yani arz talebi yaratmaktadır. Bu kusursuz sistemde, genel bolluk veya genel kıtlık gibi durumlar mümkün olmadığından, genel bir ekonomik kriz mümkün olmamaktadır. Bu sonuçlara varmakta kullanılan fiyatların maliyetlere eşit olması, maliyetlerin gelirlere eşit olması ve bütün gelirlerin harcandığı varsayımlarına göre,

“...üretilen malların maliyetleri üretim faktörlerinin gelirlerini teşkil etmektedir. Bu gelirleri elde edenler de, diğer malları satın almak için kullanırlar. Gelirlerin hepsi harcandığı için bütün mallar satılmakta, özet olarak her arz kendi talebini yaratmaktadır. Bu durumda arz ve talep eşitliği gerçekleşir, toplam üretim arza, yani toplam tüketime eşit olmaktadır.” (Demiröz, 2004: 23).

Klasik ve neo klasik iktisatçıların savunduğu bu önerme, piyasadaki krizlere bakış açılarını da temellendirmektedir. Bu iktisatçılara göre, daralma dönemleri, tek tek piyasalarda yaşanabilecek tesadüfi süreçlerdir, zira ekonominin bütününe yayılan bir genel bolluk ve arz fazlası mümkün değildir.

“Say’ın Mahreçler Kanununa göre, “genel aşırı üretim”den doğan krizler, mantıki bakımdan olanaksızdır: Eğer ekonominin dengesi bozulmuşsa, *kendiliğinden*, yeniden tam kapasite kullanımını sağlayacaktır.” (Kazgan, 1997:94).

Thomas Malthus ve Simondi de Sismondi dışındaki tüm klasik iktisatçıların savundukları bu görüş kağıt üstünde kanıtlanabilir olduğu kadar, reel durum ile çelişmektedir. Say kanununun, Klasik teorinin varsayımlarıyla olduğu kadar, genel felsefi ve ideolojik yaklaşımıyla da tutarlı olduğunu belirten, Gülten Kazgan’a göre, Say, bu kanunu çağında meydana gelen aşırı üretim krizleri, kapitalist toplumu sarsarken, ilk ütopyik sosyalistlerden olan, Sismondi’ye tepki olarak açıklamıştır (Kazgan, 1997:95).

Zamanla iktisadi krizlerin gerçekleşme sıklığı artmış ve etki alanları genişlemiştir. Bu durum, sistemin kusursuzluğuna gölge düşürmeyecek, farklı bir açıklama yönteminin bulunmasını gerektirmiştir.

Bu gereklilik sonucu başvurulan yöntem, krizlerin varlığının kabul edilmesi fakat nedenlerinin tamamen piyasa dışı ve tesadüfi faktörlerden kaynaklandığının iddia edilmesi olmuştur. Savaşlar, teknik değişiklikler veya mahsuldeki azalmalar bu noktada başvurulan “kriz nedenleri” olmakla beraber, bir kereye mahsus açıklamaların, gerçek bir ekonomik teori oluşturmadığı noktasında eleştirilmişlerdir.

Örneğin Kuznets, ekonomik teorinin amacının güncel ekonomik yaşamın temel süreçlerine ilişkin genelleşmiş tanımlamalar geliştirmek ve mevcut ekonomik sistemde çeşitli unsurlar arasında genel ilişkiler kurmak olduğunu iddia eder. Çünkü bu genellemelerin faydalı olabilmeleri için herhangi başka veri duruma uygulandıklarında da açıklayıcı olmaları gerektiğini savunur. Aksi takdirde ekonomik faaliyetteki genel dalgalanmaları tesadüfi ve eldeki bilgilere dayanarak sebebi açıklanamayan olgular olarak kabul etmek gerekir ve ona göre klasik ve neo-

klasik iktisatçılar, ekonomik faaliyetteki genel daralmaları gerçekte açıklayamamaktadırlar (Kuznets, 1930: 381).

Zaman ilerledikçe, çevrimsel bir olguyu açıklamakta, tesadüflere dayalı yaklaşımların uygunsuzluğu aşikar bir hal almıştır ve sonuçta, ortodoks kuramda bunalım olgusunu masnetmek üzere geliştirilen ikinci temel yol olarak, konjonktürel dalgalanma teorileri ortaya çıkmıştır (Shaikh, 2009: 221).

William Stanley Jevons bu noktada iş çevrimlerinin ritmik bir karaktere sahip olduğunu iddia eden ilk iktisatçıdır ve takip ettiği düşünce çizgisine uygun olarak bunları ekonomi dışı faktörlere, hatta dünya dışı faktörlere, “güneş lekelerine” bağlamıştır (Kuznets, 1930:383). Oğlu H. Stanley Jevons’un da katkılarıyla kurulan bu teoriye göre, güneşte meydana gelen ve çevrimsel özellik taşıyan patlama aktiviteleri, tarımsal üründe ve bundan ötürü de ekonomik faaliyette “çevrimsel” değişikliğe neden olmaktadır (Kuester ve Britton, t.y.). Açıktır ki, Jevons’ların kurduğu konjonktür teorisi, daralmaların kaynağını sisteme dışsal öğelerle açıklaması bakımından, egzogen bir teoridir.

Endojen konjonktür teorilerinin ilkinin ortaya atan ise Clement Juglar’dır. 19. yüzyılda Juglar’ın kaleminden çıkan ampirik araştırmalar göstermiştir ki, iş çevrimlerindeki dönemselliği dışsal sebeplere bağlamak tam bir yanılıdır. Sonuç olarak iş çevrimleri Kuznets’e göre ekonomi biliminin temel prensipleri yardımıyla açıklanması gereken önemli bir ekonomik görüngüdür. (Kuznets, 1930:383-384)

1936 yılında, Keynes’le birlikte, genel olarak ekonomik teoride, özel olarak da konjonktür teorilerinde ortaya çıkan yeni yaklaşıma geçmeden önce, Keynes öncesi konjonktür teorilerinin önde gelenleri şöyle sıralanabilir. 8-11 yıl arasında değişen Juglar çevrimi (majör dalga), 15-18 yıl arasında değişen Kuznets çevrimi (imar dalgası) ve 50-60 yıl arasında değişen Kondratiev çevrimi (k-dalgası veya uzun dalga)(Demiröz, 2004:17).

1929 bunalımıyla beraber, krizin ortaya çıkışı tesadüfi olgular ile açıklansa dahi, sistemin kendini dengeye bir türlü getiremediği gerçeği gözler önüne serilmiştir. Galbraith’in verdiği işsizlik rakamları; “1933 yılında yaklaşık 13 milyon

kişi ya da iş gücünün her dördünden biri işsizdi. 1938’de her beş kişiden biri hala işsizdi.” (Galbraith, 1988:168) ortodoks teoriyi böylece yalanlarken, Keynes de, 1936 yılında yayınladığı eserinde “her arzın kendi talebini belirlediği” yönündeki Say Kanununa karşı çıkmıştır.

Keynes’e göre bu kanun; efektif talebin tek bir denge değeri alacağına; sonsuz sayıda ve eşit derecede kabul edilebilir değerler alabileceğini ve emeğin marjinal zahmeti (the marginal disutility of labour) bir üst sınır kurmadığı sürece istihdam miktarının belirsiz olacağını söylemektedir. Ona göre, eğer bu doğru olsaydı, girişimciler arasındaki rekabet, istihdamda sürekli bir genişlemeye neden olacaktır (Keynes, 1936; 26).

Rekabet sonucu kendiliğinden genişleyen bir üretim mümkün değildir, çünkü Keynes’in yaklaşımında istihdamın ve üretimin belirleyicisi, otomatik bir mekanizma değil, kapitalistler tarafından belirlenen yatırım harcamaları düzeyidir.

“İktisadi dalgalanmalar Keynesci kuramın kabul olunabilir bir bölümü olduğuna göre, iktisadi çevrimler kuramı iktisadın daha tehlikesiz bir dalı haline gelir. Gerçekte, devlet ilke olarak dalgalanmaları bertaraf edebileceğine göre, bunalımlara ve çevrimlere karşı koymayı bilebilmek için, onları ayrıntılı olarak incelemek zorunlu hale gelir. Sonuçta, sözde keynesgil devrimden beri bunalımlar hakkında büyük bir bilgi zenginliği ortaya çıkmıştır.” (Shaikh , 2009: 131).

Shaikh’in da bahsettiği, konuya ilişkin bilgi zenginliğinin bir yönü de konuya ilişkin ampirik araştırmaların artmasıdır. Özellikle, Amerika’daki Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu(The National Bureau of Economic Research)(NBER)ndan Burns ve Mitchell tarafından yapılan çalışmalar ve onların ünlü konjonktür teorisi tanımı çok önemlidir:

“ Konjonktür, çalışmanın ağırlıklı olarak özel girişimler tarafından organize edildiği ulusların toplam ekonomik faaliyetlerinde bulunan bir dalgalanma türüdür: Bir konjonktür dönemi, birçok ekonomik faaliyette hemen hemen aynı zamanda gerçekleşen genişleme, onu izleyen genel durgunluk ve daralma ve bir sonraki konjonktürün genişleme dönemiyle birleşen bir canlanma döneminden oluşur; bu değişikliklerin tekrarlanan fakat periyodik olmayan art arda seyri, süre olarak bir

yıldan on veya yirmi yıla kadar değişir; daha kısa, benzer karakterde, yaklaşık genişlikte konjonktürlere bölünemezler ” (Burns ve Mitchell, 1946:3).

Burns ve Mitcell’in bu tanımları, konjonktürel dalgalanmanın nedenlerine değinmemekle beraber, gerçekleşme biçimine dair kapsamlı açıklamasıyla geniş kabul görmüştür. Konjonktürel dalgalanmanın nedenlerine ilişkin güncel açıklamalara ise bir sonraki bölümde yer verilecektir.

1.1.2.MODERN KONJONKTÜR TEORİLERİ

Bu bölümün amacı, güncel ekonomik krize açıklama getirebileceği düşünölen teorilere yer vermek olduğundan, modern konjonktür teorilerine ilişkin güncel tartışmaların tamamına değinilmeyecektir. Bunun yerine, ana akım iktisadın en temel iki kanadını temsil eden, “reel konjonktür teorileri” (RBC) ve “Yeni Keynesçi konjonktür teorileri” işlenecektir.

Bu teorilerden reel konjonktür teorisi klasik iktisat geleneğinde, diğeri ise Keynesçi iktisat geleneğinde derin kökleri olan yaklaşımlardır. Bu iki teorinin ortak yanları makro iktisadı mikro iktisadi temellerle açıklamaları ve rasyonel beklentiler hipotezini kabulleridir. Farkları arasında ise, reel iş çevrimleri okulunun Say Kanununu ve yatırım tasarruf eşitliğini kabul etmesi, dalgalanmayı ise, rasyonel bireylerin teknoloji ve üretkenlik şoklarına olan optimal tepkileri olarak görmeleri; bunun yanında, Keynesgil okulun ise, piyasa aksaklıkları, katılıklar gibi nedenlerden kaynaklanan küçük talep şoklarının makro iktisadi boyutta ciddi dalgalanmalar yaratacağını, para arzı ve efektif talep deşikliklerinin, makro düzeyde dalgalanma kaynağı olduğunu iddia etmeleri sayılabilir (Demiröz, 2004:5).

Reel konjonktür teorisi, Yeni Klasik İktisadın konjonktür teorilerinden birisidir. Bu nedenle bu teoriyi anlamak için önce Yeni Klasik İktisadın, 1970’lerin yüksek enflasyon ve işsizlik ortamında Keynesçi düşünceye tepki olarak ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Para politikasının, ne kısa ne uzun dönemde reel değişkenleri etkilemeyeceğini iddia eden bu ekol, Keynes’in maliye politikalarının çıktığı etkileyeceği görüşüne de katılmazlar. Yeni klasikler hem çarpan mekanizmasını hem de paracı konjonktür teorilerinin analiz araçlarını kullanırlar.

Ama buna rağmen bu iki yaklaşımdan da önemli bir noktada ayrılırlar. Bu nokta konjonktürel dalgalanmaları denge kavramıyla açıklamaya çalışmalarıdır.

Yeni klasik konjonktür teorilerinden bazıları dalgalanmaların kökenlerini parasal şoklara, bazıları ise reel şoklara dayandırmaktadır. Bu bağlamda üç temel yeni klasik konjonktür teorisi yaklaşımı vardır. Bunlar; eksik bilgi (yanlış algılama) teorisi, sektörel değişim teorisi ve reel konjonktür teorisidir. Bu üçünün ortak özellikleri fiyat ve ücretlerin tamamen esnek olduğunu kabul etmeleridir.

Reel konjonktür teorisine göre, ekonomiyi etkileyen şoklar, reel şoklardır ve bunların başında teknoloji şoku gelmektedir. Bu reel şoklar, üretim fonksiyonunu, istihdamı ve tüketicilerin tasarruf ve yatırıma yönelik kararlarını etkileyebilir. Bu teorilerin temel önermeleri olarak; ekonomik yapıda teknolojide ani değişmelerin olabileceği, boş zamanın işçilerin çalışma kararlarını verirken önemli ölçüde ikame edilebilir olduğu, istihdamdaki dalgalanmaların tamamiyle gönüllü ve optimal olduğu ve son olarak da para politikasının üretim ve istihdamı belirlemediği sayılabilir (Özer, 1998:51-54).

Bu önermelerden hareketle teorinin bir konjonktürel daralmanın uyarılmasını ve yayılmasını nasıl açıkladığına bakalım. Buna göre teknolojideki değişimler sonucu, mevcut sermaye malları demode olur ve verimlilikleri azalır. Bunun sonucunda yatırım ve işgücü talebi, düşük kar beklentisi nedeniyle azalır. İstihdamdaki azalma toplam arzı, yatırım talebindeki azalma ise toplam talebi azaltır.

Reel konjonktür teorilerine, teknolojik şokları, ekonomik yapının tamamını etkileyecek kadar büyük önem atfetmeleri başta olmak üzere, istihdamdaki dalgalanmanın nedenini zamanlar arası ikame ile açıklaması ve bunun somut durumla çeliştiği, bir de modellerin paranın yansızlığını kabulüyle paraya yer vermemesi noktalarında eleştiriler gelmektedir (Özer, 1998: 67-69).

Modern konjonktür teorilerinin ikinci temel kanadı ise, Büyük bunalımdan sonra Keynes'in ortodoks teorinin bazı kabullerini reddederek geliştirdiği teorisine dayanılarak oluşturulan konjonktür teorileridir. Keynes'e göre sistemin istikrarsızlığının kaynağı, yatırım düzeyinin belirleyicisi olarak ifade edilen

yatırımcıların beklentileri ve hayvansal güdüleridir. Keynes'in analizleri kısa dönem olsa da onun halefleri, onun yatırım çarpanı ve hızlandırıcı mekanizması kavramlarından yola çıkarak konjonktür teorilerini ayrıntılandırır.

“Keynesçi konjonktür teorileri ekonomik dalgalanmaları yaratan ana uyarım kaynağının, yatırım harcamaları olduğunu savunur. Keynes'in bizzat kendisi, yatırım kararlarının, yatırımların gelecekteki karlılığı hakkındaki beklentilere bağlı olduğunu, ancak bu beklentilerin istikrarlı olmadığını iddia etmiştir.” (Özer, 1998:21)

Keynes, nominal ücretleri katı kabul ettiği için, geleceğe dönük iyimserlik ve kötümserlik yatırımları, toplam talebi ve dolayısıyla toplam arzı etkileyerek dalgalanmalara neden olacaktır. Dolayısıyla dalgalanmanın kaynağı talep şokları denilebilir. Beklenen kar ve satışlardaki değişim sonucu yatırımlar değişince, dalgalanma iki kilit unsur aracılığıyla başlar. Bunlardan biri çarpan etkisi; ikincisi toplam arzın toplam talepteki değişimlere duyarlılığıdır. Çarpan etkisi, yatırımlardaki değişimin toplam harcamayı, Reel Gayri Safi Milli Hasılayı ve harcanabilir geliri değiştirmesidir. Harcanabilir gelirdeki değişim, tüketim harcamalarını değiştirir ve toplam talep de çarpan kat sayısına ile yatırımlardaki değişikliğin çarpımı kadar değişir.

İkinci dalgalanma mekanizması olan, toplam arzın, toplam talepteki değişikliklere verdiği tepki ise şöyle işler; kısa dönem arz eğrisi Keynes'de yatay eksene paralel olduğu için toplam talepteki değişimler fiyat düzeyini değiştirmeksizin reel GSMH'nin artmasına neden olur. Kısa dönemde nominal ücretler sabit ve yapışkan olduğu varsayıldığı için SRAS eğrisinin pozisyonunda bir değişim olmaz.

Otonom yatırımlardaki değişikliğin çıktısındaki sonuçları böyle olmakla beraber, bu süreçlerin düzgün işlediği de göz önünde bulundurulursa bir dalgalanma mekanizması açıklaması için yeterli olmadığını görülür. Bunun bir konjonktür olabilmesi için ek yayılım mekanizmalarına ihtiyaç vardır. Bu noktada devreye Lloyd Meltzer tarafından ortaya atılan envanter yatırımlarındaki değişimler ile konjonktür ilişkisi kavramı girmektedir. Buna göre, beklenmeyen bir durgunlukta

işletme envanterlerini arttırmaktadır ve durgunluk nedeniyle talep azalırken, işletmenin envanterlerini planlanmayan bir biçimde arttırması işletmenin üretimini düşürmesine neden olur.

Keynesci teoride dalgalanmaların nedenini açıklayan bir diğer model ise, çarpan hızlandırıcı modelidir. Bu model, arzulanan sermaye miktarını, çıktının bir oranı varsayarak, teknoloji değişmezse, artan talebin ancak daha fazla sermaye yatırımı ile karşılanacağını iddia eder. Zira, eğer teknoloji değişmezse, sermayenin çıktıya oranı sabit kalmalıdır ve bu sabit “hızlandırıcı”dır. Çarpan hızlandırıcı modelinde yatırımın çıktı düzeyine değil, çıktıdaki değişime tepki vermesi konjonktürel dalgalanmaların sebebidir (Özer, 1998: 20-23).

Bu kısımda bahsedilen konjonktür teorileri, ekonomik dalgalanmaların nedenlerini ve yayılım mekanizmalarını birbirinden farklı yollarla açıklamakla beraber, temel argümanları, sistemin kendiliğinden veya müdahaleyle sınırsızca yeniden üretiminin önünde bir engel olmayacağı yönündedir.

1.2. EKSİK TÜKETİM KRİZ TEORİLERİ

Kapitalist sistemin kendini yeniden üretmesinin, dışsal sınırları olduğunu, zira sistemin kronik olarak, tüketim mallarına yönelik yetersiz talep yarattığını iddia eden “eksik tüketim” yaklaşımı, geçmiş ekonomik düşünce tarihinin ilk zamanlarına değin uzanan ve savunucuları arasında gerek ortodoks gerek heterodoks iktisat çizgilerine mensup teorisyenlerin olduğu, geniş bir alandır. Bunun sebebi düşüncenin temelinde yatan “talep açığı” kavramının, krizlerin genellikle zuhur buldukları biçimi açıklayabilmesidir.

Basit şekilde ifade edilecek olursa, talep açığı, kapitalizmin doğasının sermaye birikimini zorunlu kılmasının ve bu amaçla ayrılan kısmın tüketime yansımaması sonucu, sürekli bir tüketim malları talebi noksanlığının ortaya çıkması durumudur.

Sermayenin ücretlere ayrılan kısmının sürekli olarak azalması sorunu karşısında sermaye, döngüsünü hızlandırmaya ve pazarını büyütme çalışmaktadır. Bu durum ise, artı değer gerçekleşmesi sorunun çözülmesi değil, daha üst bir düzeyde yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir (Bedirhanoglu,2010:46).

Eksik tüketim teorileri tarihi boyunca ortaya çıkan temel fikir; üretimin nihai düzenleyicisinin, güncel veya gelecekteki tüketim olduğu, fakat kapitalist üretimin talebe değil, 'efektif talebe' yani satın alma gücüyle desteklenen talebe karşılık verdiği yönündedir. Bu durum sistemin doğasının getirdiği sınırlar dolayısıyla, sistem dışı efektif talep kaynaklarına ihtiyaç duyar. Dolayısıyla sistem bu talep kaynağı tarafından sınırlanır. Ayrıca eksik tüketicilerin olduğu bir diğer sonuç da, kapitalizmin kaçınılmaz bir durgunluğa yöneldiği, kendini büyüten bir kapitalizmin olanaksızlığıdır (Shaikh, 2009: 140).

1.2.1.EKSİK TÜKETİM TEORİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Eksik tüketim teorilerinin tarihsel gelişimini incelerken iki temel kanattan bahsedilebilir. Bunlardan ilki, tutucu kanat denilebilecek, eksik tüketim açıklamasını, ortodoks iktisadın araçlarıyla yapan; ikincisi ise, bu kavramın tartışılmasında, Marksist araçları kullanmayı tercih edendir.

Bir önceki bölümde konjonktür teorileri işlenirken, iki klasik iktisatçının Malthus ile Sismondi'nin, Say Kanununu kabul etmedikleri belirtilmiştir. Bu iktisatçılar, diğer klasik iktisatçıların aksine, sistemin kendi haline bırakılırsa kusursuz bir şekilde işlemeyeceğini, kapitalizmin doğasının kriz yaratıcı olduğunu savunmuşlardır. Onları eksik tüketim teorileri tarihinin öncülleri haline getiren bu kriz yaratıcı unsur ise " talep açığı"dır.

Nitekim klasik iktisatçılar Say'ın mahreçler kanunu çerçevesinde planlanan tasarruf ile yatırımın birbirine eşit olacağını dolayısıyla sistemde gömüleme (iddihar) olmayacağı görüşünü paylaşırken; "sadece Malthus, "aşırı tasarruf"un bulunabileceğini ve bunun, (bugünkü deyimle tasarlanan tasarrufu tasarlanan

yatırımın üzerine çıkarma yoluyla) bir “genel aşırı üretim” nedeni olacağını söylemiştir.” (Kazgan; 1997; 83).

Malthus daha 1820’lerde efektif talebin her şeyden daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Malthus’a göre üretimin tüketimi aştığı durumda birikim ve üretim itkisi azalacaktır. Üretimi karşılayacak talep işçilerden gelemez, çünkü onlar elde ettikleri ücretlerle, ancak çıktının bir kısmını alabilirler. Üretilen değer geri kalanına kar olarak el koyan kapitalistler de bu tüketimi gerçekleştiremezler, çünkü daha fazla büyüebilmek için yeni yatırımlar yapmak zorundadırlar.

Talep açığı kavramının ortaya çıkardığı en ilginç durum, işçilerin ücretleri ne kadar düşük olursa, bu açığın da o kadar yüksek olacağı durumudur. Kapitalistlerin bu açığı engellemek için tek yapabilecekleri, gene kendi sonlarını hazırlayacak olan, tüm karlarını tüketime ayırmalarıdır. Malthus işte bu noktada, artan tasarrufun kapitalist tüketimin işçilerden arta kalan talep açığını daha az karşılaması anlamına geldiğini ve aşırı üretimin mümkün olduğunu belirtir. Buna çözüm olarak da aristokrat sınıfın harcamalarını gösterir.

İkinci olarak, Malthus’un çağdaşı Simonde de Sismondi kapitalizmin talep açığı yaratıcı eğilimini vurgulamıştır. Ona göre, tüketim asla üretim kadar hızlı büyüyemez, çünkü işçiler ürettikleri ürünü alamayacak kadar yoksuldurlar. Kapitalizm olgunlaştıkça gelir dağılımı da bozulacak, yoksullukla beraber, aşırı üretim krizleri de meydana gelecektir. Sismondi, Malthus’tan farklı olarak, yığınların yoksulluğundan etkilenmiş, ekonomik bunalımlara çare olarak da, gelir dağılımının yoksulların lehine düzeltilmesini savunmuştur (Öztürk, 2008: 36-37).

Malthus’un eksik tüketim açıklamasında şöyle bir değinilmek ile beraber, Shaikh’in aktardığına göre, Sismondi dış pazarların bu soruna çözüm olup olmayacağını tartışmıştır.

“Uluslararası ticaretin bu soruna çözüm olabilmesi için, belirli bir ulusun diğerlerine ihraç ettiğinden daha azını ithal etmesi gerekir kuşkusuz. Bunun bir bütün olarak dünya için olanaksız olduğu açıktır....Sismondi dış ticareti bu soruna çözüm olarak sunmaz sonuçta.”(Shaikh, 2009:138).

Emperyalizmle beraber, Avrupa ülkeleri ile üçüncü dünya ülkeleri arasındaki dış ticaretteki ciddi artış, beraberinde eksik tüketim sorununa, dış ticaretin çözüm olarak sunulmasını getirmiştir.

John Hobson, 20. yüzyılın başlarında eksik tüketim ile emperyalizm arasında ilişki kuran teorisini geliştirmiştir. Hobson, ileride Marksist eksik tüketim teorilerinde ayrıntılı olarak tartışılacak, üretim malları üretiminin, tüketim mallarına tabi olduğuna ilişkin temel tezi ilk ortaya atan kişidir.

Aşırı tasarrufları, çöküşün nedeni olarak gören Hobson, sürdürülebilir bir büyüme oranından bahseder, fakat bu birikim haddinin sıfır olması gibi bir çıkmaza tekabül etmektedir. Öyle ki, bu husus, eksik tüketicilerin eleştiriye en açık yönleridir. Hobson kapitalizm olgunlaştıkça artacak olan ve gereksiz maliyet ve teknelci rantlarından oluşan bir “artık” tanımı yapar. Bu artığı ele geçiren az sayıda kapitalist, az tüketme eğiliminde oldukları için aşırı tasarruf eğilimi artacaktır. Hobson tekeller çağında birikim hızlanacağı ve yüksek tekel fiyatlarıyla tüketim daralacağı için artığın büyüdüğüne dikkat çekmektedir. Sonuç olarak eksik tüketimin en yüksek aşaması olarak emperyalizm ortaya çıkacak, kitleler yoksullaşacak ve bunalımlar meydana gelecektir. Çözüm olarak işçi sınıfı yararına yeniden bölüşümü sağlayacak reformları önermektedir (Shaikh, 136-139).

Eksik tüketim tezlerinin, Marksist araçlarla savunulan, ikinci temel düşünce çizgisi; “Marksist eksik tüketim yaklaşımı”, köklerini Engels’in Anti- Dühring adlı eserinden alır. Engels bu eserinde, Dühring’i, krizleri “normalden sapmalar” olarak ele alışı yönünden, krizlerin üretimin anarşik doğasından ileri geldiği ve arızı olgular değil kapitalizme içkin olduklarını belirterek eleştirir. Zira, kapitalistler rekabet baskısıyla, makineleri ve üretici güçleri geliştirmeye ve üretimi büyütmeye çalışırken, pazarlar yetersiz kalmaktadır. İşte Engels’in bu bakışı ilk Marksist eksik tüketimci kriz teorisi tartışmalarına kaynaklık etmiştir.

Kautsky, Engels’in tezlerinden hareket ederek bu tezleri kapitalizmde sürekli bir aşırı üretim eğilimi bulunduğu varsayımına dönüştürmüştür. İki tez arasındaki temel ayırım, Kautsky’nin aşırı üretimi piyasaların anarşik doğasıyla ve meta

üretimini plansızlığıyla açıklaması Engels'in ise aşırı üretimi kapitalizmin kendi dinamiği ile ilişkilendirmesidir.

Tugan-Baranovsky bu tezlere karşılık olarak aşırı üretimin sebebinin orantısızlıkta yattığını ileri sürmüştür. Zira birikimin sürdürülmesi için üretim araçları üretimi ile tüketim malları üretimi arasında uygun bir oran olması gerekmektedir fakat bu kapitalizmde mümkün olmadığı için periyodik krizler doğacaktır.

Bu tezlere cevap olarak, Bernstein, kartellerin ve tröstlerin kendi aralarında anlaşarak üretimi rasyonelleştireceklerini, dolayısıyla orantısızlık sorunun çözülebileceğini iddia etmiş, hatta bununla kalmayıp kapitalizmin krizlerle nihai olarak yıkılacağı tezinin artık çürüdüğünü iddia etmiştir.

Bu meydan okumanın ardından ikinci enternasyonal Marksistleri krizleri daha ciddi biçimde ele almışlardır. Rosa Luxemburg ve Rudolf Hilferding'in tartışmaya katılmaları ile eksik tüketim yaklaşımı ile orantısızlık yaklaşımı arasında ayırımın ilk adımları atılmıştır. Zira Hilferding orantısızlık kriz teorisini geliştirmiş, eksik tüketimin orantısızlığın özel bir biçimi olduğunu söylemiş ve eksik tüketim teriminin, toplumun ürettiğinden daha az tüketmesi dışında bir anlam taşımadığını iddia etmiştir. Bunun yanında, eğer üretim doğru oranlar üzerinden yapılırsa bu sonucun doğmasının engelleneceğini savunmuştur (Öztürk, 2008:38-40).

Özetle, Hilferding ve Tugan-Baranovsky krizler kapitalizmin anarşik doğasından kaynaklandığına göre planlamanın krizleri ortadan kaldıracığını ileri sürerler (Shaikh, 2009, 144).

Luxemburg orantısızlık teorisine, reformizm doğurduğu için karşı çıkmıştır. Çünkü bu teze göre üretim oranları doğru şekilde ayarlandığı sürece kapitalizmin kendi sonuna doğru ilerlediği de reddedilmiş olacaktır. Bu durumda ise sosyalizmin nesnel bir zorunluluk olduğu tezi de ortadan kalkacaktır. Luxemburg artık değer realizasyonunu bir sorun olarak görerek eksik tüketimci tezlerin dayanağını oluşturmuştur. İncelediği Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim şemalarından, bu yeniden üretimin işleminin mümkün olmayacağı sonucuna ulaşmıştır. Çünkü ona

göre, birikimin ilerlemesi ve üretimin genişlemesi için, metalara yönelik efektif talep de artmalıdır. Devamlı olarak artan talebin kaynağı ise, pazar olabilecek henüz kapitalistleşmemiş bölgelerdir. Lakin tüm dünya kapitalist sisteme geçtiğinde, yeniden üretimin sınırlarına gelinecek ve sistemin varlık koşulu ortadan kalkacaktır (Öztürk, 2008: 40-41).

1.2.2.MODERN EKSİK TÜKETİM TARTIŞMALARI

Günümüzde eksik tüketim tezinin önemli temsilcileri, Monthly Review (MR) dergisi etrafında bir araya gelen, J. Bellamy foster ve Harry Magdof gibi isimlerdir. Bu çizginin mevcut krize ilişkin çözümlerinin temelinde ise, tekelci kapitalizm teziyle, eksik tüketim teorisini yeniden 1960'larda yeniden gündeme getiren Paul Sweezy'nin düşünceleri bulunmaktadır. Monthly Review çevresinin güncel krizi değerlendirme konusunda oldukça aktif çalışmalar yapması nedeniyle, ilk olarak öncülleri olan Paul Sweezy'nin düşüncelerine, daha sonra ise bu çevrenin güncel açıklamalarına ayrıntılı olarak değinilecektir.

Paul Sweezy, iki kriz yaklaşımını ayırt etmektedir. İlki krizi kar oranlarındaki düşmeyle ilişkilendirir ve günümüzde değer yasası işlemediği için geçerli değildir. İkincisi ise efektif talep ile ilişkilendiren gerçekleşme bunalımları yaklaşımıdır. Sweezy asıl olarak gerçekleşme bunalımlarına eğilir ve bunları orantısızlıktan kaynaklanan ve eksik tüketimden doğan bunalımlar olarak ikiye ayırır.

Sweezy orantısızlık kuramının krizi arz ve talep farklılıklarının ve metaların fiyatlarının değerlerinden farklılaşmasının yol açtığı karışıklıklarla açıkladığını ve bu durumun krizleri şiddetlendirse de tek başına krizleri açıklamakta yetersiz olacağını savunmaktadır. Böylece orantısızlığın krizi açıklayamayacağı sonucuna vararak, eksik tüketimin nedenlerine odaklanır.

Bu yaklaşıma göre tüketim yetersizliği kapitalist üretimin asli bir eğilimi olarak ele alınmaktadır. Üretilen ürünleri kimlerin nasıl alacağı, bütün tüketim mallarının alıcı bulup bulamayacağı soruları tartışılmaktadır. Bu soruların sorulmasının nedeni ise tüketici kitlesinin büyük çoğunluğunu işçilerin oluşturması

ve bu kesimin toplumsal ürünün ancak ücretlerine karşılık gelen bölümünü alabilmeleridir. Kapitalistler ise el koydukları artı değerın tamamını tüketime harcamazlar, çünkü kapitalist üretimde el konulan artı değerın büyük bölümü, yeniden sermaye olarak yatırılmak durumundadır, bir diğer deyişle, genişletilmiş yeniden üretimi gerektirir.

Formül edilmiş hali : $W=C+V+S$ W üretilen tüketim mallarının değeri, C yatırılan sermaye, V emek gücünün değeri yani ücret, S artı değerdir. Bu formülde V ve S'nin sadece küçük bir kısmı tüketime harcanır, dolayısıyla ürünlerin yalnızca bir kısmı satılır ve “talep yetersizliği” ortaya çıkar (Öztürk, 2008: 42-43).

Bu tezin diğer bir önemli özelliği ise tüketim malları üretiminin, üretim malları üretimini belirlediği yönündeki iddiasıdır. Burada kast edilen, hammaddeler, fabrika veya makineler gibi üretim mallarının üretiminin, giysi, yiyecek gibi tüketim mallarına olan talep tarafından belirlendiğidir. Çünkü bu anlayışa göre, üretim malları endüstrisinin çıktısı, tüketim malları endüstrisinin girdisi durumundadır. Bu nokta eksik tüketicilerin eleştirildiği noktalardan ilkidir. Zira bu düşüncede dile getirilen tek yönlü belirlenim ilişkisi, sermaye birikimin temel itkisinin tüketim olduğu sonucuna varmaktadır (Shaikh, 2009:148).

Sweezy'nin eleştirilen bir diğer yanı ise, “Marksist kavramlarla ele alarak başladığı analizini, neo-klasik ve keynesyen iktisadın terimleriyle sürdürmesidir” (Öztürk, 2008: 49). Çünkü bu anlayışa göre, dolaşım süreci, toplumsal ürünün, işçiler ve kapitalistler arasında paylaşıldığı, net üretimin ücretlerle karların toplamına eşit olduğu bir durumu işaret eder. İşçiler de net üründen ücretleri kadarını aldıktan sonra, geriye bir miktar artık tüketim malı; bir de kapitalistlerin payına düşen harcanmamış karlar kalır.

“Bu yüzden de bundan çıkarılan sonuç, “talep açığının” yalnızca kapitalistler tüm karlarını kişisel tüketime harcarsa kapatılacağıdır. Fakat o zaman da ne yatırım, ne büyüme, ne de içsel olarak ortaya çıkan birikim olur” (Shaikh, 2009:134).

Bu düşünce çizgisinin vardığı sonuç, kapitalizmin mutlak bir durgunluğa mahkum olduğu yönündedir. Nitekim tezin takipçileri 1970'lerden itibaren ülkede

yaşanan durgunluğun, kriz yapıcı eğilimlerinin, hükümet ve bireylerin aşırı borçlanması olduğu ve bu borçlanmanın kırılğan bir finansal yapı yarattığı şeklindedir. Nitekim Foster'ın bu çalışmanın ikinci kısmında da değinilecek eserleri, borçlanmalar ve finansal türevler aracılığıyla yaratılan spekülâtif sermaye balonlarının, önce Nasdaq Borsası'na, daha sonra da emlak sektörüne kaydığı ve son güncel krizde patladığı iddialarını içermektedir (Foster, 2006).

Foster, krizi ötelemek adına finansa ağırlık veren kapitalistlerin, bu alanda da tekelleşmeyi beraberinde getirdiğini iddia eder. “Zira dünyadaki toplam banka varlıklarının 2006'da yüzde 59'una sahip olan on büyük banka, bu oranı 2009'da yüzde 70'e çıkarmıştır. Foster bu nedenle, bu yeni dönemin tekelci finans sermaye dönemi olarak tanımlanabileceğini düşünmektedir” (Bedirhanoglu, 2010: 48).

Eksik tüketim tezlerinin, güncel krizi açıklamakta düştükleri en büyük yanlış, ekonomik durgunluğun sürekli olduğunu iddia etmeleridir. Oysa yapılan ampirik çalışmalar, ABD'de, 1970'lerin aksine, 1980 sonrasında, ekonominin canlandığını, karlılığın gerek reel sektörde, gerekse finans sektöründe arttığını göstermektedir. Bu konu, ikinci bölümde ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

1.3. KAR ORANLARININ DÜŞME EĞİLİMİ YASASINA DAYALI KRİZ TEORİLERİ

Kapitalizmin kendini yeniden üretmesinin sınırları olduğunu ve bu sınırların dışsal değil, tersine, sisteme içkin olduğunu savunan teorisyenlerin temel çıkış noktası Marx'ın “kar oranlarının düşme eğilimi yasası”dır.

Bu çizgiye dahil olabilecek bir diğer teori karın sıkışması teorisi ise de, güncel kriz tartışmalarında, kar sıkışması teorisine dayalı açıklamalar seslendirilmediğinden bu teoriye yer verilmeyecektir. Bunun yerine kar oranları düşme eğilimi yasası ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Marx kapitalist üretimin temel nedeninin kullanım değeri değil, artı-değer üretmek olduğunu Kapital birinci ciltte açık bir şekilde ortaya koyar.

“Kullanım-değerlerini, kapitalistler, salt değişim-değerinin maddi özü ve taşıyıcısı oldukları için ve sürece üretirler. Kapitalistimizin gözünde iki amaç vardır: önce, değişim-değeri olan bir kullanım-değeri üretmek ister, yani satılacak bir mal, bir meta üretmek ister; sonra, değeri, üretiminde kullanılan metaların toplam değerlerinden daha fazla olan bir meta üretmek ister, yani ürettiği şeyin değeri, serbest piyasadan satın aldığı üretim araçları ve emek-gücünden fazla olmalıdır. Amacı, yalnız kullanım-değeri değil, onunla birlikte meta üretmektir; yalnız kullanım- değeri değil, değer üretmektir, yalnız değer değil, aynı zamanda artı değer üretmektir.” (Marx, 1993: 202).

Şimdi araştırılması gereken olgu, artı-değerin kaynağıdır. Üretim sürecinde sermaye, satın aldığı üretim araçlarına göre değişmeyen sermaye ve değişen sermaye olarak ikiye ayrılır; Değişmeyen sermayeyi Marx Kapital’in birinci cildinde şöyle ifade eder; “...sermayenin üretim araçları, hammadde, yardımcı malzemeler ve iş aletlerince temsil edilen kısmı, üretim süreci sırasında nicel bakımdan bir değer değişimine uğramaz. ...kısaca değişmeyen sermaye adını veriyorum” (Marx, 1993: 224-5)

Değişen sermaye ise, sermayenin emek-gücü tarafından temsil edilen kısmıdır, “bu, kendi değerinin eşdeğerini yeniden ürettiği gibi, bir fazlalığı da, değişen koşullara göre az ya da çok olabilen bir artı-değeri de üretir” (Marx, 1993:225). Dolayısıyla üretim sürecinde bir değişime uğradığından, Marx bunu değişen sermaye olarak adlandırır.

Görüldüğü üzere artı-değerin kaynağı değişen sermaye, yani emek-gücüdür. Emek-gücünün maliyeti, bütün diğer metalar gibi, yeniden üretilmesi için gereken değerler toplamıdır. “Bu, tipik olarak, reel ücret tomarını ya da işçi sınıfınca düzenli olarak satın alınan ücret mallarını üretmek için toplumsal olarak gerekli emek-zamana tekabül eder. ...emek gücünün değeri, harcanan emek-saatten daha az olduğu içindir ki artık değer yaratılmış olur.”(Fine ve Saad-Filho, 2006: 53)

Artı-değer oranı ise, süreç boyunca harcanan emeğin 180 sterlin ile temsil edildiği, değişen sermaye miktarının ise 90 sterlin kabul edildiği örnekte, “a” ile gösterilen artı değer, “d” ile gösterilen değişen sermayeye oranı ile bulunur. (a/d), (90/90) olup, %100 bir artış demektir. “değişen sermayenin değerindeki bu nispi artışa ya da artı değer nispi büyüklüğüne” Marx “artı-değer oranı” adını verir (Marx,1993:231) .

Kar oranı ise, “a/S”, yani artı-değerin, toplam sermayeye (değişen sermaye ile değişmeyen sermayenin toplamına, “S=d+s”) oranına eşittir. Böylece Marx Kapital’in üçüncü cildinde, artı değer oranının, farklı toplam sermaye büyüklüklerine bağlı olarak, farklı kar oranlarını ifade ettiği sonucuna varır.(Marx, 2009: 188)

$$s= 50 \text{ ve } d=100 \text{ ise } k' = 100/150= \%66$$

$$s= 100 \text{ ve } d=100 \text{ ise } k' = 100/200= \%50$$

$$s= 200 \text{ ve } d=100 \text{ ise } k' = 100/300= \%33$$

$$s= 300 \text{ ve } d=100 \text{ ise } k' = 100/400= \%25$$

$$s= 400 \text{ ve } d=100 \text{ ise } k' = 100/500= \%20$$

Marx yukarıdaki basit denklemlerin yardımıyla, değişmeyen sermayedeki maddi büyümenin, artı-değer oranı aynı kalsa da, toplam sermaye değerinde büyümeye yol açtığından, emeğin sömürü derecesi aynı olsa da, kar oranının düşeceğini ifade etmiştir.

“...Artı-değer oranı ya da emeğin sermaye tarafından sömürülme yoğunluğu aynı kaldığı sürece, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye göre tedrici büyümesi, zorunlu olarak, genel kar oranında tedrici bir düşmeye yol açar.” (Marx, 2009: 189).

Marx, kapitalist üretimin geliştikçe, kendine özgü üretim sistemi dolayısıyla, aynı miktarda emek-gücünün, gittikçe artan miktarda emek aracını, makineyi yani daha yüksek miktarda değişmeyen sermayeyi işlettiğini savunmuştur. Bunun kapitalist üretimin bir yasası olduğu sonucuna varan Marx, değişmeyen sermayenin

gittikçe artan miktarda kullanımının, sermayenin organik bileşimini arttırdığını savunmaktaydı. “Bu üretim tarzı, değişmeyen sermayeye kıyasla, değişen sermayede gitgide nispi bir azalma, ve dolayısıyla toplam sermayenin organik bileşiminde sürekli bir yükselme yaratır. Bunun doğrudan sonucu, aynı ya da hatta artan bir emek sömürü derecesinde, artı-değer oranının sürekli bir düşme gösteren bir kar oranı ile temsil edilmesidir.” (Marx, 2009:189).

Belirtmek gerekir ki Marx bu noktada, bunun mutlak bir düşme değil de, düşme eğilimi olarak gerçekleştiğini ve sonraki bölümlerde tartışacağını da ifade etmiştir. Zira Marx bu eğilime karşıt güçlerden, karşılıklı çelişkilerden de söz etmiştir. Yine de bu etkiler yasayı ortadan kaldırmaz, yalnızca etkisini hafifletir.

Kar oranlarının düşme eğilimi yasasını bir kriz teorisi olarak ele alan yazarların başında David Yaffe ve Patrick Bullock gelmektedir. Yazarlar öncelikle kapitalist birikimin temel itkisinin artı-değer oranının mümkün olduğunca artırılması olduğunu işaret eder, kapitalistlerin emek üretkenliğini arttırmak için girişecekleri tüm çabanın da nihai hedefinin, işçinin kendisini yeniden üretmesi için gerekli zamanı kısaltma amacı güttüğünü belirtirler. “Bir başka deyişle, emek üretkenliği, değer ve artı değer üretme gereğiyle kısıtlanmış, sermayenin yeniden üretimi ve kendini genişletmesi ile sınırlanmıştır. (Bullock, Yaffe, 2009:235)

Kapitalist bu amacı doğrultusunda, mutlak artı değeri artırma, yani iş gününü uzatma veya nispi artı değeri artırma, yani toplumsal üretkenliğin artırılması yoluyla, gerekli emek kısmını küçültme yoluna gider.

Mutlak artı değeri artırma gerek biyolojik sınırlar gerekse de toplumsal mücadeleler sonucu kazanılmış haklar sayesinde, bir iş gününün doğal sınırlarına takılır. Dolayısıyla nispi artı değer üretimini artırma çabası, gerek üretkenlikte artışlar, gerek emek yoğunluğundaki artış sonucu meta kütlelerinin artması ve bununla ilişkili olarak da ucuzlaması yoluyla, gerekli emek zamanı kısaltır. Fakat bu yolların içerisinde en elverişli yöntem, teknik gelişme yoluyla emek üretkenliğinin artırılmasıdır.

Teknik gelişme, sermayenin teknik bileşimini yani toplam sermayede kullanılan değişmez sermaye-değişir sermaye kitlelerinin değişmesi sonucunu doğurur. Marx'ın üç sermaye bileşiminden biri olarak bahsettiği sermayenin teknik bileşimi, kapitalist üretimde emek üretkenliğinin yükselmesinin ifadesi olarak artma eğilimi içinde olsa da, farklı kesimlerdeki sermayelerin teknik bileşimini karşılaştırmak zordur. “STB, ayrışık bir kullanım değerleri toplamı (maddi girdiler) ile her bir firma ya da kesimde harcanan somut emek miktarları arasındaki oran olduğu için doğrudan doğruya ölçülemez” (Fine ve Saad Filho, 2006: 113).

Bu noktada diğer sermaye bileşimi olan sermayenin değer bileşimi, yani değişmez değerinin, değişir sermaye değerine oranı bu teknik bileşim ile yakın ilişki içindedir. Marx'ın bu bağlantıyla ilgili sözlerini yazarlar şöyle aktarmaktadır:

“Sermayenin değer bileşimine, sermayenin teknik bileşimi tarafından belirlendiği ve bu bileşimdeki değişimleri yansıttığı ölçüde, sermayenin organik bileşimi (denir)”(Bullock ve Yaffe, 2009:237)

Her işçiye düşen üretim aracı kütlesi arttıkça, yani teknik bileşim yükseldikçe, emek üretkenliğindeki yükselişe giden yol da, iş bölümünün toplumda genişlemesi de açıkça ifade edilmiş olur. “Üretim araçları kütle ve hacminin artışının eşlik ettiği adı geçen süreç, aynı zamanda, Marx'ın, sermayenin organik bileşiminin teknik bileşimce belirlendiği ölçüde yükseldiği, ancak artan emek üretkenliğinden ötürü bu yükselişin teknik bileşim kadar hızlı olmadığı yolundaki savının temelidir.” (Bullock ve Yaffe, 2009:237).

Bunun nedeni oldukça basittir. Emek üretkenliği arttıkça, üretim araçlarının hem miktarı artar ve değerleri düşer, hem de bunları yeniden üretmek için gereken emek zamanı kısalmıştır. Dolayısıyla bir metanın değeri Marx'a göre yalnızca başlangıçta üretildiği emek zamana değil, yeniden üretilebileceği emek zamana da bağlı olduğundan, değer bileşimi teknik bileşim kadar hızlı artmaz. Bütün bu düşünce zincirinin vardığı sonuç, sermayenin organik bileşiminin yükselmesi gerektiği noktasıdır.

Sonuç olarak, sermayenin organik bileşimindeki bu artış, artı-değerin kaynağının değişen sermaye olduğu gerçekliğine bağlı olarak, kar oranında bir düşme eğilimi yasasının varlığını ortaya koyar. Marx bu yasa için, “Modern iktisadın en önemli ve en karışık ilişkileri kavranması için hayati nitelikteki yasadır. Tarihi perspektiften en önemli yasadır” der (Bullock ve Yaffe, 2009:242).

Yasanın neden mutlak değil de, bir eğilim olduğunun cevabı ise öncelikle, artı-emek ile gerekli-emek arasındaki orantının aynı kaldığı kabulüdedir. Oysa ki, sermayenin organik bileşimindeki artış, üretilen metalar ucuzladığı için, gerekli emek zamanı kısaltarak, artı-değer oranını arttıracaktır. Marx ayrıca yasaya zıt yönde eğilimlerin de bulunduğunu belirtmiştir. Bunların başta geleni, sömürü yoğunluğunda artışı sağlamak amacıyla iş gününün uzatılması ya da emeğin yoğunlaştırılmasıdır. Ne var ki, sömürü derecesi ne kadar yoğunlaştırılırsa yoğunlaştırılsın, bazı aşılabilir sınırlardan ötürü, kar oranındaki düşmeye karşı konulsa da, tamamen engellenemez (Marx, 2009: 214-220).

“Bu farklı etkiler, egemen bir biçimde, bir seferinde yer olarak yan yana işlerler ve bir başka seferde zaman olarak birbirlerini izlerler. Zaman zaman bu etmenlerin çatışması, bunalımlarda açığa çıkar. Bunalımlar, daima, mevcut çelişkilerin ancak geçici ve zora dayanan çözümleridir. Bunlar, bir süre için bozulmuş dengeyi tekrar kuran şiddetli patlamalardır. Çelişki, genel bir deyişle, kapitalist üretim tarzının, değer ve bu değer içerdiği art-değer hesaba katılmaksızın, kapitalist üretimin yer aldığı toplumsal koşullar dikkate alınmaksızın, üretici güçlerde mutlak bir gelişmeye doğru bir eğilim taşımamasından ileri gelir; öte yandan ise, bu üretim tarzının amacı, mevcut sermayenin değerini korumak ve kendisini genişletmesini en üst sınırına ulaştırmaktır....bu amaca ulaşmak için kullandığı yöntemler, kar oranında düşmeyi, mevcut sermayenin değer kaybını ve emeğin üretkenlik gücünü, zaten yaratılmış bulunan üretici güçler aleyhine geliştirmektedir.” (Marx, 2009: 221).

Yasaya zıt yönde etki eden diğer unsurlar ise, ücretlerin emek gücünün değerinin altına düşürülmesi, değişmeyen sermaye öğelerinin ucuzlaması, nispi aşırı nüfus ve dış ticarettir.

Yasayı kriz teorisi olarak geliştiren yazarlara göre, “Marx’gil değer ve birikim teorisinin dışında ayrı bir bunalım teorisi yoktur.” (Bullock ve Yaffe, 2009:246). Zira birikim tahlili aynı zamanda bunalımların tahlilini de getirir. Şöyle ki; üretim genişledikçe, koşullar sermayenin karlı genişlemesi engellenir. Sermaye birikimi artı-değer kütesini yeterli ölçüde arttıramadığında ise, kesinti veya durgunluk, ve bunların sonucunda da bunalım olur.

“Kapitalist bunalım, sömürü derecesine göre aşırı sermaye üretimini yansıtır. Bu aşamada karlılık açısından, var olan sermaye aynı anda hem fazla küçük hem de fazla büyüktür. Var olan artık değere oranla fazla büyük, sermaye eksikliğinin üstesinden gelmeye yetmeyecek kadar küçüktür. Sermaye yalnızca karlılığa oranla aşırı üretilmiştir.” (Bullock Yaffe, 2009: 246)

Özellikle EKÜ’lerde, sermayenin aşırı birikimi sonucu, kar oranlarındaki düşme, kriz yaratıcı sistemsel dinamiklerin temel noktasını oluşturmaktadır. Sermayenin aşırı birikimini ve karlılıktaki azalmayı aşmak amacıyla başvurulan neo liberal politikaları temel açıklama noktası alan yaklaşımlar, güncel krizi sistemsel dinamikler çerçevesinde açıklama gayesi taşımaktadırlar. İkinci bölümdeki somut durum irdelendikten sonra, üçüncü bölümde bu yaklaşımların krizi açıklamaktaki başarısı değerlendirilecektir.

2. KRİZİN NEDENLERİ ve GELİŞİMİ

2008 krizi, “...kendi kendine gelişen rastgele olaylar sonucu değil, kapitalizmin sistemik istikrarsızlıklarının birikiminin sonucu patlak veren uzun bir zincirin son halkasıdır” (Yeldan, 2009: 12). Bu nedenle sorunu ortaya çıkaran unsurları bulmak için, kapitalist sermaye birikiminin çelişkili doğasının yüzeye çıkmadığı, görünür olmadığı, yaygın iktisat yazınında “refah dönemi” olarak bilinen süreçte, “Kapitalizmin Altın Çağı”nda neyin farklı olduğuyla başlamak gerekmektedir.

İkinci dünya savaşından sonraki ilk otuz yıl, ABD ekonomisi kayda değer bir performans gösterdi. Büyüme oranı yılda ortalama %4-5 iken işsizlik oranı %5’in üzerine nadiren çıkmaktaydı, enflasyon ise neredeyse yok denecek kadar azdı(%1-2) ve çalışanların alım gücü büyük ölçüde gelişmekteydi. Bu kapitalizmin “Altın Çağı” idi (Mosely, t.y.).

Bu dönemde Fordizm adı verilen bantlı üretim uygulamaları neticesinde, üretim artmış, yüksek teknoloji düzeyini, yüksek derecede iş bölümü takip etmiştir. Ayrıca insanların alım gücünü arttıracak Keynesçi talep yaratıcı politikalar ve emeğin sendikalı, örgütlü mücadelesinin de etkisiyle, gelir düzeyi ve kitlesel tüketim artmıştır (Şahin, 2000, 208-9).

1970’ler ile beraber Altın Çağ sona ermiştir. Ortalama yıllık büyüme hızının %2-3’e düştüğü, hem işsizliğin hem enflasyonun yüksek olduğu bu dönemdeki durum, durgunlukla beraber enflasyon anlamına gelen “stagflasyon” ile kavramlaştırıldı. Marksist yaklaşımda bu durum çeşitli biçimlerde açıklansa da, dönemin hakim Marksist anlayışında kar oranlarındaki düşüş üzerinde durulmuştur.

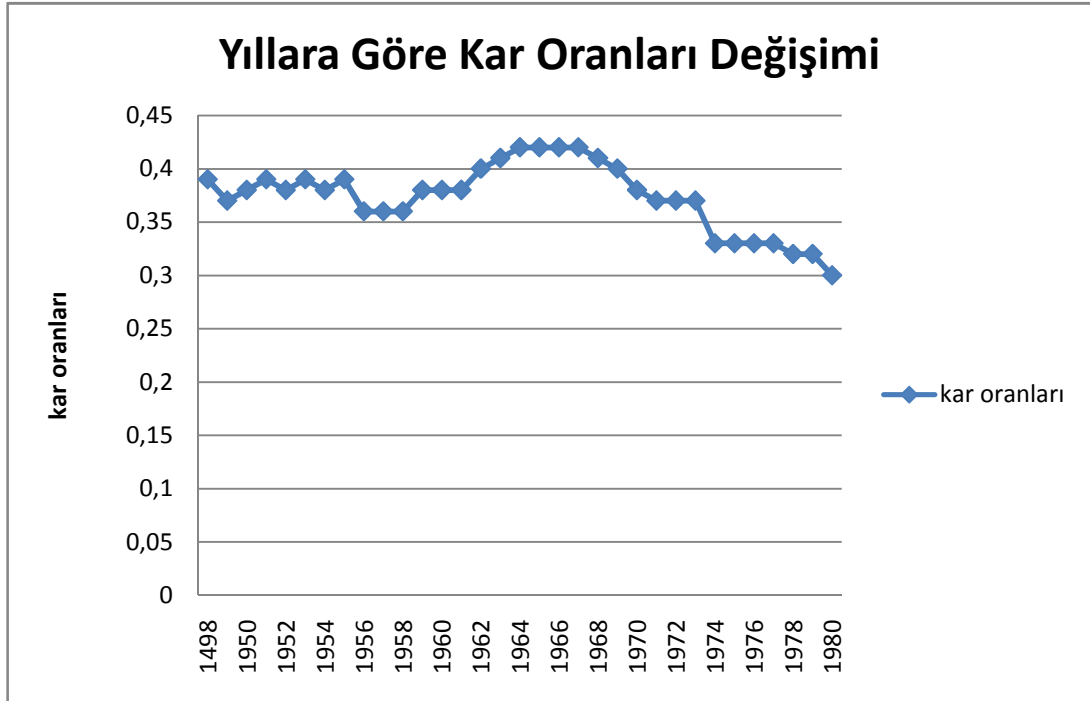
Temel itkisi kar olan bir sistemde, ekonomik bir kriz ortaya çıktığında, ilk araştırılması gereken, karlılığın ne durumda olduğudur. Bu bağlamda, İkinci dünya savaşının ardından, ABD ekonomisinde, kar oranlarının seyrini ortaya koymak amacıyla yapılan çeşitli ampirik çalışmalar incelenecektir. Konuya ilişkin olarak, Shaikh ile Tonak’ın beraber gerçekleştirdikleri çalışmalarının yanı sıra, Mosely’nin çalışmalarına yer verilecektir.

Marksist araçlar ile yapılmış, bu minvaldeki çalışmaların, ifade ettiklerinin bütünüyle anlaşılabilmesi için, Marksist artı değer ve kar oranı kavramlarının da açıklanması gerekmektedir. Fakat, bu çalışmanın ilk bölümünde, üçüncü kısımda, kar oranları düşme eğilimine ilişkin kriz teorileri işlenirken, bu kavramlar ayrıntılı olarak açıklandığı için, kavramların açıklanmasına dönülmeyecek, doğrudan ampirik sonuçlara yer verilecektir.

2.1. KAR ORANLARINDAKİ DÜŞÜŞ

Shaikh ve Tonak, Marksist araçlarla elde ettikleri, ABD’de yıllara göre değişen kar oranlarını, farklı eğilim göstermeleri açısından iki döneme ayırırlar. Bunlardan ilki 1948-1980 arası dönemdir. Bu dönemde artı değer oranı %22 oranında artarken, değer bileşimindeki artış sonucu kar oranında düşüş görülmektedir. Bu Marx’ın uzun vadede kar oranlarındaki düşüş eğilimine ilişkin yasanını destekler niteliktedir (Shaikh ve Tonak, 1996:124).

ŞEKİL 2. 1948- 1980 yılları arası ABD’de kar oranları (Shaikh ve Tonak)

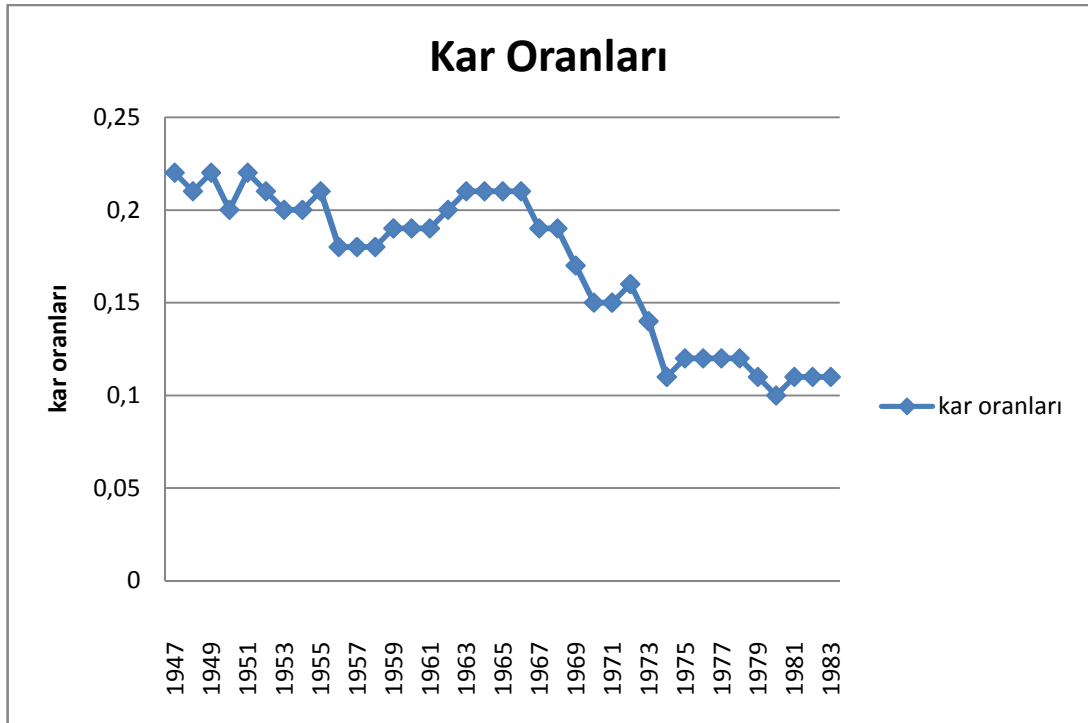

Kaynak: Shaikh ve Tonak, 1996:125-126 Marksist genel kar oranı verileri kullanılarak düzenlenmiştir.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre 1948 yılında 0,39 olan kar oranı, 1982 yılına kadar 0,29'a kadar düşmüştü. Kar oranlarındaki yaklaşık %25'lik bu düşüş, Marx'ın uzun vadede kar oranlarında bir düşme eğilimi olduğuna ilişkin yasasını, ampirik verilerle de kanıtlamıştır.

Shaikh ve Tonak'dan kısmen farklı bir teknik kullansa da, Mosely de Marksist terminolojiye dayanarak yaptığı çalışmalar sonucu, 1950'lerin ortasından, 1970'lerin ortasına kadar, ABD ekonomisinde kar oranlarının %22 civarından, %12 civarına, yani neredeyse %50 oranında düştüğü sonucuna ulaşmıştır (Mosely, t.y.).

ŞEKİL 3. 1947-1983 arası ABD'de kar oranları (Mosely)

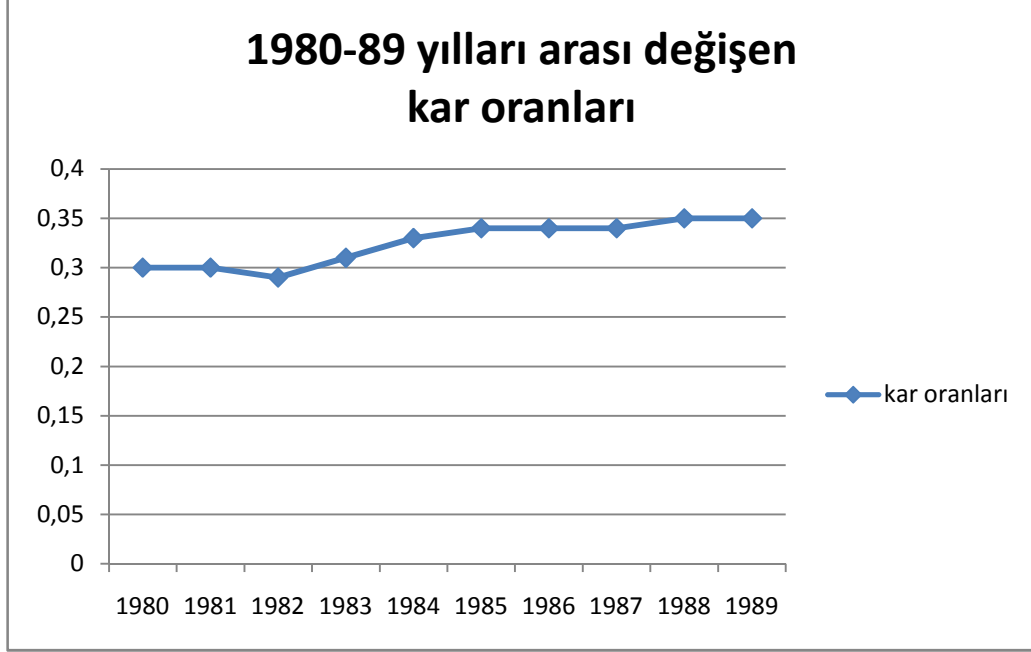

Kaynak: Mosely, (t.y.) Kar oranları verileri kullanılarak düzenlenmiştir.

Kar oranları değişimine ilişkin ikinci dönem ise, Reagan-Bush çağı ile temsil edilen 1980-1989 arası dönemdir. Bu dönemde kapitalist sınıf işçilerin yaşam standartları ve çalışma koşullarına sistematik bir saldırıya geçmiştir ve aşağıdaki şekilde de görüleceği üzere kar oranları artış göstermiştir. Marksist kar oranı

1948'deki başlangıç değerini yaklaşık olarak %7 telafi etmiştir (Shaikh ve Tonak, 1996:129).

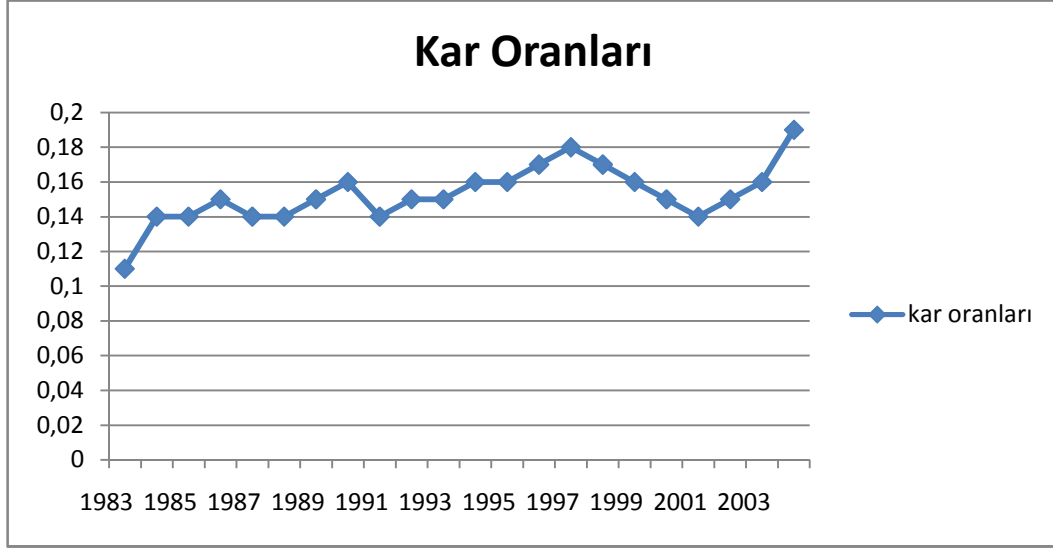
ŞEKİL 4. 1980-1989 yılları arası ABD'de kar oranları (Shaikh ve Tonak)

Kaynak: Shaikh ve Tonak, 1996: 127 marksist genel kar oranı verileri kullanılarak düzenlenmiştir.

Shaikh ve Tonak'ın dönemleştirmeleri, Mosely'nin aşağıdaki şekilde görülen çalışmasının sonuçlarına dayanarak bir adım ileriye götürülebilir. Böylece kar oranlarına ilişkin ikinci dönemin, 1980'lerden krizin ortaya çıkışında bir dönüm noktası olan 2004 yılına kadar uzanan süreç olduğu iddia edilebilir.

ŞEKİL 5. 1983-2004 yılları arası ABD’de kar oranları (Mosely)

Kaynak: Mosely (t.y.)

1950-1980 ve 1980-2004 dönemleri incelenirken, açıklanması gereken, kar oranlarında böylesine bir toparlanmayı sağlayan değişimin kaynağıdır.

Bu karlılık nasıl başarılmıştır?

Bu sorunun yanıtı, ABD’de, 1979’da başlayan ekonomi politikaları değişikliğinde gizlidir. Şöyle ki; kar oranlarındaki düşüş 1970’lerde durgunluğa neden olurken, savaş sonrası dönemde ABD’nin uyguladığı genişleyici para ve maliye politikaların, işsizliği düşürürken, aynı anda enflasyona da neden olmuştur.. Bu durgunluktan çıkma gayesi ve Keynezyen politikaların zor durumda bıraktığı finans sermaye sahiplerinin yüksek enflasyona ve düşük faizlere gösterdikleri tepki, ABD hükümetinin yepyeni bir merkez bankası başkanı atmasına ve yeni bir para politikasına geçmesine neden olmuştur: 1979’da ABD’de Merkez Bankası başkanı olarak Paul Volcker atanmış ve Volcker ile birlikte, Parasalcı politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Bu dönemde, 1960’lar boyunca, %2 ile %3 arasında değişen faiz oranları, enflasyonla mücadele gereğince 1979’un sonunda %20’ye kadar yükselmiştir. Böylece sonraki süreçte faizlerin düşürülmesi kolaylaştırılmıştır.

Bununla beraber merkez bankasının gücü arttırılmış, şirket birleşmelerinin önü açılmış, şirketlerin hareketi üzerindeki sınırlar kaldırılmış ve emeğe yönelik sert bir duruş benimsenerek, grevlerin bastırılması gibi emek maliyetini düşük tutma yöntemleri uygulanmıştır. Buna simgesel olarak da önem taşıması bakımından “1979 Darbesi” denilmektedir (Dumenil ve Levy, 2006, 146-151).

1979 darbesi ile başlayan ve 1980’lerle birlikte tüm dünyanın ekonomik ve politik yapısına etki ederek, kar oranlarını yükselten bu dönüşümün adı “Neo liberalizm”dir. Düşen kar oranlarını yeniden yükseltmek amacıyla ortaya konan tüm ekonomik, politik, yasal, idari ve ideolojik çabalar bütünü, 2008 krizini ortaya çıkaran dinamikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle, neo liberal dönem bundan sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

2.2. NEO LİBERALİZM

Neo liberal dönem ABD’de Reagan, İngiltere’de Thatcher yönetiminde başlamıştır. Bu dönemde esnek istihdam biçimleri ve geçici işten çıkarmalarla emek üzerindeki baskı artarken, fiyatlar ücretlerden daha hızlı yükselmiş ve ayrıca sağlık ve emeklilik hizmetleri kötüleşmiştir (Morera ve Rojas, 2009: 226).

Bu dönemde kar oranlarını yükseltmek amacıyla bir dizi strateji geliştirilmiştir. Bu stratejilerden birisi enflasyondur. Fiyatlar genel düzeyi, ücretlerden daha hızlı arttıkça, reel ücretler düşmüştür. İşçiler üzerindeki baskının tüm dünyada arttığı bu dönemde, reel ücretlerdeki bu düşüşün önüne geçmek olanaksız hale gelmişti.

Bir diğer strateji ise sağlık sigortası ve emeklilik aylıklarında kesintiye gitmek olmuştur. Kamu emeklilik sistemi, ABD’de ve OECD ülkeleri genelinde 1970’lerin sonlarından itibaren, devlet emeklilik maaşlarının düşürülmesi yoluyla aşındırılırken, özel emeklilik tasarruflarının teşvik edilmesiyle, emeklilikle ilgili yatırım fonları aracılığıyla trilyonlarca doların sermaye piyasalarına girmesi sağlanmıştır.

1978’de ABD’de uygulamaya konulan 401K gibi düzenlemeler emeklilik tasarruflarının hisse senedi piyasasına yatırılmasının önünü açarak, halkın

tasarruflarının devlet politikalarıyla açık finans piyasalarına yönlendirilmesine neden olmuştur.

Kamu emeklilik sistemine saldırının bir diğer ayağı da 1981-83 Greenspan sosyal güvenlik komisyonunun, çok düşük sosyal yardımları dahi gelir vergisine tabi hale getirmesiyle olmuştur.

“Sonuçta Amerikan hanehalklarının elinde bulunan emeklilik fonları ve menkul kıymet yatırım fonları inanılmaz bir şekilde büyüdü: bu fonların GSYİH’ye oranı savaş sonrası dönemde ortalama %40 civarındayken, son 10 yılda ortalama %120-140 a yükseldi.” (Santos, 2009, 128-9).

Kar oranlarının yükseltilmesine yönelik bir diğer hamle, işçi maliyetlerini düşürmeye yönelik olan, daha az çalışanla, daha çok iş yapılacak metodların uygulanması yoluyla oldu. “Speed up”(hızlan) metodlarıyla işçilerin daha yoğun çalışması sağlanırken, şirketin de daha az çalışanla aynı işi yapabilmesi yani küçülebilmesi amacına ulaşıyordu. Küreselleşme ya da Mosely’nin tabiriyle, “daha düşük ücret için bütün dünyanın araştırılması” yoluyla, dünyanın daha düşük ücretli bölgelerine üretimin kaydırılması da bir diğer kar oranını artırma stratejisiydi (Mosely, t.y.).

Sayılan bu yöntemler ve niceleriyle, reel sektördeki karlılık yükseltilirken, para piyasasında sıkışan aşırı miktarlardaki sermayenin önünü açmak amacıyla, neo liberal dönemde finans alanında ciddi bir genişleme olmuştur. Gerçekten de neo liberal dönemde kar oranları yükselirken, finans piyasasından elde edilen karlar, reel sektörden elde edilenlerin üzerine çıkmıştır. Bu süreç “finansallaşma” olarak kavramlaştırılmıştır. Bir sonraki kısımda, finansallaşmanın ayrıntılarına değinilecektir.

2.3.FİNANSALLAŞMA

Finans en basit ifadesiyle, parasal fon sağlama ve bu fonları kullanma fonksiyonudur (Seyidoğlu, 2001: 184).

Finansallaşma ise, neo liberal dönemin karakteristik bir özelliği olarak görüldüğünden, ciddi tartışmalara konu olan, önemli bir kavramdır.

Finansallaşmanın en yaygın atıf alan tanımı Gerald Epstein tarafından yapılandır; Epstein'a göre finansallaşma, finansal güdülerin, finansal piyasaların, finansal aktörlerin ve finansal kuruluşların, yerel ve uluslar arası ekonomilerin işleyişinde artan rolü demektir (Akt: Fine, 2008:4).

Finansallaşmanın başlangıç tarihi, 1973-74 petrol şokunu takip eden bilgi işlem ve telekomünikasyon alanlarında çığır açıcı gelişmelerin yaşandığı dönem olarak görülebilir. Bu gelişmeler sermayenin dolaşımını hızlandırırken, emek piyasalarında ve finans sisteminde gerçekleştirilen kuralsızlaştırma (deregülasyon) finansallaşmaya uygun zemini hazırladı (Lapavitsas, 2009: 39).

“Modern mikro-elektronik ve internet, bilginin aktarılması sırasında hacmi ençoklaştırılıp maliyetleri enazlaştırma konusunda büyük bir güce sahiptir. Teknik değişiklikler, yapısal dönüşümleri mümkün kılarak onlara hız kazandırmıştır.” (Morera ve Rojas, 2009: 226).

Finansallaşma ABD'deki kredi piyasasında köklü bir dönüşüme neden olmuştur, çünkü firmalar ile bankalar arasındaki kredi ilişkisini değiştirmiştir.

Şöyle ki; bir firma karlılığında düşüşle karşı karşıya geldiğinde, para sermayenin yeniden üretken sermayeye dönmesinde kesinti gerçekleşir. Bu durumda firma dolaylı finansman yoluna gider ki; bu amaçla ya ticari bankalardan kredi çeker ya da hisse senedi veya tahvil gibi para piyasası araçlarına yönelir. Fakat hem firmaların hem de bankaların finansallaşması ile beraber, ABD'de kredi sisteminin tarafları ve bu tarafların özellikleri değişmeye başlamıştır.

Firmaların finansallaşması, ticari bankalar ile olan bağlarını zayıflatmıştır. Lapavitsas'a göre, neo liberal dönemden önce, şirketler sabit sermaye yatırımlarını finanse etmek için banka kredilerinden yoğun olarak yararlanırlardı; fakat finansallaşmayla beraber, artık özellikle büyük şirketler, kendi finans departmalarını kurup, açık piyasalardan şirket bonoları ihracı gibi yöntemlerle doğrudan kaynak edinir oldular. Bu süreçte sadece dolaşır sermaye için ticari kredilerden yararlanır

olan bu şirketler, bankalara artık daha az bel bağlarken finansallaşmışlardır (Lapavitsas, 2009: 43).

Kredi piyasası aktörlerinden diğerinin yani ticari bankaların dönüşümü de firmaların bu değişikliğinin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Zira firmaların ticari bankalara giderek daha az başvurması sonucu, ticari bankalar kar kaynaklarını yitirme durumuna iki türlü tepki vermişlerdir.

Bunlardan ilki bankaların kar kaynağı olarak hanehalklarının kişisel gelirlerinden gittikçe daha fazla oranda yararlanmaya başlamak olmuştur.

“Finansal karların doğrudan doğruya işçilerin ve diğer kesimlerin kişisel gelirlerinden elde edilmesi giderek önem kazanmıştır. Bu sürece finansal müsadere ismini verebiliriz.” (Lapavitsas, 2009:26).

Lapavitsas’ın “finansal müsadere” ismini verdiği bu uygulamaların sonuçları Santos tarafından yapılan ampirik çalışmalar ile de ortaya konmuştur. Örneğin aşağıdaki tabloda, Santos bireylere borç verme faaliyetlerinin dünyanın en önemli finans gruplarının faaliyetlerinin ne kadar önemli bir parçası olduğunu vurgulamak amacıyla 2006 yılı itibariyle toplam kredi portföylerindeki payını göstermiştir.

TABLO 1. Bireylere verilen kredilerin toplam kredi portföyü içindeki payı, Aralık 2006 (%)

HSBC	Citigroup	B of A	RBS	Barclays	Paribas	Dresdner	SMFG
40,5	77,7	76,3	24,0	44,0	33,0	20,1	26,8

Akt: Santos, 2009, 135

Bu oranlarda asıl dikkat çeken ise ABD’nin en büyük iki bankası Citibank ve Bank of America’nın portföylerinin dörtte üçünden fazlasının bireysel krediye yönelmiş olmasıdır. Nitekim bu önemin verilmesinin karşılığı olarak da toplam karlarının büyük bir kısmını bu kaynaktan elde etmişlerdir. Citibank 2006’da toplam karının %56’sını (12,1 milyar dolar) “küresel tüketici” bölümünden kazanmıştır (Santos, 2009:135).

Bankaların finansal müsadere amacıyla işçilerin gelirlerine yönelmesi esasında, tüketici kredisine ve ipotekli konut kredisi yani ABD’de yaygın ismiyle “mortgage”a yönelmek demektir.

“Bir mortgage borcu, belirli bir gayri menkul varlığa dayalı, borçlunun önceden belirlenmiş ödeme serilerini yapmasını gerektiren bir borç türüdür.” (Fabozzi ve Ramsey, 1999:9).

Mortgage kredileri uzun vadeli borçlar olmalarına rağmen bankaların bireylere verdikleri kredilerin büyük bir kısmını oluşturuyordu. Bu durum Tablo 2’den görülebilir.

TABLO 2. İpotek kredilerinin bireylere verilen toplam krediler içindeki payı, Aralık 2006 (%)

HSBC	CitiGroup	B of A	RBS	Barclays	Paribas	Dresdner	SMFG
53,6	33,1	59,1	72,9	73,0	-	33,3	98,1

Akt: Santos, 2009:137

Bireylere verilen krediler içerisinde, gittikçe daha yüksek oranda, uzun vadeli ipotek kredisi bulunan bankalar, uzun vadeli ipotek kredilerinin, bilançolarının likiditesini düşürmemesi için çeşitli yöntemler geliştirmek durumunda kaldılar.

Bunların başında ipotek kredilerinin bilanço dışına çıkarılması geliyordu. Bu amaç doğrultusunda bankalar “Özel Amaçlı Araçlar” (Special Purpose Vehicle)(SPV)’ı hayata geçirdiler. Böylece ipotek kredileri bilançoda tutulmuyor, SPV’lere aktarılıyor, bu kurumlar da, ipoteye dayalı menkul kıymet olarak piyasaya ihraç ediyorlardı. SPV’ler aslında bir gölge bankacılık (shadow banking)dan ibaretti. Bir yatırım bankası tekniği olan, menkul kıymetleştirme faaliyetleriyle realize olan, gölge bankacılık, süreç ilerledikçe, gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır..

Bu yaygınlaşmanın sonucunda, ticari bankalar ile yatırım bankaları arasındaki farklar ortadan kalkmaya başlamıştır. Böylece, ticari bankaların kar kaynaklarını yitirmeye verdikleri tepkilerden ilki finansal müsadere iken, ikincisi de yatırım bankacılığı faaliyetlerine yönelmektir. Ticari bankaların yatırım bankacılığı işlevlerine yönelmesinin ne sonuçlar doğurduğunu anlayabilmek için, ABD’de yatırım bankaları ile ticari bankalar arasındaki farkın ortaya konması gerekir.

ABD yatırım bankaları “menkul kıymetlere yatırılmak üzere kısa vadeli fonları harekete geçiren “finans piyasası aracıları”dır. Yatırım bankalarının özellikleri şunlardır: Küçük mevduat kabul etmezler; yükümlülükleri para işlevi görmez ve ticari bankaların tabi olduğu çeşitli mevduat sigortası ve sermaye yeterliliği çerçevelerinin dışındadırlar. Bu bankaların kar kalemleri menkul kıymet işlemlerinden elde ettikleri hizmet ücretleri, komisyonlar ve kendi nam ve hesaplarına yaptıkları alım satım işlemleridir (Lapavitsas, 2009:50-52).

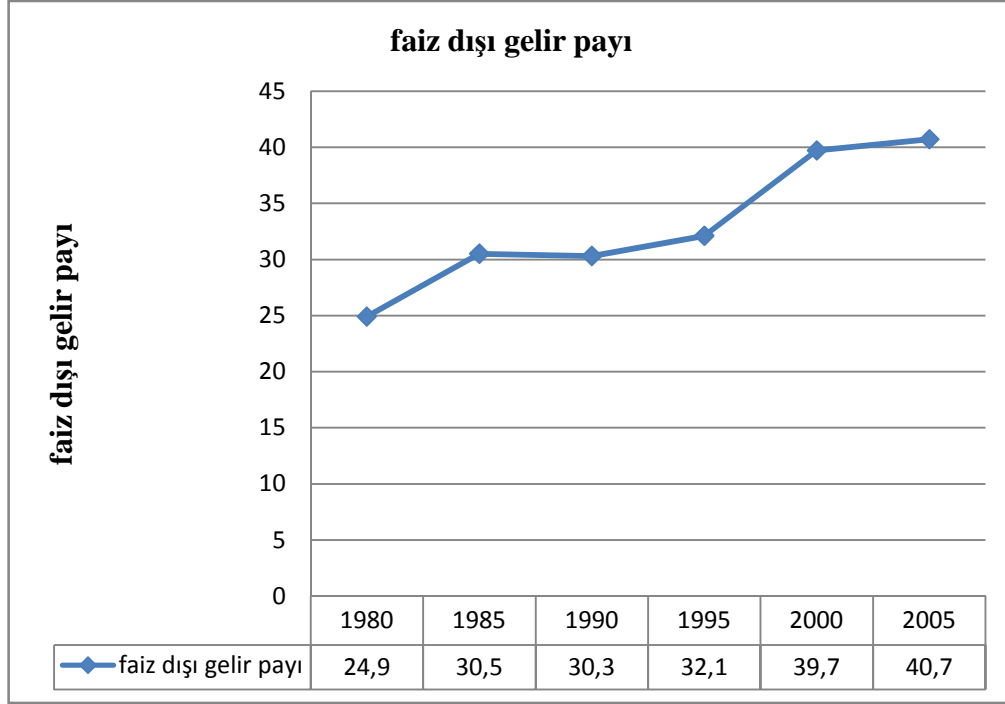
Ticari bankalar ise bilindiği üzere, uzun vadeli krediler açmak için, kısa vadeli borçlanma yapan, likidite kaynağı olarak para benzeri mevduatları kullanan ve üretim projelerine verilen kredilerin zarar etmesi durumunda ödeme gücü sorunları yaşamamak için bol miktarda sermaye tutan araçlardır. Oysa yatırım bankaları likiditeyi yoğun olarak borçlandıkları açık finans piyasalarından sağlarlar ve kısa süreli menkul kıymetlere yatırım yaptıkları için, sermaye gereksinimleri ticari bankalardan çok daha düşük düzeydedir. Dolayısıyla bir yatırım bankasından çok farklı özellikler taşıyan bir ticari bankanın, yatırım bankası faaliyetlerine girip, finans piyasası aracılığına soyunması ciddi sonuçlar doğurabilir.

Oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bu eğilim engelleneceği yerde, ABD hükümeti tarafından teşvik edilmiştir. Bunun en bariz kanıtı, finansa yönelen ticari bankaların önündeki kanuni engellerin, 1999 yılında ünlü Glass Steagal yasasının lağvedilmesiyle tamamen kaldırılması olmuştur (bu yasa, 1930’ların bunalımından çıkarılmış bir ders olarak yürürlüğe konmuş ve ticari bankaların yatırım bankacılığı faaliyetlerini yürütmesini engellemiştir).

Ticari bankaların yatırım bankacılığı faaliyetlerine yönelmesi finans piyasası aracılığı, komisyon ve hizmet ücretleri gibi faiz dışı kazançların yeni gelir kaynağı

olarak önem kazanmasına neden olmuştur. Bu durum aşağıdaki şekilde net olarak gözlemlenebilir. ABD’de 1980 yılında, bankaların toplam gelirleri içerisinde, faiz dışı kaynaklardan elde edilen kısmın oranı yaklaşık %25 iken, 2005 yılında bu oran %40’ı geçmektedir.

ŞEKİL 6. Faiz dışı gelirlerin bankaların toplam gelirlerine oranı (%)

Kaynak: OECD banka gelir tabloları ve bilanço istatistikleri’nden hesaplanmıştır.

Akt: Santos, 2009: 126 veriler kullanılarak çizilmiştir.

Finansal aracılık işlevleri bankalar için gittikçe daha önemli hale geldikçe, kredi verme faaliyetleri hem azalmış hem de verilen kredilerin bileşimi değişmiştir. Zira reel sektör firmalarına verilen krediler azalırken, ipotek ve bireysel tüketime yönelik krediler artmıştır. Nitekim ABD’de bankaların ticari ve sınai işletmelere verdikleri krediler GSYİH’nin %10,8’inden %8,2’sine düşmüştür (Santos, 2009:126).

Bankaların neo liberal dönemde üretim şirketleriyle olan ilişkileri zayıfladıkça, yeni kar kaynağı olarak, hane halkının gelirine yönelmesi ve bu hane

halklarına verilen kredilerin genişlemesi için, gayri menkule dayalı menkul kıymet araçlarına yönelmesi süreci bu şekilde özetlenebilir.

Neo liberal dönem ve finansallaşma, ABD’de çeşitli kesimin karlılığına katkıda bulunurken; ülke genelinde kimi yapısal sorunlara çare olamamış, hatta uygulanan politikalar, bu sorunların derinleşmesine neden olmuştur. Bunların başında borçluluk gelmektedir. Krizin derinleşmesine ve yayılma alanının genişlemesine neden olması bakımından önem taşıdığı için, sıradaki bölümde ABD’de borçluluk konusu incelenecektir.

2.4. BORÇLULUK

Neo liberal dönemde kar oranlarını yeniden yükseltme amacıyla hayata geçirilen ekonomik ve politik değişiklikler, ekonominin büyük bir kesimi için ağır sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların en önde geleni, borçluluk olmuştur.

“Ekonomideki ödenmemiş borçluluk artışı ile altta yatan ekonomik büyüme arasında yaşanan uzaklaşma gerçekten de hayret vericidir. 1970’lerde toplam ödenmemiş borç, ülkenin yıllık ekonomik etkinliğinin (GYSİH) yaklaşık olarak bir buçuk katıydı.... 1985 ile birlikte, bu oran GSYİH’nın iki katına ulaştı. 2005’te, toplam ABD borcu ulusun GSİYH’nın neredeyse üç buçuk katıydı... ve tüm dünya açısından da bu oran 44 trilyon dolarlık GSYİH’nın uzağında değildi.” (Magdoff, 2006).

Dünyanın en zengin ülkesi olan ABD, 1980’lerden sonra dış sermayeye bağımlı, borçlu bir ülke haline gelirken, kar oranlarındaki genel yükselmeye rağmen imalat sektöründeki şirketler için durum pek iç açıcı olmamıştır. Zira bu şirketler, kar oranlarına nazaran gittikçe yükselen borç oranlarıyla karşı karşıya kalmışlardır.

ABD’deki bu genel borçluluk hali hane halkları içinde istisna oluşturmamıştır. Gerek neo liberal dönemde durgunlaşan ücretler, gerekse de bankaların kar kaynağı olarak hane halkının tüketimine özellikle de konut ihtiyacına bel bağlaması borçluluğu arttıran temel faktörler olmuştur. Hane halkı

borçluluğunun, şirket boçluluğu ve uluslararası sermaye akımına bağımlılık ile yakından ilişkili olduğu düşünölmektedir. Bu nedenle öncelikle özel şirket boçlarından, daha sonra dış borçluluktan kısaca bahsedilip, hane halkı borçluluğuna ve konut piyasası ile ilişkisine değinilecektir.

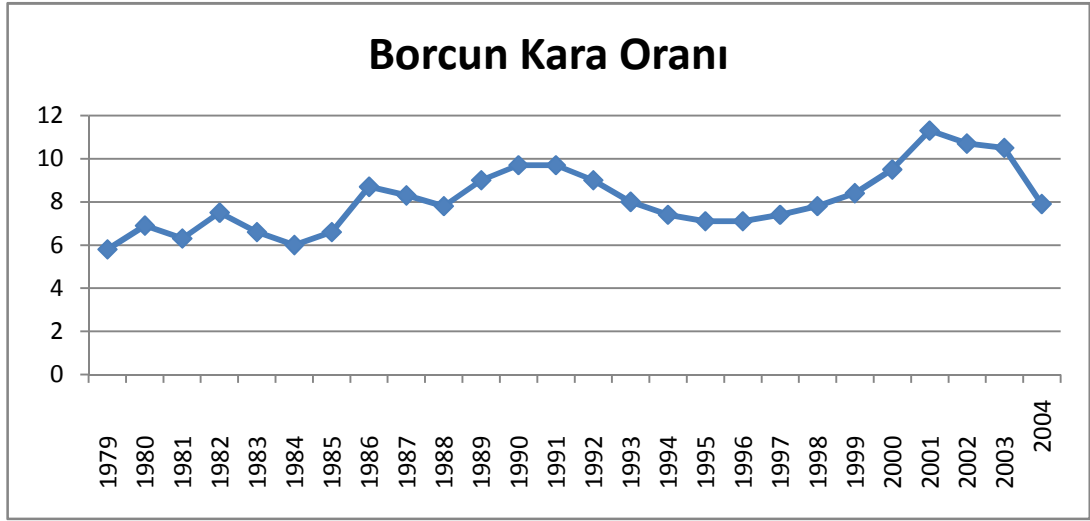
2.4.1. ŞİRKET BORÇLULUğU

ABD’de 1979’den itibaren, finans dışı ticari Şirketlerde borcun kara oranı, aşağıdaki Şekilde de göröleceği üzere ciddi bir artış göstermiştir. Şirketlerin karlılığını arttırmaya dönük neo liberal uygulamalara rağmen görölen bu artış, tüm çabalara rağmen, finans dışı Őirketlerdeki karlılık artışının istenen boyutta olmadığını ve ekonominin bütünündeki genişlemenin büyük bir kısmının finans Şirketlerinin karlılığına dayandığı tezini destekler niteliktedir.

Ayrıca ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir biçimde açıklanacak olan Enron skandalı gibi iflaslar son yıllarda, Şirketler göröleden daha borçlu oldukları gerçeğini açığa çıkarmıştır. Zira Enron skandalı sonrası anlaşılan odur ki; gerçek borçlarının bir kısmını hileli yöntemlerle kayıt dışına çıkarmak, 1990’larda Şirketler arasında oldukça yaygın bir yöntem haline gelmiştir.

Sonuç olarak, 1990’larda borç oranlarında görölen düşüşün bir kısmı artan karlılıktan kaynaklanıyorsa da, bir kısmı da, finans dışı Şirketlerin borçlarının bilançolardan, özel amaçlı kurumlar (SPV)’a, gittikçe artan transferinden kaynaklanmaktaydı. Yani aslında Őekildeki değerler ABD ekonomisinde finans dışı Şirketlerin gerçekte ne denli borç içinde olduklarını tam olarak ortaya koyamamaktadır. Belirtilmesi gereken bir diğer husus da; borçluluğun imalat sektöründe özellikle otomobil ve havayolları endüstrisinde çok daha yüksek olduğudur. Bu sektör Şirketlerinin tahvillerinin krizin ortaya çıktığı süreçte, ıskarta tahvil (junk bonds) olarak adlandırılmasının nedeni de bu durumdur (Mosely, t.y.).

ŞEKİL 7. ABD’de 1979-2004 arası finans dışı şirketlerde borcun kara oranı

Kaynak: Mosely, (t.y.)

2.4.2. DIŞ BORÇ

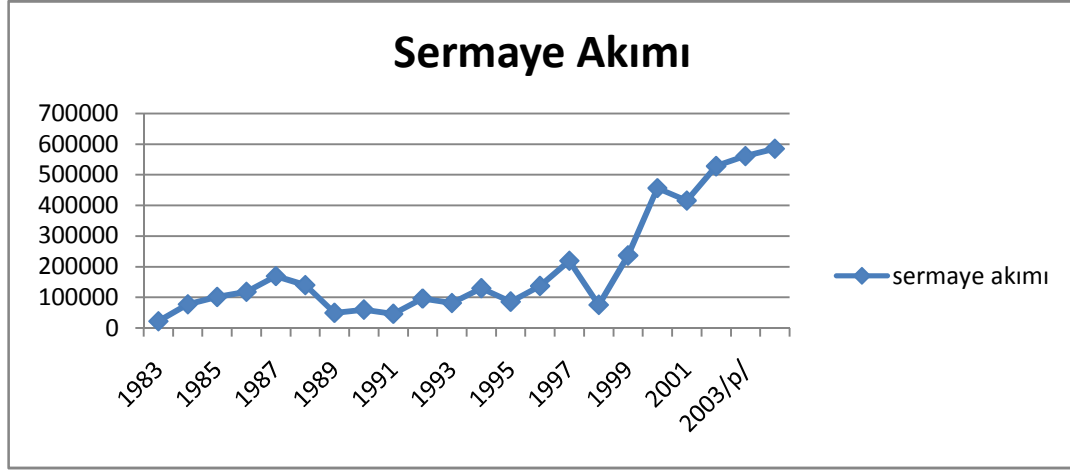
I.Dünya savaşından beri borçlu bir ülke olmayan ABD'nin bu durumu, 1980'lerde değişmiştir. 1983'ten 1994'e kadar yılda ortalama 1 milyar dolar olan sermaye girişi, toplamda bu dönem boyunca 1 trilyon doları bulmuştur. Dünyanın en zengin ülkesi olarak dış sermayeye bağımlılığın ulaştığı boyut, tüm dünya tarihi boyunca benzeri görülmemiş bir durumu işaret etmektedir.

Şekilde de görüldüğü üzere en keskin artış 1995'ten 2004'e kadar olan sürede görülmüştür. Bu on yıllık dönemde 2 buçuk trilyon dolar değerine ulaşan sermaye akımı, 2004 yılı itibariyle dünyanın en zengin ülkesinin, tüm dünyadaki sermaye akımlarının %80'ini emmesi anlamına gelmektedir. Bu muazzam sermaye akımı 1990'ların genişleme dönemini mümkün kılan ve 2001 durgunluğunun çok daha ciddi sonuçlar doğurmadan sona ermesini sağlayan önemli bir unsur olarak görülmüştür (Mosely, t.y.).

1995 sonrası muazzam boyutlara ulaşan sermaye akımı, uluslararası konjonktür ve ABD'nin içi dinamiklerinin etkisiyle, 2008 krizinde patlayan finans

köpüğünün şişmesinde de etkili olmuştur. Bu konu, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

ŞEKİL 8. ABD'ye 1983-2004 yılları arası uluslararası sermaye akımı değerleri

Kaynak : Mosely (t.y.)

2.4.3. ABD HANE HALKI BORÇLULUĞU

Kredi piyasasındaki dönüşüm ifade edilirken, finansal müsadere sürecinde bankalar hane halkına yöneldikçe, ailelerin de bu kredilere rağbet ettiği, bankaların bireylere yönelik kredi faaliyetlerinin yüksek oranlara ulaşmasından anlaşılmaktadır.

Bu ilişkide açıklanması gereken ise, ailelerin tüketimlerini banka kredileri yoluyla karşılamaya neden bu kadar bağımlı hale geldiğidir. Zira ihtiyacı olmayan bireyler, sırf bankalar kredi arz ettikleri için, kredi talebinde bulunmayacaklardır. Banka kredilerine bu kadar yüksek bir ihtiyacın doğmasındaki asli unsur ise şüphesiz hane halkının gelirleri ile tüketimleri arasındaki uçurumdur. Bu uçurumun nasıl açıldığı John Bellamy Foster'ın aktardığı bilgiler yardımıyla görülmektedir:

“Gerçek ücretler, 1990’ların sonundaki küçük bir yükselmenin dışında, on yıllardır hareketsizdir. Tipik (orta-gelirli) aile bu durumu hane başına düşen işleri ve çalışma saatlerini artırarak telafi etmeye çalıştı. Yine de, tipik hanenin gerçek

(enflasyona uyarlanmış) geliri, 2004'e kadar geçen beş yıl içinde sürekli olarak düştü. Gelir diliminin en alttaki yüzde 95'i, 2003-2004 içinde gerçek ortalama hane gelirlerinin gerilemesine tanık oldu (en üstteki yüzde 5 ise, keskin kazançlar elde etti). 2005'te gerçek ücretler yüzde 0.8 oranında düştü" (Foster, 2006).

Devletin eğitim, sağlık ve emeklilik alanlarından çekilmesiyle de pekişen bu süreç, toplumun büyük kesimlerinin tüketimlerini finanse etmek amacıyla kredi sistemine yönelmesine ve neo liberal dönemde güçlenen finansal mekanizmalara araç olmasına neden oldu. Tüketicilerin vergi sonrası gelirlerini ifade eden harcanabilir gelir değerlerinin ve tüketici borcu miktarlarının gösterildiği aşağıdaki tablo, durumun vehametini ortaya koymaktadır.

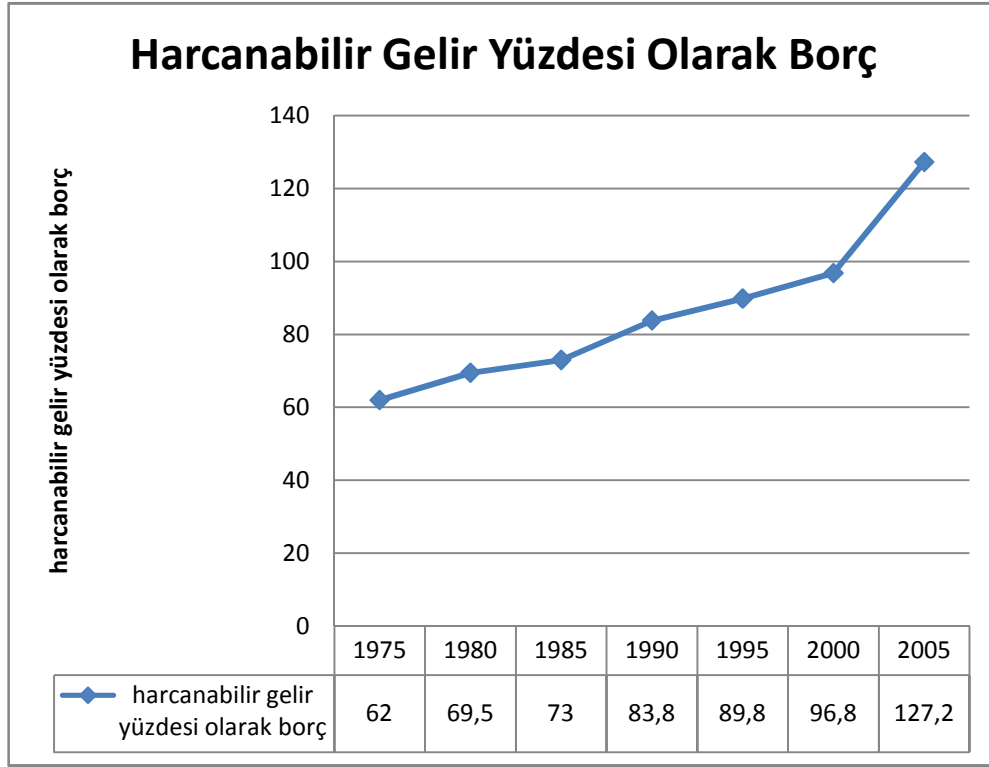
TABLO 3. ABD hane halkı harcanabilir gelir ve borç değerleri 1975-2005

yıllar	Tüketici borcu	Tüketici harcanabilir geliri
1975	736,3	1187,4
1980	1397,1	2009,0
1985	2272,5	3109,3
1990	3592,9	4285,8
1995	4858,1	5408,2
2000	6960,6	7194,0
2005	11496,6	9039,5

Kaynak : Board of Governors of the Federal Reserve System, Flows of Funds Accounts of the United States, Historical Series and Annual Flows and Outstandings, Fourth Quarter 2005 (March 9, 2006). Çevrimiçi <http://www.federalreserve.gov/releases/Z1/Current/>. Akt: Foster, 2006.

Tablodan da görüleceği üzere, harcanabilir gelirdeki artış, borç oranındaki artışın oldukça gerisinde kalırken, tablodaki değerler kullanılarak çizilen aşağıdaki şekilde, harcanabilir gelirden, borcun yüzdesine ilişkin artış daha net olarak görülmektedir.

ŞEKİL 9. ABD hane halkının harcanabilir gelirinin yüzdesi olarak borç

Kaynak: Foster, 2006. (Bir önceki tablo (4) verileri kullanılarak çizilmiştir.)

Borç yükü orta gelir dilimindeki (40.0-59.9) aileler için, 1995 ile 2004 arası dönemde yaklaşık yüzde 4 artarak zirve noktalarına neredeyse yüzde 20'ye ulaşırken, harcanabilir gelirin yüzde 10'undan daha aşağıda borcu olan kesim ise en yüksek gelir diliminde (90-100) bulunanlardır. En yoksul ailelerin önemli bir kısmı yüzde 40'ın üzerinde borç yüküne sahip iken, en yüksek gelirlili grubun büyük bir bölümü için borçluluk 1995'ten sonra azalma eğilimine girmiştir. Bütün bu bilgiler meselenin sınıfsal tabiatını; gelir düzeyi ile borçluluk arasındaki ters orantıyı göstermeye yeterlidir. “Yani ödenmemiş borcun harcanabilir gelir içindeki hızlı artışıyla beraber, mali sıkıntılar çok daha sağlam bir biçimde düşük-gelirli işçi sınıfı aileleri içinde yerleşiklik kazanmıştır.” (Foster, 2006).

ABD hane halkının borçluluğunun bir diğer boyutu ise meselenin ırksal yönüdür. “...finansal krizler, kapitalist bahçedeki arsız ve uzun ömürlü bir bitkidir” diyen Dymski'ye göre, “2007-09” ikinci kalite ipotek kredileri krizi” olarak

isimlendirdiği 2008 krizinde, rol oynayan temel unsur, ABD ipotek kredisi piyasasındaki ırka dayalı dışlamada yaşanan dönüşümdür. Bu iddiasını şöyle özetlemek mümkün: Savaş sonrası dönemde, ABD ve Avrupa ülkelerinde, işçi sınıfı, fordist uygulamalar ve yüksek ücretlerle, görece daha yüksek hayat standartları elde etmiştir. Bu dönemde konut sahipliği oranları da artan gelirlere paralel olarak artmasına rağmen ırka dayalı eşitsizlik devam etmiştir. Zira ABD’de yaşayan, Afrikalı Amerikalılar, Latinler ve diğer azınlıklar, şehrin belli bölgelerinde ve çoğunlukla kiralık evlerde oturmak durumunda bırakılırken, konuya ilişkin fiili yasaklar kadar yasal yaptırımlar da yürürlükte. Açık biçimde görülmüştür ki; bankalar kırmızı çizgi çekme politikaları uygulamakta ve azınlıkların yaşadıkları bölgelere kredi vermemektedirler.

Bu uygulamalara tepki gösteren muhalifler, harekete geçmişlerdir.

“Hareket, siyasi baskı yaratarak 1975 tarihli Konut İpotek Kredisi Bilgilendirme Yasası ile 1977 tarihli Topluluk Yeniden Yatırım Yasası’nın çıkarılmasını sağladı. Bu yasalardan ilki bankaların kredi verme işlemlerinin takip edilmesine, ikincisiye kredi verenlerin, azınlık mensubu nüfusun yoğun olduğu mahallelere ipotek kredisi vermeyi zımnen ya da açıkça reddetmeleri anlamına gelen “kırmızı çizgi çekme” uygulamasının önüne geçilmesine olanak tanıyordu.” (Dymski, 2009: 79- 81)

Bu önlemlerin soruna ciddi katkı sunduğunu iddia etmek zordur, fakat 1980’lerde, yerleşmiş bankacılık süreçlerinin değişmesiyle beraber, ırka dayalı dışlama yerini para sızdırıcı bir ırka dayalı işlemeye bırakmıştır. Buna göre; daha önce dışlananlar artık kredilerden yararlanıyor olmakla beraber, kredi şartlarına uymadıkları için, “normal” kredilerden çok daha yüksek masraf ve cezalar ödemektedirler.

Bankaların, düşük gelirlili ve azınlık ailelere verdiği ve Dymski’nin “kötü niyetli kredi uygulamaları” olarak değerlendirdiği krediler iki temel grupta incelenmektedir: bunlar gelire dayalı maaş günü kredileri ve konuta dayalı ikinci kalite kredilerdir.

Maaş günü kredileri, tüketimlerinde meydana gelen dalgalanmaları finanse etmek amacıyla krediye ihtiyaç duyan fakat banka kredisi veya kredi kartı alabilecek şartları sağlayamayan, düşük gelirlili hane halklarına verilen bir kredi türüdür. İşçinin maaş çekinden alacağı paranın bir kısmının avans olarak verilmesi ve daha sonraki maaşından yüksek hizmet ücretiyle beraber kesilmesi uygulamasından ibaret olan maaş günü kredileri, 2005 yılı itibariyle, 22 bin büro tarafından verilmekte olup, ABD’de 37 eyalette, 40 milyar dolarlık bir işlem hacmine ulaşmıştır. En göze çarpan rakam ise, aynı yıl bu kredilerden alınan hizmet ücretlerinin 4.4 milyar dolara tekabül etmesidir (Dymski, 2009: 95-96).

ABD’de, konut kredileri çoğunlukla birinci kalite kredilerden oluşurken, bankaların kötü niyetli kredi uygulamalarının bir diğer aracı olarak, azınlıklara ve düşük gelirlili ailelere “ikinci kalite ipotek kredileri” gittikçe artan oranda verilmeye başlanmıştır.

“İkinci kalite krediler, tipik olarak, daha düşük gelirlili ve kredi verilebilirlik düzeyi daha düşük insanlara verilen kredilerdir. Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak, ikinci kalite krediler, geçmişte kredi ödemelerini geciktirmiş ya da hesaplanan FICO kredi notu (azami notun 900 olduğu bu kredi notlandırma sistemi Fair Isaac şirketi tarafından başlatılmıştır) 660’tan düşük olan, hatta borç geri ödemeleri gelirlerinin %50’sini aşan insanlara verilir.” (Itoh, 2009:204).

Sürecin başlarında ikinci kalite ipotek kredileri, evin ikinci ipotekleri için kullanılmaktadır. Bu yolla, sıradan bir evi olan aile dahi, acil bir nakit sıkıntısını aşabilmektedir. İlerleyen zamanlarda, konut piyasası talebi geleneksel sınırlara dayanınca, bankalar ev satın almak isteyen fakat normal kredi vermek için fazla riskli bulunan, azınlık ve düşük gelirlilere, ikinci kalite ipotek kredilerini pazarlamaya başlamışlardır. 1993-99 döneminde ikinci kalite ipotek kredileri oranı %900 büyümüştür (Dymski, 2009: 97-8).

“2006 sonu itibariyle, ABD’de henüz ödenmemiş konut kredileri 13 trilyon dolara (neredeyse GSYİH’nin büyüklüğüne) ulaşmıştı. Bu borçlar içinde, ikinci kalite kredilerin payı bilhassa 2001’den sonra hızla arttı. 2006’ya gelindiğinde, ikinci kalite krediler, yeni konut kredileri akışının %20’sini oluşturuyordu. Aynı yılın

sonunda, ikinci kalite kredi stok büyüklüğü 1,7 trilyon dolara, yani toplam konut kredileri stokunun %13'üne erişmişti.” (Itoh, 2009:205).

1990'ların ikinci yarısından 2006'ya kadar ki dönemin hane halkındaki yansımaları, borçlanmanın, özellikle ikinci kalite konut kredileri kullanma nedeniyle, şiddetli bir biçimde artması iken, ekonominin bütünündeki yansımaları, “konut patlaması” şeklindeydi. Bunu mümkün kılan ise şüphesiz, konut kredisi arzının sınırsızca artmasını mümkün kılan, birçok iç ve dış gelişmenin, aynı anda, tesadüfi süreçler veya teşvik edici uygulamalar sonucu meydana gelmesiydi.

2.5. KONUT KREDİSİ ARZINDAKİ GENİŞLEME

1996'da başlayan Amerikan konut patlaması yaklaşık 10 yıl sürmüştür. Nasdaq borsasının batmasıyla, “Bilgi Teknolojisi” balonunun 2001'de patlamasının ardından, özellikle de 2002'den itibaren olmak üzere, ABD'nin bu dönemdeki iktisadi büyümesinin yaklaşık %40'nın konut sektörüne bağlı olduğu tahmin edilmektedir. Bunun mümkün olabilmesinin tek nedeni, konut kredilerinin arzının alabildiğine genişlemesidir. (Itoh, 2009:204).

Bu noktada açıklanması gereken, konut arzının genişlemesindeki faktörlerin neler olduğudur.

Konut finansmanındaki bu artışın arkasında yatan nedenlerden ilki olarak, ABD'nin 1990'ların sonlarına doğru gösterdiği belirgin büyüme görülmektedir. Gerçekten de yılda %3-4 gibi büyüme oranlarına ulaşan ABD ekonomisi, 1960'lardan beri en yüksek büyüme ve en düşük işsizlik ve enflasyon oranlarını tecrübe etmiştir. Nitekim bu durum bazı ekonomistlerin uzun durgunluk döneminin sona erdiği ve ABD'nin yeniden savaş sonrası “Altın Çağ” a döndüğü iddialarını dile getirmelerine neden olmuştur (Mosely, t.y.).

Bu genişleme 2001 de sona ererken ve ABD ekonomisi yine durgunluğa sürüklenmiştir. Bu çalışmanın konusunu da oluşturan kriz ile “Altın Çağ”

iddialarının yanlışlığı kanıtlanmış olsa da, 1990'ların ikinci yarısındaki büyümenin, konut arzında genişlemeye etken olduğu düşünülmektedir.

Konut arzındaki genişlemesinde bir diğer neden olarak, 1995 sonrası dünyadaki spekülasyon para hareketleri ve bunun ABD hisse senedi piyasalarındaki yansımaları olarak görülmektedir. Zira son krizin 2000'li yıllardaki gelişiminin köklerinin, 1995 Meksika ile 1997-98 Güneydoğu Asya (Tayland, Endonezya, Malezya ve Filipinler) krizlerinde aranabileceği iddiaları, yazında geniş yer tutmaktadır.

Hatırlatılacak olursa; bu krizler yerel para birimlerinin dolar ilişkilerinden ötürü ticaret açıklarının artması ve yerel paraların devaülasyonu ile başlamış, kısa süreli (spekülasyon) sermayenin kaçışıyla finans piyasalarının çökmesi sonucuna varmıştır. Bu ülkelerden kaçan kısa vadeli sermayenin yanı sıra, 1999 sonrası yükselen petrol fiyatlarından kaynaklanan gelirler ve gelişmekte olan ülkelerin tasarrufları ABD'ye akmıştır (Morera ve Rojas, 2009:230-2).

Çalışmanın, ABD'nin dış borcunun işlendiği bölümünde gösterildiği üzere, 1990'ların ikinci yarısından itibaren, ABD'ye muazzam bir sermaye akımı yaşanmıştır. Bu durumun sonucu olarak ortaya çıkan fon bolluğu, ABD kredi piyasasında, ucuz kredi arzını mümkün kılmıştır. Şüphesiz, sermayenin ABD'ye akmasının en önemli nedeni, burada karlı yatırım mahreçlerinin bulunmasıdır. Bunların başında ise, 1990'ların ikinci yarısından, 2001'e kadar, hızlıca yükselen Nasdaq borsası gelmekteydi.

Nasdaq borsası, ABD'de, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki çığır açıcı gelişmelerden ötürü ciddi karlar vaad eden, bilişim teknolojileri şirketlerinin hisselerinin alınıp satıldığı borsadır. Bu borsada şirketlerin değeri o dönemde hızlı bir biçimde yükselmiştir. Örneğin InfoSpace adlı, internet altyapısı şirketinin hisse senetleri kısa sürede 15\$'dan 1,305\$'a çıkmıştır. İlk halka arzında Linux'un hisse senetlerinin değeri 30\$'dan 238\$'a yükselmiştir. Son olarak amazon.com'un 3 yılda 50 milyar \$ değere ulaştığı örneği verilirse, 1990'ların başında 400 puan düzeyinde olan Nasdaq endeksinin, 2000 yılı Mart ayında 5132 puanla en yüksek değerine nasıl ulaştığı anlaşılabilir. Ancak varlık fiyatlarındaki bu artış herhangi bir temele

dayanmayan, tam bir balondan ibaret olduğu için çok uzun sürmemiştir. FED'in 2000 yılı ortalarına dek seri faiz artışına gitmesi (%4.75'ten %6.5'e) ve piyasaların buna tepkisi ile "dot.com" balonu, 2000 Mart ayında patlamıştır(Kutlay, 2008).

Nasdaq borsasının patlamasının ardından, sermaye Wall Street'e, buradaki konuta dayalı türev varlıklara kaymıştır. Fakat bu noktada açıklanması gereken, sermayenin neden başka bir alana değil de, konut piyasasına kaydığı noktasıdır. Burada etkenlerden birisi Enron skandalıdır.

Enron şirketi internet teknolojisindeki gelişmeleri yakalayan ve bunun sonucu olarak 1999'da 20 \$ civarında olan hisselerini 90\$'a kadar yükseltebilmiş bir şirkettir. Zira "Arthur Andersen" adlı ünlü denetim şirketi tarafından yüksek güvenilirlik notları alan Enron'un sağlıklı karlar elde ettiği sanılmıştır. Fakat 2001'de, Enron'un çeşitli muhasebe hileleri ve finansal türev araçlar kullanarak gerçek karlarını olduğundan çok daha şişkin gösterdiği ortaya çıkınca, Enron hisseleri derhal satılmaya ve piyasada ciddi bir güvensizlik havası yayılmaya başlamıştır. Yatırımcılar, Enron gibi bir şirket dahi zarar ederken ve Arthur Andersen gibi bir denetleme firması bile bunu gözden geçirir ya da görmezden gelir iken, güvenilir yatırım olanaklarının nerede mevcut olduğunu sormaya başlamışlardır (Kutlay, 2008).

Enron skandalından, daha önce de, özel sektör boçluluğu açıklanırken bahsedilmişti. Bu skandalın en önemli yanı, şirketlerin şüpheli muhasebe yöntemleriyle, borç oranlarını, defter dışına çıkartarak, durumlarını olduğundan daha karlı gösterdiğinin ortaya çıkmasıdır. Bu durumda yatırımcılar için, daha az riskli yatırım araçları şart olmuştur ve yatırımcılar aradıklarını gayri menkule dayalı yatırım araçlarında buldular. Foster, Enron skandalı sonrası gelişmeleri şöyle özetler:

"Her ne kadar 2000 yılındaki büyük borsa çöküşü ciddi bir ekonomik gerilemeyi haber veriyordusa da, ticari kayıtlar dengelenmiş ve daha geniş ekonomik rahatsızlıkların üstü, 2001 yılında göreceli olarak daha küçük daralmalara yol açan bir gayri menkul köpüğü ile örtülmüştü. Finansal analizci Stephanie Pomboy, bu durumu 2002 yılında MacroMavens'de, dobra dobra "Büyük Köpük Transferi" diye adlandırdı; burada konut mortgage piyasasındaki spekülasyon köpük

borsa piyasası köpüğünün patlamasını mucizevî bir biçimde telafi etmişti. Düşük faiz oranları ve bankaların (daha fazla fonu ulaşılabilir kılan) rezerv gereklerindeki değişikliklerle beslenen sermaye, kitlesel boyutlarla konut piyasasına aktı, mortgage borçları fırladı, konut fiyatları tırmandı ve kısa süre içinde hiperspekülasyon başladı.” (Foster, 2008).

“Büyük köpük transferi” sonucu Nasdaq düşerken, Wall Street borsası yükselmeye başlamıştır. Gayri menkul piyasasına yatırımın tercih edilmesinde etkenlerden en önemlisinin, yatırımcıların bu piyasayı güvenilir bulması olduğunun altı bir kez daha çizilmelidir.

Bu süreçte faiz oranlarının hızla azalması ve Bush yönetimi tarafından uygulanan gevşek maliye politikaları da insanları kredi kullanmak konusunda teşvik etmiştir. 30 yıllık sabit faiz oranlı konut kredileri de son elli yılın en düşük rakamı olan %5.25 seviyelerine gerileyince, bankalar geleneksel müşteri gruplarından arzu ettikleri kar oranlarına ulaşamamışlardır. Bu durumda bankalar daha fazla risk almaya ve normal şartlar altında kredi vermeyecekleri kesimleri de kredi piyasasına dahil etmeye başlamışlardır (Kutlay, 2008).

Subprime(eşik altı) olarak nitelendirilen bu kredilerin çoğunluğu, ilk iki yıl düşük faiz oranlarıyla sabitlenmiş olan, “ayarlanabilir oranlı ipotekli konut kredileri” (adjustable rate mortgages) (ARMs)dir.

Ayarlanabilir oranlı krediler, faizlerin düşük olduğu dönemde nispeten “ödenabilir” olsalar da, herhangi bir faiz artışı durumunda, aylık borç ödemeleri, düşük gelirli aileler için, ödenmesi mümkün olmayan miktara ulaşabilirdi. 2006 itibariyle ikinci kalite ipotek kredileri (subprime mortgages), toplam ABD ipotekli konut kredilerinin %28’ini meydana getiriyordu ve bu kredilere dayalı menkul kıymetler, Amerikan varlığa dayalı menkul kıymet piyasasının, hemen hemen yarısına tekabül etmekteydi (Albo, Gindin, Panitch, 2010: 56) .

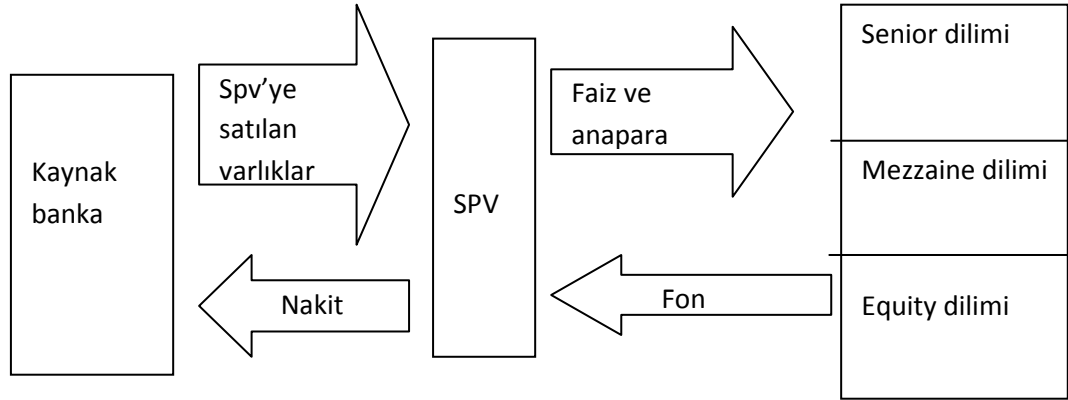
Krizin patlak verdiği olaylar zincirini başlatması açısından, faiz artırımının tetikleyici olgu olmasını da açıklayan bu durum, yani konut kredilerinin gittikçe daha düşük gelirli ve azınlık ailelere verilmeye başlanması, hane halkı borçluluğunun işlendiği bölümde de açıklanmıştır. Fakat konut arzındaki genişlemenin bu boyutlara varmasındaki en önemli etken henüz açıklanmış değil.

Bankalar bu kadar büyük miktarlarda, uzun vadeli krediyi nasıl verebilmiştir? Bu sorunun yanıtı, ipotek kredilerinin menkul kıymetleştirilerek bilançodan çıkarılması yönteminde gizlidir.

Daha önce de belirtildiği üzere, bankalar tüketici kredilerine yöneldikçe ve bu krediler içinde konut kredileri ağırlıklı yer tutmaya başladıkça, bilançolarının likiditesi azalmıştır. Zira vadeleri uzun olan bu kredileri bilançoda tutmak hem riskli hem de, yeni kredi verilmesini sınırlayıcı özellik taşımaktadır. Bu nedenle bankalar SPV'ler oluşturarak, aslında bir yatırım bankası tekniği olan menkul kıymetleştirme yoluyla, ipotek kredilerini bilançodan çıkarmaktaydılar.

Menkul kıymetleştirme sürecinin başlangıcı, 1970'lerde mortgage taksit ödemelerinin belirli bir havuzda toplanmasına uzanır. Bu havuzlardan üretilen, menkul kıymetleştirilmiş krediler süreç içinde "teminatlandırılmış mortgage yükümlülükleri" (collateralized mortgage obligations) (CMOs) olarak yeniden paketleniler. CMO'lar, tranches denilen dilimlere bölündüler. Bu dilimler "mortgage" ödemelerinden gelen gelir akışının, her dilimin anaparasını belirli bir sıra içinde, önce en yüksek dilime, daha sonra aşağı dilimlere ödemesini sağlayacak bir yapıdan oluşuyordu. 1990'ların sonunda, bankalar çeşitli risk değerlerine sahip mortgage ödemelerini birleştiren teminatlandırılmış borç yükümlülükleri (collateralized debt obligations)(CDO) 'ni oluşturmaya başladılar (Foster, 2008).

ŞEKİL 10. Teminatlandırılmış Borç Yükümlülükleri (CDO)

Kaynak: Picone, (t.y.) sf.1

Bir CDO varlıklar, borçlar ve bir yönetici ile tamamlanmış özel amaçlı bir şirket veya araçtır. Genellikle, CDO'nun varlıkları (aktifleri), likit olmayan ve yüksek getirili bonolar veya banka kaldıraç borçları gibi riskli krediler ile çeşitlendirilmiş portföyden oluşur.

Yukarıdaki şekilde de görüleceği üzere; varlıklar, SPV'ye transfer edilirken, bu kurumlardan karşılığında nakit elde edilmektedir. CDO, bir havuz dolusu değişik borç enstrümanından gelen faiz geliri ve anapara geri ödemelerini, tranches denilen öncelik verilmiş menkul kıymet bileşimine dağıtır. Senior kağıtlar, mezzaine ve equity dereceli kağıtlardan önce ödenir. Bu da senior CDO borçlarını belirgin biçimde daha az riskli kılar. Buna karşın equity dilimi "ilk kaybedecek" dilimdir. Zira, mortgage taksidinin ödenmeyen ilk doları bu dilimin kaybı olacaktır (Picone, (t.y.): 1).

CDO'lara ilişkin, piyasada oluşmuş genel kanıyı şöyle özetlemek mümkündür:

Her şirketin borçları vardır. Fakat CDO durumunda, bu borçlar kademelerine göre, katı ve ayrıntılı biçimde sınıflara ayrılmıştır. CDO'nun yapısında kademlilik, "equity" diliminden başlayarak, "mezzaine" ve "senior" dilimlerine doğru artış göstermektedir. Bu "tranches" yani dilimler, A sınıfı, B sınıfı, C sınıfı diye

etiketlenmekte ve böylece en güvenilirleri AAA notuyla derecelendirilmektedir (Lucas, Goodman, Fabozzi, 2006: 7).

“Varsayım, kredi portföyündeki coğrafi ve sektörel dağılımla birlikte, riskin “parçalanması ve dağıtılmasının”, bu yatırım araçlarının en düşük düzeyli dilimlerini güvenli yatırımlara dönüştürülebileceğiydi. Birçok örnekte bu tür CDO’ların en yüksek (ve en büyük) dilimleri, kendisi de AAA reytingleri alan bir tahvil-sigortası şirketi tarafından iflasa karşı “sigortalananarak,” mümkün olan en iyi reytingleri elde ettiler (“AAA”-ABD hükümetinin yükümlülüklerinin reytingine eşitti). Bütün bunlar mortgage borçları için devasa biçimde yayılan bir pazar yarattı.” (Foster, 2008).

Teminatlandırılmış borç yükümlülükleri 1987’den beri piyasadadırlar ancak daha 1998 yılında yıllık ihraç 100 milyar doları bulmuştur. 2005 itibariyle, 1.1 trilyon dolara ulaşan CDO’lar, böylece geçen on yılın en hızlı büyüyen yatırım aracı haline gelmiştir. Bu büyüme onların yöneticiler ve yatırımcılar açısından ne denli popüler olduğunun işaretidir (Lucas, Goodman, Fabozzi, 2006: 3).

CDO’nun yatırım aracı olarak bu denli popüler olması, bankaların, konut kredileri arzını, sınırsızca genişletmesinin de önünü açmıştır. Artık geleneksel konut piyasası talebinin doymasıyla, bankalar, geçmişte kredi vermedikleri, eşik altı (subprime) borçlulara da kredi vermeye başlamışlardır.

Böylece finans dünyası, “yarat ve dağıt” denilen bu finansman modelinin benimsenmesi ile finans kurumlarının çeşitli finansal araçlar yaratıp ardından bunları yatırımcılara dağıtması ve buna eşlik eden kredinin menkul kıymetleştirilmesi sonucu en uç noktalara ulaşmıştır (Papadatos, 2009.175).

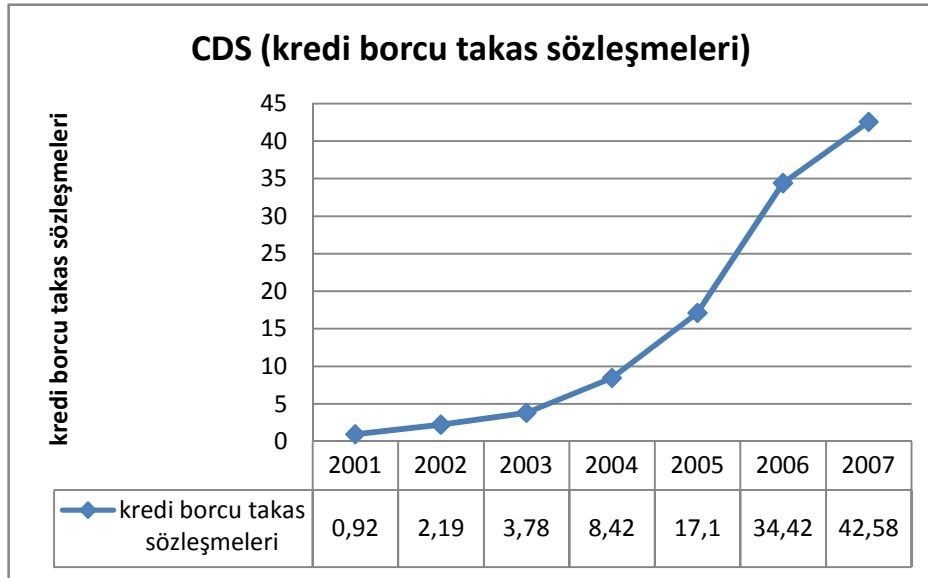
Bankalar, bu menkul kıymetlerin yüksek getirilerinin cazibesine daha fazla dayanamamışlar ve bu varlıkları para piyasasından toplamak amacıyla “Yapılandırılmış Yatırım Araçları” (Structured Investment Vehicles) (SIVs) adlı şirketler kurmuşlardır. Benzer gayelerle ihtiyat fonları (hedge funds) denilen fonlar kurmuş veya bu tip fonlara borç vermişlerdir.

Yatırım bankalarının üstlenebileceklerinden çok daha fazla risk altına girmelerine neden olan diğer faaliyetleri ise kredi takas sözleşmeleri (credit default

swaps)(CDS) yapımları olmuştur. Bu sözleşmeler, bir dayanak borcun alıcı tarafının, bankaya düzenli bir yüzde ödemesi halinde, eğer bu borç, borçlu tarafından ödenmezse, bankanın ödeyeceğini taahhüt etmesi sözleşmesidir. Bu sözleşmeler görünür de çok karlıdır. Çünkü borç ödendiği sürece hiç bir işlem yapmadan, düzenli olarak elde edilen bir gelir söz konusudur. Ödenmediği takdirde ise (ki aslında bu ihtimali pek göz önünde bulundurmadıkları kriz sürecinde ortaya çıkmıştır) yatırım bankası, borçlunun borcunu ödemeyi taahhüt etmiştir (Santos, 2009: 150).

Geleneksel olarak bankalar kredi operasyonlarını sigortalatmak durumundadır. CDS'lerin çekiciliği de bu gerçekte yatmaktadır; çünkü, tezgah üstü ürünlerin aksine, bunlar, uygun sermaye dilimlerini teminat olarak gerekli kılmamaktadırlar. Bu da, daha fazla kredi verilmesini mümkün hale getirmekteydi. CDS'lerin asıl genişlemesi, 1998 yılında, JP Morgan Chase'in türev ürün uzmanlarının, American International Group(AIG) adlı devasa şirketi, CDS'leri, CDO'lar için yazmaya ikna ettiklerinde başladı (Gowan, 2009:14).

ŞEKİL 11. CDS (yıl sonu itibariyle ödenmemiş itibari tutar, trilyon dolar)

Kaynaklar: Uluslararası Takas Ve Türev Ürünler Birliği Piyasa Araştırması, BIS

Akt: Santos, 2009:150'deki veriler kullanılarak çizilmiştir

Bu ilişkiler ağında yatırım notu derecelendirme ajanslarının da rolü büyüktür. Şöyleki; CDO'lar, genellikle, derecelendirme ajansları tarafından belirli bir ücret karşılığında yazılıyorlardı ve daha sonra ikinci bir ücret karşılığında, aynı ajans tarafından AAA notu veriliyordu. Bu tip notlar, bankaların, özsermaye taahhütlerini minimize etmelerine izin vermekteydi. Bu güvenceli borçlar ağırlıklı olarak konut piyasası kaynaklı olsa da, kredi kartı borcu ve otomobil borcu gibi borçları da içermektedirler ve yatırımcılara yüksek getiri oranları vaat ediyorlardı (Gowan, 2009: 14).

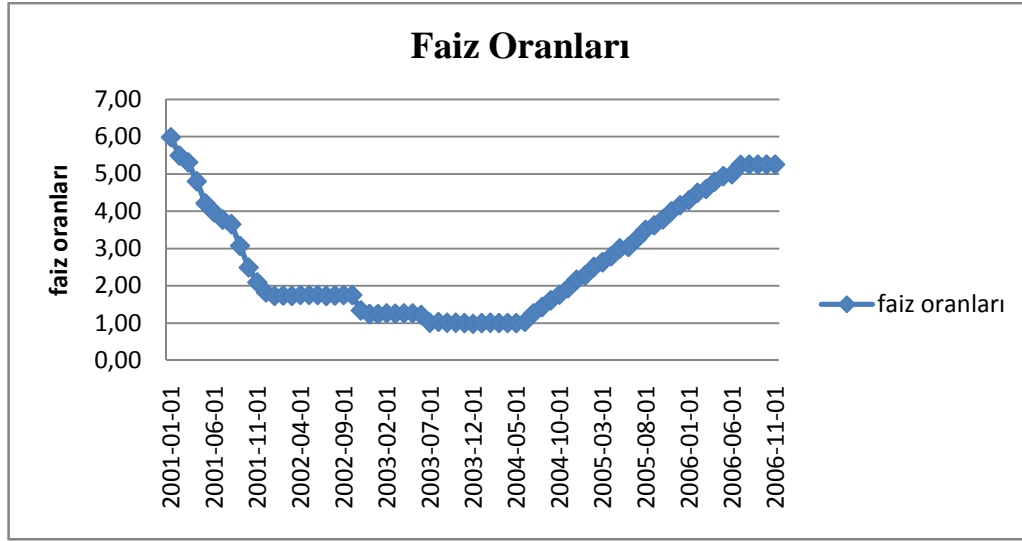
Yatırım ve ticaret bankalarının türev varlıkları alıp sattıkları işlemlerin ne kadar genişlediğini görmek için, faiz oranı ve döviz türevlerinin işlem gördüğü “Tezgah Üstü” (Over The Counter) (OTC) piyasaların haziran 2007 yılı itibariyle 400 trilyon dolarlık tutara ulaştığına dikkat etmek yeterlidir (Santos, 2009: 150).

2.6. KRİZİN GELİŞİMİ

Konut balonunun nasıl şiştiğini, önceki kısımlarda ifade etmeye çalıştıktan sonra, bu bölümde yapılması gereken, balonun nasıl patladığını açıklamaktır. Sorunun “neden” diye değil de, “nasıl” diye sorulması önemlidir, çünkü balonun patlamasının ayrıca bir nedeni yoktur, patlayacağı zaten belli olduğu için, bu spekülasyon çılgınlık balon olarak nitelenmektedir. “Nasıl” sorusunun yanıtı ise, ABD Merkez Bankası efektif faiz oranları(Effective federal funds rates)nda gizlidir.

Bu faiz oranları, bankaların, diğer bankalardan gecelik ödünç almaya uygulanan oranları temsil etmektedir. Dolayısıyla, eğer para sermaye bol ve ucuz ise, bankalar da bireylere ucuza kredi verebilmektedir. Aksi durumda, bankaların bireylere verdikleri değişken faizli kredilerin ödemeleri ciddi miktarda yükselebilir.

ŞEKİL 12. 2001-2006 Arası, ABD faiz oranları (Effective Federal Funds Rates)

Kaynak: Economic Research Federal Reserve Bank of St. Louis (Çevrimiçi)
<http://research.stlouisfed.org/fred2/series/FEDFUNDS/downloaddata?cid=118>

Yukarıdaki şekil incelendiğinde görüleceği üzere, 2001 yılından 2004 yılının ortasına kadar, faiz oranları çok düşüktür.

Konut balonunun patlamasını tetikleyen olay, 2004 yılının ilk beş ayında %1 olan faiz oranının, aynı yılın haziran ayından itibaren yükseltilmesi olmuştur. Bu yükseliş o denli süratli gerçekleşmiştir ki, iki yıl gibi kısa bir sürede, 2006 yılının ortasında, faiz oranı beş katına çıkmış bulunmaktadır.

TABLO 4: 2004-2006 Arası ABD faiz oranları

yıl	2004	2004	2005	2005	2005	2006	2006	2006	2006
Ay	05	10	03	08	11	02	04	06	07
Faiz oranı	1.00	1,76	2,63	3.50	4.00	4.49	4.79	4.99	5.24

Kaynak: Economic Research Federal Reserve Bank of St. Louis (Çevrimiçi)
<http://research.stlouisfed.org/fred2/series/FEDFUNDS/downloaddata?cid=118>

2005te düşük faiz oranlı dönem sona erince (bazı durumlarda subprime ikinci kalite ipotek kredilerindeki faizler ikiye hatta üçe katlandı) ortalama ulusal değişken konut kredisi mortgage oranı, %5.3ten %6.2ye fırlamıştır.

FED'in, yukarıdaki şekilde de görüleceği üzere, 2004 ortasından 2006 ortasına kadar federal fon oranlarını %4 arttırması, ikinci kalite mortgage piyasasına çok daha yüksek faiz oranları olarak yansımıştır. Sonuç dehşet vericidir: İkinci kalite konut kredilerinde, ödenmeyen borç oranı 2006 yılında %4.4 artmış bununla da kalmamış, 2007'de %16.7 ye yükselmiştir (Albo, Gindin, Panitch, 2010: 62).

Düşük gelirli ailelerin aldıkları konut kredisini geri ödeyememeleri gibi, etki alanının sınırlı olması beklenen bir gelişmenin, neden dünya çapında bir krize dönüştüğünün cevabı ise, bu insanlardan gelecek konut kredileri ödemelerinin "menkul kıymetleştirilerek", muazzam genişlik ve derinlikteki bir türev piyasada işlem görmesinde gizlidir. Bankaların, ücret elde ettikleri bu borçları, bilançolarından çıkarabilmelerinin mümkün olması, risklerin daha yüksek olduğunu ve eğer faiz oranları artarsa ödeyemeyeceklerini bildikleri halde, düşük gelirli hane halklarına yönelmek konusunda daha istekli hale gelmelerine neden olmuştur.

Krizin arifesinde, ikinci kalite konut kredisine dayalı menkul kıymetler ve mortgage ilişkili CDO'lar, Amerikan varlığa dayalı menkul kıymetler piyasasının %60 ını oluşturmaktaydı (Albo, Gindin, Panitch, 2010:63).

2007 kasım ayında Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements) (BIS) türev piyasaların son dokuz yılın en hızlı büyüme temposuna ulaşmış, 2007nin ilk yarısında 516 trilyon dolara ulaştığını açıklamaktaydı. Yine bu dönemde (2007 ilk yarısında) CDS'ler, %49 genişleyerek, 43trilyon dolarlık farazi borcu kaplar hale gelmiştir. Borç, para birimi, meta, hisse senedi ve faiz oranı türevleri, son 6 ayda %25 artarak, Basel'den¹ beri, en büyük sıçramayı gerçekleştirmiştir (Chibber, 2007).

¹ Ülkelerin merkez bankalarının bir araya gelmesiyle kurulan BIS Bank for International Settlements, 1974 yılında basel komitesini kurmuş, 1988 yılında da basel I standartlarını açıklamıştır. Bankaların

Bu piyasanın büyümesinin ağırlıklı olarak düşük gelirli borçluların gelirine bağlı olduğu açıklığa kavuştuğunda, yapılandırılmış araçların değeri düşmeye başlamış ve arzları yavaşlamıştır. 2006'dan 2007'ye kadar, varlığa dayalı menkul kıymetler (Asset Backed Securities), (ABSs) %29.4 daralırken, CDO ve ikinci kalite konut kredisine dayalı menkul kıymetlerin yeni arzında %69.1 düşüş gerçekleşti (Albo, Gindin, Panitch, 2010: 63).

Özet olarak, kredi krizinin tetikleyicisi, 2006'nın son çeyreği ve 2007'nin başlarında, faiz oranlarının, düşen doları korumak amacıyla, yukarı çekilmesiyle, ikinci kalite kredi temerrütleri (borcu zamanında ödenmemesi) nin artmasıdır. Bu durum, birçok konut kredisi aracısının (mortgage broker), 2007'nin Şubat ve Mart ayları arasında batmasına neden olmuştur.

Bu geri ödeyememe ve batışlar o kadar sıklaştı ki, 2007 nisanında, Uluslararası Para Fonu, (International Money Fund) (IMF) Amerika Birleşik Devletlerinde, büyük bunalımdan beri yaşanmış en büyük finansal krizin içinden geçildiğini açıklamıştır (McNally, 2009: 35).

Sorunun etki alanı, 2007 yazının sonunda tam olarak ortaya çıkmıştır. İlginç bir şekilde, sorun rapor eden ilk banka, Alman Bankası (Deutsche Bank) oldu. Bu banka, hazıranda, iki emlaka dayalı fonu kurtarmak durumunda bırakılmıştır. Ekim ayında, Amerikan Hazinesi (US Treasury), Wall Street'in, üç büyük bankasını, Merrill Lynch, Morgan Stanley ve Bank of America'yı, 70 milyar dolarlık bir fon oluşturup, tehdit altındaki varlıklar için, temiz bir değer oluşturma konusunda teşvik etse de, bu işe yaramamıştır (Blackburn, 2008).

2007 yılının 30 ekiminde, Merrill Lynch'in batan kredi ve mortgage ilişkili yatırımlardan 8.4 milyar dolarlık kayıp açıklaması sonrası, şirketin yöneticisinin, ayrıldığı haberi duyulmuştur (Thomas, 2007).

uyması gereken çalışma kriterlerini belirleyen bu standartlar yetersiz olunca, 2007 yılında Basel II standartları oluşturulmuştur. (çevrimiçi) <http://www.carsambatso.org.tr/BASEL.PDF>

Aynı günlerde benzer sonu tecrübe eden bir diğer kişi ise, üçüncü çeyrekte, 5.9 milyar dolarlık zarar açıklayan, Citi group CEO'su olmuştur (Dash ve Thomas, 2007).

Mart 2008'de sonrasında çok tartışılan bir olay gerçekleşmiş; Bear Stearns, devletin 29 milyar dolarlık kötü varlıkları garanti altına alması ile JPMorgan Chase'e satılmıştır (Lohr, 2008).

Kliman'a göre, Bear Stearns'in satılışının desteklenmesinin nedeni, ne bu şirketin sahiplerini kurtarmak, ne de, JPMorgan Chase'i zenginleştirme niyetiştir. (Zira bu şirketin seçilmesinin tek nedeni, bu alış için yeterince büyük tek şirket olmasıdır.) Asıl neden, FED'in finans piyasasına net bir sinyal gönderme arzudur:

ABD hükümeti, "batamayacak kadar büyük"(too big to fail) bir şirketin batmasını engellemek için, elinden gelen herşeyi yapacaktır. Çünkü böylesine bir batış, domino etkisini tetikleyerek, panik dolayısıyla piyasadan çekilmeye neden olacak ve finans sistemi tamamen çökecektir (Kliman, 2008).

Sonuç olarak, 85 yıllık ve büyük depresyonda dahi ayakta kalmış bir şirket olan Bear Stearns, bir yıl önce hisseleri 170 dolar olmasına rağmen, JP Morgan Chase'e, hisse başına 2 dolara ve hazine yönetiminde satılmıştır (Sorkin, 2008a).

7 eylül 2008 tarihi, krizin gelişim çizgisinde olduğu kadar, konuya ilişkin ideolojik tartışmalarda da önemli bir tarih olmuştur. Çünkü bu tarih, ABD hükümetinin, iki mortgage devi olan Fannie Mae ve Freddie Mac'i aldığı tarihtir.

Federal Konut Finansmanı kurumu (Federal Housing Finance Agency) tarafından, vasilik (conservatorship) altına alınan bu şirketler, ödenmeyen borçlardan ötürü haczedilen ev sayısındaki artış neticesinde ev fiyatlarındaki ani düşüş ve artan mortgage temerrütleri sonucu, önceki yazdan itibaren toplam 12 milyar dolarlık kayıp vermişlerdir (Ellis, 2008).

Hükümet destekli mortgage şirketleri olan, Fannie Mae ve Freddie Mac'in, 1977 yılında çıkarılan Topluluk Yeniden Yatırım Yasası (Community Reinvestment act) gereği, yoksul bölgelerde bankaların ev kredisi vermelerini sürdürmeleri

sağlanmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, amaç, şirketlerin kırmızı çizgi çekme politikalarını engellemek olmuştur (Panitch ve Gindin, 2008).

Kriz geliştikçe, batan şirketlerin büyüklüğü de artmaya devam etmiştir. Örneğin, 14 Eylül 2008 tarihi, gazete sayfalarına, “Wall Street tarihinin en dramatik günü” olarak yansımaktaydı. Çünkü o gün, Wall Street’in dev yatırım bankalarından birisi olan Lehman Brothers, mortgage piyasasındaki büyük kayıplar sonucu ortaya çıkan likidite sıkıntısı neticesinde, bir alıcı da bulamayınca, iflas ilan etmiş, Merrill Lynch de, 50 milyar dolar karşılığında, Bank of America’ya satılmıştır (Sorkin, 2008b).

16 Eylül’de ABD hükümeti, AIG adlı sigorta devine 85 milyar dolar verme kararı alınca, kimsenin borç vermediği bu finans devinin, hükümet tarafından kamulaştırıldığı ve bunun 21. Yüzyıl tarzı sosyalizm olduğu iddiaları tartışılmaya başlanmıştır (Norris, 2008).

18 Eylül’de hazine sekreteri Henry Paulson, 700 milyar dolarlık kurtarma planının finansal yapıyı korumak adına hayata geçirilmesi gerektiğine dair açıklama yapmıştır ve bu aslında hükümet fonlarının, değersiz konut kredisine dayalı menkul kıymetlerin bir diğer söylenişiyse zehirli atık(toxic waste)ların satın alınması için kullanılması anlamına gelmiştir (Foster ve Magdoff, 2008).

2008 Nisanında kriz henüz bir azalma işareti vermezken, çözümsüzlük, tüketicilerden bankalara, finans dışı şirketlerden yine tüketicilere, ekonominin tümüne bir kısır döngü içinde yayılmıştır. Bunun üzerine, Henry Paulson söz konusu paket kongrede onaylanmazsa, bir kaç gün içinde finans sisteminin tamamen eriyeceğini iddia etmiştir (Foster, 2008).

Paulson’un oldukça “dramatik” olarak nitelendirilen sözkonusu konuşması sonrası, kurtarma paketleriyle ilgili kamuoyunda ateşli bir tartışma başladı. Bir kesim, ABD halkının vergileriyle şirketlerin kurtarılmasına tepki gösterirken, bir diğer kesim bu büyük meblaların dahi, piyasadaki zehirli atıkları temizlemeye yetmeyeceğini savunmuştur. Konuya ilişkin en önemli yorumlardan birisi de kurtarmaların amacının güven yaratmak olduğunu savunandır.

Perelman, güvenin, ancak, insanların büyük bir kısmı aldanırsa oluşacağını savunan insanlara işaret eder. Onlara göre eğer bir bankanın, ödeyebileceğinin beş katı borcu varsa ve yine de insanlar bu borcun ödenebileceğine ilişkin yalana inanmaya ikna edilebiliyorlarsa, bu, “güven”dir. Perelman’a göre, kurtarmaların arkasında yatan, güven oluşturma yaklaşımı, bu çerçevede değerlendirilmelidir (Perelman, 2008).

2008 seyri boyunca, küresel sermaye piyasaları nerdeyse %50 düştü, hemen hemen 35 milyar dolarlık varlık yok oldu. Beş Wall street yatırım bankası iflas ederken, 250 binden fazla finansal hizmetler endüstrisi işi, yok olmuştur.

Finans ve para piyasasında patlak veren kriz, kısa sürede reel sektöre de yayılmıştır. Ortaya çıkan kredi darboğazı, ABD’nin, dev otomotiv şirketlerini de ciddi bir biçimde etkilemiş, örneğin, “Detroit Üç” (Detroit Three) olarak da bilinen, ABD’nin önde gelen üç otomobil üreticisinin, Ford, Chrysler, General Motors’un, 2008 yılı ilk yarısındaki toplam reel kayıpları 28.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 aralık ayında, ABD emtia ticareti %30 düşerken, uluslararası ticaret de serbest düşüşe geçmiştir (McNally, 2009:36-37).

Krizin etkileri, 2008 yılından günümüze, hemen hemen tüm dünyada görülürken, bu çalışmanın kapsamı düşünülerek, sonraki gelişmeler açıklanmayacaktır. Zira meselenin, temel nedenlerine açıklık getirme amacıyla hazırlanan bir çalışma, olaylar silsilesini anlatmak yerine, neden sonuç ilişkilerinin kurulabileceği bir kuramsal çerçeve oluşturmalıdır. Bir sonraki bölümde bu denemeye çalışılacaktır.

3. 2008 KRİZİNE TEORİK BİR ÇERÇEVE

Bu çalışmanın ilk bölümünde, iktisat yazınında, yakın geçmişe kadar, ortaya çıkan kriz teorilerinin, güncel krizi açıklamak amacıyla kullanılacak olanlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, 1970'lerden 2008 yılı sonlarına değin, ABD'de ortaya çıkan ekonomik durum ve politik uygulamalar ile, bunların sonuçlarından bahsedilmiştir.

Bu bölümde de, ilk iki bölümdeki araştırma sonuçları, yani teorik bilgi ve ampirik veri sonuçları değerlendirilerek, teorik bir 2008 krizi çerçevesi oluşturmaya çalışılacaktır.

3.1. KRİZ TEORİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Konjonktür teorileri, bir bütün olarak, güncel krizin açıklanmasında kullanılamamıştır. Zira bu teorilerin, ekonomik faaliyet düzeyinin, konjonktürel dalgalanmanın tepe noktasına varıp, ardından inişe geçmesi olarak yorumlayabileceği bir ekonomik faaliyet düzeyi görülmemiştir. 2001 yılından beri ABD' de durgunluk devam etmesine rağmen, kriz 2008 yılında patlak vermiştir.

Uyaranın, reel veya parasal faktörler olarak ortaya konduğu bu teoriler, düşük gelirli hane halklarının, konut kredisi borcunu geri ödeyememelerinin yaratacağı bir krizi, göz önünde bulundurmamışlardır.

Eksik tüketim teorilerine dayalı kriz açıklamasını en geniş savunan kesim, daha önce de belirtildiği üzere, Monthly Review olarak bilinen dergi çevresinden, John Bellamy Foster ve Harry Magdoff gibi isimlerdir.

Eksik tüketimci tezin başlıca eleştiri noktası, kapitalizmin temel çabasının tüketim olduğunu kabul etmeleridir. Oysa kapitalizmin temel kaygısı kar elde etmektir. Tüketmek için değil, kar elde etmek için üretim yapılmaktadır.

Ayrıca, eksik tüketimci tezler, ısrarla kapitalizmde, 1970'lerden bu yana, özellikle GKÜ'lerde, durgunluk olduğunu savunmaktadırlar. Oysa yapılan çalışmalar, bu çalışmanın ikinci bölümünde de ortaya konduğu üzere, 1980'lerden

sonra kar oranlarında bir yükselişin başarılı olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu yükseliş, 1960'lardaki karlılığı yakalamaya yetmese de, bir durgunluk olduğu kabulü, en iyi ihtimalle, zorlama bir kabul olacaktır.

Kapitalist krizleri kar oranlarının düşme eğilimi ile açıklayan teorilerin, güncel krizi analiz etmekte, önceki iki yaklaşıma nazaran daha başarılı olduğu belirtilmelidir. Kara dayalı bir sistem olan kapitalizmin, kendini yeniden üretememesi olgusuyla karşı karşıya gelmesinin, temel nedeninin, karın yeterince gerçekleştirilememesi olması, akla yatkın bir açıklama olmakla beraber, yalnızca bu eğilim, güncel krizin nedenlerini tam olarak ifade etmeye yetmeyebilir.

Dolayısıyla, temeline kar oranlarındaki düşme eğilimini koymakla beraber, kapitalizmin EKÜ'lerde, son 30 yılda uygulamaya konulan politikalar ve gerçekleştirilen dönüşümler ile birlikte ele alınması daha doğru olacaktır. Günümüzde bu yöntemi kullanarak kriz açıklayan teoriler, "sermayenin aşırı birikimi kriz teorileri" (overaccumulation of capital crisis theories) başlığı altında incelenmektedir. Bu bağlamda, çalışma bulgularıyla desteklenmiş bir teorik çerçeve, bir sonraki kısımda ele alınmıştır.

3.2. SERMAYENİN AŞIRI BİRİKİMİ ve KRİZ

Choonara'ya göre, tıp biliminin hastalıklar ile ilerlemesi gibi, Marksist ekonomi politik de, kapitalizmin fiili krizlerinin analiziyle gelişir (Choonara, 2009). Gerçekten de, sistemin çelişkilerinin en açık biçimde gözlenebildiği bu dönemler, genel işleyiş dinamiklerine ilişkin birçok sorunun yanıtını da, beraberinde getirmektedir.

Fakat, kriz dönemlerinde yapılan analizlerin düştüğü en büyük yanlış, krizin gerçekleşme biçimi veya ilk ortaya çıktığı piyasayı, kuramsal açıklamalara, başlıca referans noktası olarak göstermektir. 2008 krizinin, kredi darboğazı biçiminde gerçekleşmesi ve finans piyasasında ortaya çıkmış olması, bu krizi ne kredi ne finans krizi yapmaya yeter. Kapsamlı bir teorik çerçeve çizebilmek için ise ilk yapılması gereken, kredi ve finansın, kapitalist para ve sermaye olgularıyla ilişkilerinin ortaya konmasıdır.

Marx'a göre, paranın, değerin ölçüsü ve fiyatın ölçütü olarak, iki farklı işlevi vardır. Para değerin ölçüsü olarak her türden metanın değerini fiyata, yani sanal bir altın niceliğine çevirir. Fiyatın ölçütü olarak ise bu altının niceliğini ölçer (Marx, 1993: 99).

Sermaye ise öncelikle paradır. Fakat özel bir işleve sahip olan para; zira para kazanan bir para. Fakat bu doğrudan değil, önce metalara dönüşerek dolaylı bir yoldan gerçekleşecektir (Marx, 2008: 262). Bu süreç, Marx'ın, "paranın sermayeye dönüşmesi" dediği süreçtir:

"Paranın sermayeye dönüştürülmesi söz konusu olduğunda, değer değişikliği, paranın kendisinde olamaz; çünkü paranın satın alma ve ödeme aracı göreviyle, satın alınan ya da bedeli ödenen metanın fiyatının gerçekleştirmekten öte bir rolü yoktur...değişiklik, öyleyse, ... ilk işlem ile, P-M, satın alınan metada olmalıdır." (Marx, 1993: 182).

Marx'ın burada sözünü ettiği ilk işlem, sermayenin döngüsünün ilk kısmı olan, para sermaye aşamasıdır. Bu aşamada, kapitalist para sermaye ile üretim sürecine (R) sokmak üzere, emek gücü ve üretim araçları satın alır. Böylece para bu metalara dönüşür.

Sermaye döngüsünün ikinci aşaması, para sermayenin üretken sermayeye dönüşmesidir. Bu süreçte satın alınan emek gücü ve üretim araçları, üretim sürecinde etkileşime girerek, genişlemiş değere sahip metayı ortaya çıkarırlar. M-M' aşaması olarak sembolize edilen bu süreçte, kapitalist emek gücünün ürettiği artı değere de el koyduğu için, P-M aşamasında satın aldığı meta değerinden (M) daha yüksek bir değere (M') sahip olmasına neden olur.

Sermaye döngüsünün üçüncü aşaması ise, M'-P' aşamasıdır. Yani üretilen metaların realize olarak (gerçekleşerek), yeniden para sermayeye dönüşmesi aşamasıdır. Dolayısıyla sermaye döngüsünün genel görünümü, P-M-(E+ÜA)-...R...-M'-P' şeklindedir (Marx, 1993: 31-50).

"Bu süreçte üretim sürecinde kapitalistin elde ettiği bu genişlemiş paranın bir bölümü tekrar para-sermaye olarak üretime sürecine dönerken, bir kısmı ise gelir

olarak kalır. Gelir olarak para, tüketim ihtiyacı ve tasarruf güdülerıyla elde tutulabilir. Genel olarak kar oranlarının düştüğü bir durumda sermaye döngüsünün tekrar işleme için para sermaye ihtiyacı ortaya çıkar. Ancak, dolaşım alanındaki para sermaye ile üretken sermayeye itki verecek para-sermaye arasında zaman ve mekân açısından uyumsuzluklar yaşanabilmektedir.” (Alçin, 2009: 6).

Bir firma karlılığındaki düşüş neticesinde para sermayenin yeniden üretken sermayeye dönmesinde kesinti ile karşılaşır, dolaylı finansman ile yeniden üretim yoluna gider. Bunun bir yolu ticari bankalardan kredi çekmek diğer yolu ise hisse senedi veya tahvil gibi para piyasası araçlarına yönelmektir:

“Bu noktada para sermaye sahipleri ile üretken sermaye sahipleri birbirinden ayrılabilir. Üretim ve dolaşım sürecindeki bu farklılaşma beraberinde kredi mekanizmasını doğurur ve bazı para sahipleri paralarını üretim sürecinde kullanmak yerine belli bir faiz geliri karşılığı üretken kapitalistlere bankacılık ve finans şirketleri aracılığıyla pazarlama yoluna gider.” (Alçin, 2009: 6).

Para sermaye ile üretken sermaye arasındaki uyumsuzluk kredi mekanizmasını ve dolayısıyla, bankacılık ve finansı doğurur. Yani, kredi ve finans, üretken sermayeye dışsal veya rakip sistemler değil, onun devamlılığını sağlamak amacıyla kapitalist üretim ve dolaşım ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkan, ara dönemlerdir. Yapılan çalışmalarda da, sistemin tarihi boyunca, üretim güçlerindeki artışın, ona eşlik eden bir finansal işlem artışına paralel olduğu görülmüştür. Fakat, son 30 yılda, finansın üretken sektörlerdeki gelişmeden “koparılmış” büyümesi ilk aşamada iki soruyu akla getirmektedir;

İlki, *neden* kredi ve finans bu denli muazzam boyutlara ulaştırılmıştır?

İkincisi, üretken sektörle kredi ve finans arasında, böylesi bir uçurum, *nasıl* açılabilmiştir?

İlk sorunun cevabı; aşırı birikimden kaynaklı olarak, erken kapitalistleşmiş ülkelerde, kar oranlarının düşmesi ve bu durumun getirdiği zincirleme reaksiyonlar bütünüdür.

Kar oranlarının düşme eğilimine ilişkin bulgular, Shaikh'ın Tonak ile yaptığı çalışmalardan veya Moseley'nin vardığı sonuçlardan bahsedilirken, ikinci bölümde ortaya konmuştur. Bu düşme yalnızca karlılık oranının azalması olarak görülmemelidir. Zira bilindiği üzere, oran olarak düşme olsa dahi, bu süreçte üretken sektörde, kar “miktarı” artmaya devam etmiştir. Fakat meselenin can alıcı noktası gene de bu nokta olmaya devam etmektedir. Çünkü, firmalar, karlılıklarındaki düşme sonucu, para sermayenin üretken sermayeye dönüşmesinde, gittikçe daha ciddi kesintiler meydana gelmeye başlamıştır.

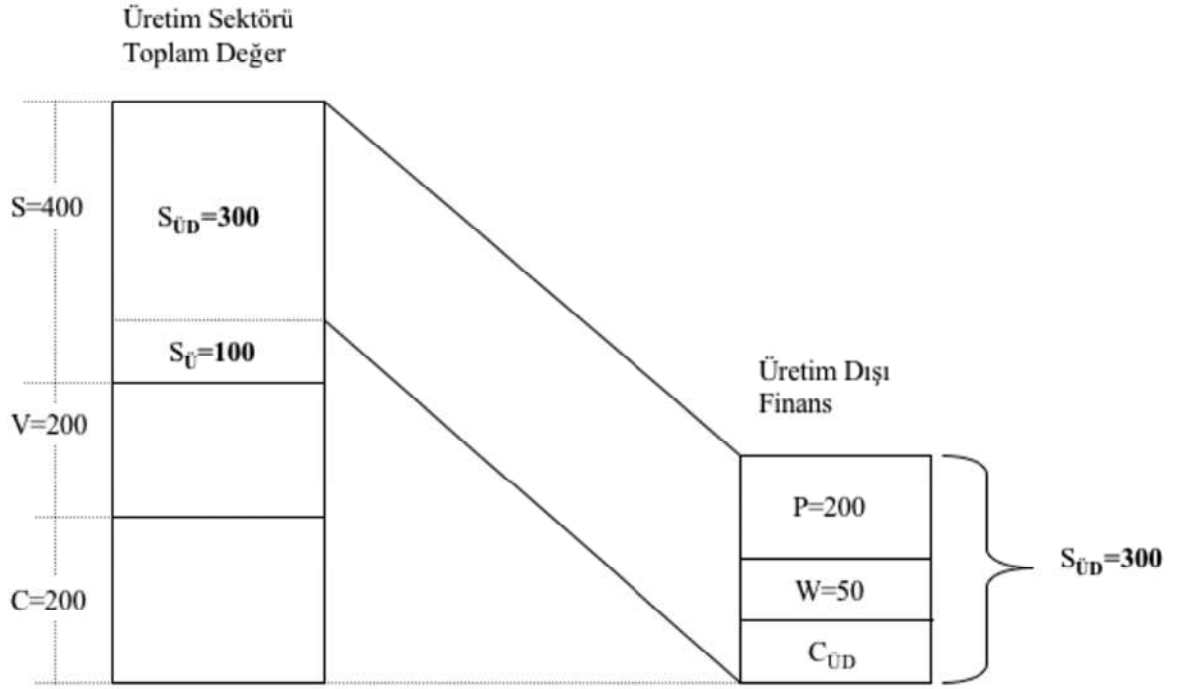
Bu kesinti dönemleri, aşırı biriken para sermaye olgusu ile realize olurken, bu durum, üretken sermaye sahipleri ile para sermaye sahipleri arasındaki ayrılmayı derinleştirmiş, fakat bunun yanında, dolaylı finansmana artan bağımlılık, üretken sermaye sahiplerinin bu alana yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Zincirleme reaksiyonların son halkası olarak da, üretken olmayan sektörlerden elde edilen kar oranları, üretim sektöründen elde edilen karları aşması biçiminde gerçekleşmiştir.

Bu iddianın daha iyi anlaşılabilmesi için, Marksist üretken ve üretken olmayan emek kategorilerinin açıklanması gerekmektedir.

Buna göre; artı değer üreten yani üretken emeğin iki özelliği vardır. İlki sermaye ile değiş tokuş edilmiş ücretli emek olması, ikincisi ise kullanım değeri yaratan ya da dönüştüren emek türü olmasıdır. Geri kalan emek gücü üretken emek değildir. Bu ayrıma göre karın kaynağı üretim sektörü olduğundan, örneğin, satış elemanları veya askeri personel üretken olmayan personellerdir. Bu kişilerin istihdamında artış diğer şeyler aynıyken toplam karlarda düşüşe neden olacaktır (Shaikh ve Tonak, 1996: 30-31).

Bu bakış açısında üretim sektörü dışında kalan bankacılık veya finans gibi sektörler üretim dışı sektörler olarak adlandırılmaktadır. Karın yegane kaynağı üretim sektörüdür ve finans piyasasında yeni bir değer üretilmemektedir. Finans sektörü, üretken ekonomide yaratılan değerler tarafından belirlenen ölçekten daha ötesine büyüyebilir. Fakat bu süreç, sonsuza dek süremez. Finans, kendi başına, yeni bir değer üretmez ve nihayet finansın karları, ekonominin üretken sektöründen kaynaklanmak durumundadır (Choonara, 2009).

ŞEKİL 14. Üretim ve Üretim Dışı Sektörler

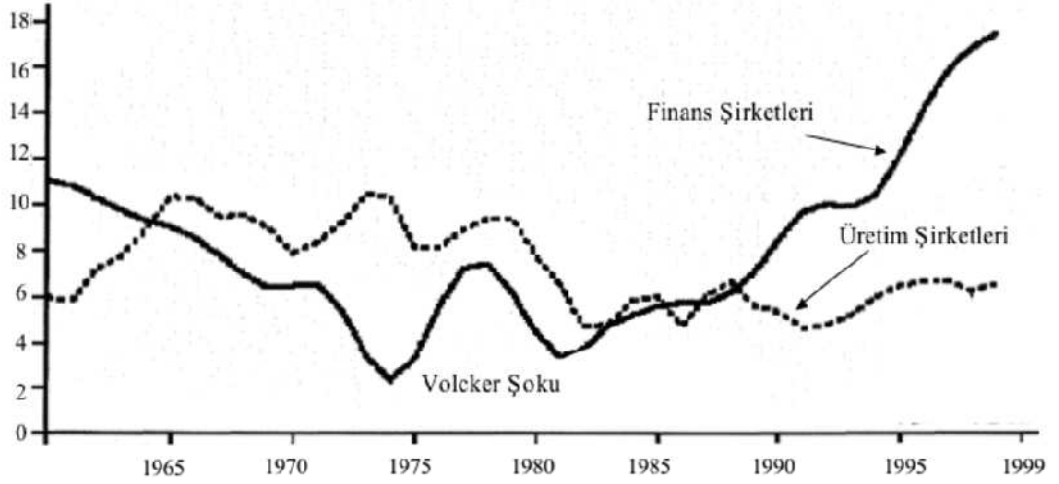
Kaynak: Tonak, A. (2009). "Krizi Anlarken". Kızılcık Dergisi . Kış 2009. s. 52

Bu örnekte üretim sektöründe, $C=200$ sabit sermaye ve $V=200$ değişken sermaye ile, $S=400$ artı değer üretilmektedir. Bu artı değer, azalan karlı yatırım mahreçlerinden ötürü, 100 gibi küçük bir kısmı elde tutulurken, 300 birimlik değer, "karlı" finans sektörüne aktarılmaktadır. Söz konusu sektörde, ödenen maaşlar ($W=50$) ve araç gereç ihtiyaçları ($C=50$), dışında kalan 200 birimlik kısım ise kar olarak elde edilmektedir.

Bu örnek, öncelikle, karın kaynağının, üretim sektörü olduğu gerçeğinin ortaya konması açısından önemlidir. Ayrıca bir diğer sonuç ise, finans sektörünün, üretim sektöründen karlı olduğunun görülmesidir. Öyle ki; finans sektörü ($200/50+50$) yüzde 200 kar ederken, üretim sektörü ($100/200+200$) ile yüzde 25 kar etmektedir.

Şüphesiz, varılan bu sonuç, tamamen verilen rakamsal değerler ile ilgilidir. Fakat yapılan ampirik çalışmalar, 1980'lerden sonra, finans sektöründeki karlılığın, gerçekten de, üretken sektörün çok ötesine geçmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

ŞEKİL 14. 1960- 1999 yılları arası ABD’de Üretim ve Finans Şirketlerinin Kâr Oranlar

Kaynak: Bond, P. (2008). The US Financial Meltdown, Part 1:What Really Happened (<http://www.nu.ac.za/ccs/default.asp?11,61,3,162>) Akt: Alçın, 2009

Finans gibi üretim dışı sektörlerdeki kar oranları yükselişinin, üretim sektörüne göre daha hızlı olması yukarıdaki şekilde gösterilmiştir.

İkinci temel soru olan, üretken sektörle finans sektörü arasındaki farkın, nasıl bu kadar açılabilmiş ise, neo liberalizm ve finansallaşma kavramlarında gizlidir.

Neo liberalizmin kuramsal dayanaklarını en iyi ortaya koyan, şüphesiz onun başlıca ideologlarından olan Thomas Friedman’ın New York Times gazetesinde yayınlanan şu sözleridir:

“Bir ülke sıradaki altın kuralları benimsemeli veya onlara doğru ilerleme göstermelidir: özel sektörü, büyümesinin başlıca motoru haline getirmek, düşük oranlı bir enflasyon ve fiyat istikrarı sağlamak, devlet bürokrasisinin boyutunu daraltmak, bütçe fazlası sağlanamazsa da denk bütçeye mümkün olduğunca yaklaşmak, ithal edilen ürünler üzerindeki tarifeleri gidermek ve alçaltmak, yabancı yatırımlar üzerindeki kısıtları kaldırmak, kotalardan ve yerel tekellerden kurtulmak, ihracatı arttırmak, devlete ait sanayileri ve kamu hizmet kuruluşlarını özelleştirmek,

sermaye piyasalarını kurlsızlaştırmak, kendi para birimini konvertibl hale getirmek, sanayisini, hisse senedi ve bono piyasalarını, doğrudan yabancı mülkiyete ve yatırıma açmak, yerel rekabeti mümkün olduğunca desteklemek için ekonomisini kurlsızlaştırmak, hükümet yolsuzluklarını, sübvansiyonlarını ve rüşvetlerini mümkün olduğunca ortadan kaldırmak, bankacılık ve telekomünikasyon sistemlerini özel mülkiyete ve rekabete açmak ve vatandaşlarının, rekabet halindeki sigorta seçenekleri ve yabancıların işlettiği sigorta ve yatırım fonları dizisinden seçim yapmaların izin vermek (Albo, Gindin, Panitch, 2010: 27-28).

Neo liberalizmin altın kuralları uygulandıka gerek reel sektörde gerekse finans sektöründe kar oranları artmıştır. Neo liberal dönem, üretken sektördeki karlılığı, üretimini maliyetlerin düşük olduğu alanlara kaydırarak, işçi ücretlerini baskılayarak ve sosyal hakları tırpanlayarak sağlarken, finans sektöründeki karlılık ise, aşırı biriken para sermayenin önündeki tüm engellerin, gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte kaldırılması ile başarılmıştır. Sermayenin aşırı birikiminin sonuçları şöyle özetlenebilir:

“...Erken kapitalistleşmiş ülkelerde aşırı biriken sermayenin karşı karşıya bulunduğu en büyük risklerden biri de değersizleşmedir. Bunun önüne geçebilmek için sermaye, kendi bölgesi dışındaki gelişmekte olan ülkelere başlangıçta para sermaye formunda akar. Ardından menkul kıymetler ile türev ürünleri piyasasına giriş yaparak para formundan menkul kıymet formuna geçiş yapar ve finansal (mali) sermayeye dönüşür.” (Ercan ve Yılmaz, 2008).

Neo liberal dönemde, para sermayenin bu dolaşım boyunca vardığı bir durak olan finans alanı, değersizleşmenin (aşırı birikimin sonucunda) vardığı ciddi boyut sonucunda, sistemsel dönüşümleri de beraberinde getirmiş ve bu nedenle “finansallaşma” kavramı ortaya çıkmıştır.

Ali Rıza Güngen’in aktardığına göre finansallaşma kavramının ilk kullanımı 1993 yılında Kevin Phillips tarafından olmuştur. Yine yazara göre, ABD’de finansal alanın giderek önem kazanması ve gittikçe borçlanan ve güç kaybeden Amerikan ekonomisini açıklayan bu kavram, Giovanni Arrighi’nin referansı ile yaygınlaşmıştır. Arrighi’ye göre finansallaşma kar oranlarının düşüşüne cevap olarak sermayenin

üretim alanından gittikçe uzaklaşıp, artan oranda finansal yatırımlara yönelmesi ile karakterize olmaktadır. Finansallaşmayı dünya tarihinde ilk kez ortaya çıkan bir gelişme olarak görmeyen Arrighi'ye göre, daha önce Hollanda ve Britanya hegemonyasıyla yaşanan bu süreç, yirminci yüzyılda da, ikinci yarıda 1970'lerde başlamıştır ve yeni bir hegemonik güç önderliğiyle birikimde üretken aşamaya geçilmesiyle son bulabilir (Güngen, 2010: 86-7).

Arrighi'nin tezleri içerisinde özgün bir yer tutan kavramın, daha geniş bir açıklama alanı içeren şöyle bir yorumu da mevcuttur;

“Finansallaşma ekonomik sistemin fonksiyonlarını hem makro hem mikro seviyelerde dönüştürür. Başlıca etkileri; 1-finansal sektörün belirginliğini, reel sektöre nazaran yükseltmek, 2-reel sektörden finans sektörüne gelir aktarmak, 3-artan gelir eşitsizliğine ve maaş durgunluğuna katkıda bulunmaktır (Palley, 2007: 3).

Finansallaşmanın vardığı sınırlar, finansın araç değil de nihai amaç gibi algılandığı teorilerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Örneğin Dumenil ve Levy'e göre neo liberalizm, en zengin sermayedarların ve finansal kurumların ekonomi üzerindeki otoritesi ile cisimleşen finansal hegemonyanın, Keynesci politikaların uygulandığı dönemde sarsılan gücünün restorasyonundan başka bir şey değildir. Bu çerçevede amaçlanan finans için uygun hedeflerin yönetime kabul ettirilmesidir (Dumenil ve Levy, 2006, 144-5).

Bu tezler beraberinde, para sermaye sahipleri ile, üretken sektörde faaliyet gösteren sermayedarlar arasında çıkar yönünden ayrışma olduğu iddiasını da içermektedir.

“...kumarhane ekonomisi ve rantiyeye kapitalistler gibi kavramlaştırmalarda, ekonomik ilişkilerde sermayenin toplam dinamikleri göz önüne alınmadan iki farklı kesimden bahsedilir. Birinci kesim, rantiyeye olarak adlandırılır ve bu kesimin ekonomi için genellikle parazit olduğu vurgulanırken; bu parazit kesimin olumsuz yönde etkilediği bir diğer kesim olarak da, üretim faaliyetleri ile uğraşan, (Marksist kavramlaştırma ile üretken kapitalistler) bir başka grup tanımlanır. Bu analizin genel mantığı içinde, bu iki aktör, birbiriyle ilişkisiz ve birbirlerine alternatif iki konumu

işaret eder. Oysa kapitalizm bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak geliştiği andan itibaren, sermayenin sosyal toplam döngüsünün gerçekleşmesi için, para ve üretken sermayenin varlığı zorunludur.” (Ercan, 1998).

Sermayenin toplam döngüsü içerisinde, kapitalistlerin bir kısmı, potansiyel para sermayelerini üretim araçları satın alarak, üretken sermayeye çevirirken, kapitalistlerin diğer kısmı da, para sermaye yığmakla meşguldür. Dolayısıyla kredi ilişkileri yoluyla karşı karşıya gelen bu iki taraf, karşılıklı ve ortak çıkarlara sahiptir. Bu nedenle, bu iki kısım kapitalisti, rakip olarak görmek ve neo liberal dönemde, finans kapitalistlerinin, daha güçlü olduğunu ve bu sayede, uygulanan ekonomi politikalarını etkileyerek, ayrıca rant kazandığını iddia etmek, gerçekliği anlamaya yardımcı olmayacaktır.

Bir bütün olarak, neo liberal dönem ve finansallaşma olgusu, ABD’de önemli dönüşümler gerçekleştirirken, toplumun büyük kesimleri için ciddi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bunların başında “hane halkı borçluluğu” gelmektedir.

Önceki bölümde ayrıntılı verilerle ortaya konmuş bulunan, ABD hane halkı borçluluğuna dair kavramsallaştırma, Arthur MacEwan tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Columbia Encyclopedia’ya göre borç köleliği, “emekçinin (kölenin) alacaklısına olan borcuna dayalı, irade dışı bir esaret düzenidir.” Her ne kadar söz konusu terim, köylüler ve toprak sahipleri arasındaki ilişkiler bağlamında tarihsel olarak şekillenmiş olsa da, günümüzde düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşayan bir çok insan ile onların alacaklıları... bağlamında kullanılabilir.” (MacEwan, 2006, 75).

Gerçekten de, borçluluk, krizin derinleşmesinde önemli bir yere sahip olan bir “neden” olduğu kadar, aynı zamanda, aşırı birikim krizinin aşılmasına yönelik olarak ortaya konmuş olan ekonomik politikalar ve düzenlemeler bütünü yarattığı bir “sonuç”tur.

Sermayenin aşırı birikimi sonucu düşen kar oranları ve kar oranlarını yükseltmek amacıyla uygulanan ekonomi politikaları ile bu politikaların doğurduğu sonuçların, teorik çerçevesine son verilip, bir sonraki kısımda, kriz bir bütün olarak değerlendirilecektir.

3.3. 2008 KRİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Krizin değerlendirilmesine temel dayanak olarak, Marx'ın sıradaki ifadesi alınabilir;

“Kapitalist üretimin gerçek engeli sermayenin kendisidir.” (Marx, 2009: 221).

2008 krizinin ortaya çıkmasındaki temel neden, sermayenin aşırı birikmesi sonucu, karlılığın, ABD başta olmak üzere, erken kapitalistleşmiş ülkelerde azalmasıdır.

Üretken alanda karlılıktaki düşmenin önüne, üretimin maliyetlerin ucuz olduğu alana kaydırılması, işçi ücretlerinin EKÜ'lerde de baskılanması ve yeni üretim tekniklerinin kullanılması gibi yöntemlerle geçilmeye çalışılmıştır.

Aşırı biriken para sermayenin değersizleşmesinin engellenmesi için hayata geçirilen uygulamalar ise, neo liberalizmin karakteristik özelliği olarak görülen finansallaşma olgusunu ortaya çıkarmış, hatta bu alandaki karlılığın, üretken alanın üzerine çıkması sağlanmıştır. Bir başka deyişle, “Abd’de kar oranının yeniden tesis edilmesi için izlenen temel strateji, uluslararası borçların artmasını ve kredilerin aşırı genişlemesini temel alan finansallaşma idi” (Morera ve Rojas, 2009: 229).

Bütün bunlardan yola çıkılarak, 2008 krizinin, konut kredisi veya finans krizi olmadığı, sermayenin aşırı birikmesi ile realize olan değersizleşme sürecinin ertelenmesine rağmen açığa çıktığı bir sistemik kriz olduğu iddia edilebilir.

SONUÇ

1970’li yıllarla beraber sona eren refah döneminin ardından, ABD’de, kar oranlarında düşüş sonucu durgunluk ve yüksek enflasyonla karşılaşmıştır.

Karlılıktaki bu azalmanın engellenmesi gayesi, temel itkisi karı arttırmak olan kapitalist sistemde, bütün kaynakların ve yöntemlerin seferber edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu seferberlik halinin ifadesinden ibaret olan neo liberalizm, kaçınılmaz sonu, finansallaşma gibi araçlarla ertelerken, toplumun büyük kesiminde, sistemsiz nedenlerden kaynaklanan sorunları derinleştirmiştir. Bu sorunlara, finans kesimi, çıkarlarına uygun olan, geçici ve “sahte” çözümler üreterek, muazzam karlar elde ederken; hane halkları borç denizinde yüzer hale gelmişlerdir.

Sadece küçük bir kısmı reel varlıklardaki artışa dayalı olan ve bir piyasadan ötekine transfer olan “balon”ların, bir gün mutlaka patlayacağı, kriz öncesinde de, herkesin beklediği bir gelişme olmakla beraber, 2004 yılından 2006 yılına kadar, ABD merkez bankasının faiz artışına gitmesi, krizin tetikleyicisi olmuştur.

Büyük bir kısmı, düşük gelirli ailelere verilen değişken faizli konut kredisi ödemeleri, artan faizler sonucu ödenemez hale gelmiştir. Kredi ödemelerinin aksaması, bu ödemelere dayalı menkul kıymetler üreterek, piyasaya süren finans piyasası araçlarının ardı ardına iflasla karşılaşması sonucunu doğurmuş, para piyasasında başlayan panik, kısa sürede yayılmıştır.

Kredi sisteminin çöktüğü bir ekonomide, reel sektör firmalarının da sonuçtan etkilenmesi ile tüm ABD halkı krizden nasibini almıştır.

Küreselleşmenin de etkisiyle, 2008 ‘den beri tüm dünya ekonomik krizin faturasını ödemektedir.

KAYNAKÇA

Albo, Greg, Sam Gindin, Leo Panitch: **In And Out Of Crisis: The Financial Meltdown And Left Alternatives**, PM Press, 2010

Alçın, Sinan: “Para Sermaye- Üretken Sermaye Arasında Kırılma: 2008 Krizi”, **Econanadolu**, 2009 (Çevrimiçi)

<http://www.scribd.com/doc/26513479/Alc%C4%B1n-econanadolu>

Bedirhanoğlu, Pınar: “Küresel Kapitalist Krizin Yeniden Düşündürdükleri: Finansallaşma Ve Devlet”, **Praksis**, 22, Bahar, 2010, s.41-71

Blackburn, Robin: “The Subprime Crisis”, **New Left Review**, 50, March-April 2008, (çevrimiçi) <http://www.newleftreview.org/?page=article&view=2715>

Bullock, Paul, David Yaffe: “Enflasyon, Bunalım Ve Savaş- Sonrası Genişleme” **Dünya Kapitalizminin Krizi**, Der: Nail Satlıgan Ve Sungur Savran, belge yayınları, 2009, s.223-291

Burns, Arthur, Wesley Mitchell: “Measuring Business Cycles”, New York, **NBER** , (1946), (çevrimiçi) <http://www.nber.org/chapters/c2980.pdf>

Chibber, Kabir: “Global Derivatives Market Expands to \$516 Trillion”, **Bloomberg**, Kasım 22, 2007

(çevrimiçi)

<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=a58EF32GpHeg>

Choonoara, Joseph: “Marxist Accounts Of The Current Crisis”, **International Socialism**, Sayı 123, 2009

(Çevrimiçi) <http://www.isj.org.uk/index.php4?id=557&issue=123>

Dash, Eric: “Landon Thomas Jr: Citigroup Chief is Set To Exit Amid Losses”, **New York Times**, 3 Kasım, 2007,

(Çevrimiçi) http://www.nytimes.com/2007/11/03/business/03bank.html?_r=1&dlbk

Demiröz, Dündar Murat: **İş Çevrimleri Ve Endüstri Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2004

Dumenil, Gerard, Dominique Levy: Neo Liberal Dinamikler; Yeni Bir Aşama Mı?, **Neo Liberalizme Karşı Ortak Savunma**, İstanbul, 2006, 139-160

Dymski, Gary: “Irka Dayalı Dışlama ve İkinci Kalite İpotek Kredileri Krizinin Ekonomi Politikası”, **Finansallaşma Ve Kapitalizmin Krizi**, Yordam Kitap, 2009

Ellis, David: “U.S. Seized Fannie And Freddie”, **Cnnmoney.Com**, 7 Eylül 2008 (Çevrimiçi)

http://money.cnn.com/2008/09/07/news/companies/fannie_freddie/index.htm

Ercan, Fuat: “Meta Ve Para Analizinde Finans Kapital (1970 Sonrası Yaşanan Ekonomik İlişkiler İçin Teorik Bir Çerçeve)”, **Ekonomik Yaklaşım, Gazi Üniversitesi**, cilt 8, sayı 7, Ankara. 1998 (çevrimiçi)

<http://fuatercan.wordpress.com/2007/01/07/meta-ve-para-analizinde-finans-kapital/>

Ercan, Fuat, Gaye Yılmaz: “Sermayenin Aşırı Birikim Ve Değersizleşme Krizi”, **Sağlık Ve Sosyal Hizmet Emekçileri Devrimci Sendikal Dayanışma**, Aralık 2008 (Çevrimiçi) <http://fuatercan.wordpress.com/2009/04/15/sermayenin-athiri-byrykym-ve-dedhersyzlethme-kryzy/>

Fabozzi, Frank, J. Chuck Ramsey: **Collateralized Mortgage Obligations: Structure And Analysis**, Third Edition, Pennsylvania, USA, 1999 Çevrimiçi <http://books.google.com.tr>

Fine, Ben, Alfredo, Saad-Filho: **Marx'ın Kapital'i**, Çev: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2006

Fine, Ben: "Looking at the Crisis through Marx: Or Is It the Other Way about?" , 2008 (Çevrimiçi) <https://eprints.soas.ac.uk/5921/1/isrfin.doc2008>

Foster, John Bellamy: "The Household Debt Bubble", **Monthly Review**; Mayıs 2006; 58, 1-11 (Çevrimiçi) <http://monthlyreview.org/0506jbf.htm>

Foster, John Bellamy: "Postscript To "The Financialization Of Capital And The Crisis" **Monthly Review**, Nisan 2008

(Çevrimiçi) <Http://Mrzine.Monthlyreview.Org/2008/Foster251008.Html>

Foster, John Bellamy, Fred Magdoff: "Financial İmplosion And Stagnation Bask To Real Economy", **Montly Review**, Aralık 2008

(Çevrimiçi) <http://www.monthlyreview.org/081201foster-magdoff.php>

Galbraith, John, Kenneth : **The Great Crash 1929**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1988

Gowan, Peter: "Crisis in the Heartland; consequences of the New Wall Street System", **New Left Review**, 55, Jan-Feb, 2009

Güngen, Ali Rıza: "Finansallaşma: Sorunlu Bir Kavram Ve Verimli Bir Araştırma Gündemi", **Praksis**, 22 Bahar 2010, 85-108

Itoh, Makoto: "İkinci Kalite Finansal Krizinin Tarihsel Önemi ve Toplumsal Maliyeti: Japonya Deneyimi", **Finansallaşma Ve Kapitalizmin Krizi**, Yordam Kitap, 2009

Kazgan, Gülten: **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997

Keynes, John Maynard: **The General Theory Of Employment Interest And Money**, Macmillan And Co., Limited St. Martin's Street, London 1936

Kliman, Andrew: “A Crisis For The Centre Of The System”, **Internasional Socialism**, Sayı 120, Ekim 2008

(Çevrimiçi) <http://www.isj.org.uk/index.php4?id=482&issue=120>

Kuester, Daniel, Charles R. Britton: “A Re-examination of the Sunspot-Weather – Theory of Business Cycles”

(Çevrimiçi) www.k-state.edu/economics/kuester/Sunspots.doc

Kutlay, Mustafa: “Global Finans Piyasaları: Bir Krizin Anatomisi”, 2008,

(Çevrimiçi) <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=727>

Kuznets, Simon: “Equilibrium Economics and Business-Cycle Theory”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 44, No. 3 (May, 1930), pp. 381-415
Published by: The MIT Press (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/1885790>

Lapavitsas, Costas: “Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere”, **Finansallaşma Ve Kapitalizmin Krizi**, Yordam Kitap, 2009

Lohr, Steve: “Government’s Leap Into Banking Has its Perils”, **New York Times**, Ekim 17, 2008

(Çevrimiçi)

<http://www.nytimes.com/2008/10/18/business/18system.html?pagewanted=1&r=1>

Lucas, Douglas J., Laurie S. ,Goodman, Frank J. ,Fabozzi: Collateralized Debt Obligations: Structures And Analysis, USA, 2006,

(çevrimiçi) <http://books.google.com.tr>

MacEwan, Arthur: “Borç ve Demokrasi; Ağır Borç Altındaki Ülkeler Demokratik Ekonomik Programları Nasıl Yürütebilirler?” **Neo Liberalizme Karşı Ortak Savunma**, Kalkedon, İstanbul, 2006

Magdoff, Fred: “The Explosion Of Debt And Speculation”, **Monthly Review**, November, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.monthlyreview.org/1106fmagdoff.htm>

Marx, Karl: **Kapital**, 1. Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 1993

Marx, Karl: **Grundrisse:Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2008

Marx, Karl: **Kapital**, 3. Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 2009

Morera, Carlos, Jose Antonio, Rojas: “Finansal Sermayenin Küreselleşmesi” , **Finansallaşma Ve Kapitalizmin Krizi**, Yordam Kitap, 2009

McNally, David: “From Financial Crisis To World-Slump: Accumulation, Financialisation, And The Global Slowdown”, **Historical Materialism**, 17, 2009, 35-83

Mosely, Fred: “Marxian Crisis Theory And The Postwar U. S. Economy”, t.y. (çevrimiçi) <http://www.mtholyoke.edu/~fmoseley/working%20papers/PWCRISIS.pdf>

Norris, Floyd: “Socialism, 21st Century Style”, **New York Times**, 16 Eylül 2008, (Çevrimiçi) <http://norris.blogs.nytimes.com/2008/09/16/socialism-21st-century-style/?ref=business>

Papadatos, Demophanes: “Günümüz Kapitalizmde Merkez Bankacılığı: Enflasyon Hedeflemesi Ve Finansal Krizler”, **Finansallaşma Ve Kapitalizmin Krizi**, Yordam Kitap, 2009

Palley , I.Thomas :“Financialization: What it is and Why it Matters” **Economics for Democratic & Open Societies**, Washington DC ,November 6, 2007

Panitch, Leo, Sam Gindin: “The Current Crisis: A Socialist Perspective”, 30 Eylül 2008 (Çevrimiçi) <http://www.socialistproject.ca/bullet/bullet142.html>

Perelman, Michael: “How To Think About Crisis,”7 Ekim 2008 (Çevrimiçi)
<http://radicalnotes.com/content/view/73/39/>

Picone, Domenico: “Collateralised Debt Obligations”,
(Çevrimiçi) <http://avikram.freeshell.org/uploads/50.pdf>

Santos, Paulo L. Dos: “Günümüz Kapitalizmde Bankacılığın İçeriği Üzerine”,
Finansallaşma Ve Kapitalizmin Krizi, Yordam Kitap, 2009

Seyidoğlu, Halil: **İngilizce-Türkçe Ekonomi Ve İşletmecilik Terimleri Açıklamalı Sözlük**, 2. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2001

Sorkin, Andrew Ross: “Jp Morgan Pays \$2 A Share For Bear Stearns”, **New York Times**, 17 Mart 2008a,

(Çevrimiçi) <http://www.nytimes.com/2008/03/17/business/17bear.html>

Sorkin, Andrew Ross: “Lehman Files For Bankruptcy; Merrill is Sold”, **New York Times**, 14 Eylül 2008b,

(Çevrimiçi): <http://www.nytimes.com/2008/09/15/business/15lehman.html>

Özer, Mustafa: **Modern Konjonktür Teorileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1, Eskişehir, 1998

Öztürk, Melda Yaman: **Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi** , Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008

Shaikh, Anwar: “Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş” , **Dünya Kapitalizminin Krizi**, Der: Nail Satlıgan Ve Sungur Savran, Belge Yayınları, 2009, s. 126-171

Shaikh, Anwar, Ahmet, Tonak: **Measuring The Wealth Of Nations The Political Economy Of National Accounts**, Cambridge University Press, 1996

Şahin, Çiğdem: **Kapitalizm Ve Yoksulluk**, Çivi yazıları, İstanbul, 2000

Thomas, Landon Jr: “E. Stanley O’Neal Steps Down From Merrill Lynch”, **New York Times**, 30 Ekim 2007

(Çevrimiçi) <http://www.nytimes.com/2007/10/30/business/worldbusiness/30iht-merrill.5.8121046.html>

Yeldan, Erinç: “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde ?”, **Çalışma ve Toplum**, 20, 2009

(Çevrimiçi) <http://www.calismatoplum.org/sayi20/yeldan.pdf>